МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГОСУДАРСТЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА»

На правах рукописи

УДК: 947 (575.3)
ББК: 63.3 (5 Тадж)
А 13

АБДУЛЛОЕВА ЗАМИРА АБДУМУМИНОВНА

ВКЛАД ПРОФЕССОРА Г. Х. ХАЙДАРОВА В РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

АВТОРЕФЕРАТ
диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история (история таджикского народа)

Худжанд - 2024

Диссертация выполнена на кафедре истории таджикского народа ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»

Научный руководитель:	**Шарипов Шавкат -** кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова
Официальные оппоненты:	**Пирумшоев Хайдаршо –** член - корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАН Таджикистана
	Одинаев Алиджон – кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Таджикского государственного университета права,бизнеса и политики
Ведущая организация:	Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Защита состоится «____»________2024 года в 14:00 на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-073 при ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», по адресу: 735700, г. Худжанд, переулок Мавлонбекова, 1.

С диссертацией можно ознакомиться в Научной библиотеки ХГУ имени академика Б. Гафурова (735700, г. Худжанд, проспект Исмоила Сомони, 224) и на официальном сайте Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова www.hgu.tj

Объявление о защите диссертации и автореферат размещено на официальном сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан www.vak.tj

Автореферат разослан "____" __________ 2024 года

Ученый секретарь Диссертационного совета,
кандидат исторических наук, доцент Исамитдинов Ж. Б.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. История становления и развития исторической науки в нашей республике, организация и развитие научных центров, высших учебных заведений, подготовка и воспитание высококвалифицированных кадров-историков связаны с советской эпохой. Имена и заслуги известных русских историков, востоковедов советской эпохи В.В. Бартольда, А.А. Семёнова, А.Ю. Якубовского, М.С. Андреева, П.П. Иванова, Е.А. Бертельса, С.Ф. Ольденбурга, В.В. Струве, И.И. Умнякова, А.П. Окладникова, Б.А. Литвинского, В.А. Ранова, известных таджикских учёных – Б.Г. Гафурова, З.Ш. Раджабова, Б.И. Искандарова, А.М. Мухторова, Н.Н. Негматова, Р.М. Масова, Ю. Якубова, М.Р. Шукурова, Х.П. Пирумшоева, Н.О. Турсунова, М.И. Искандарова, С.А. Абдуллоева и многих других навечно вписаны золотыми буквами в летопись таджикской исторической науки.

Среди этих незаурядных фигур, составляющих гордость таджикской исторической науки, заслуженное место по праву принадлежит Заслуженному деятелю науки и техники Таджикистана, доктору исторических наук, профессору Хайдарову Гафуру Хайдаровичу (1927-2009 гг.). Он внёс огромный вклад в развитие исторической науки Таджикистана, высшей школы, подготовку учителей-историков, ученых-историков, процветание культуры, образования и просвещения в нашей республике.

Г.Х. Хайдаров – признанный специалист по истории переходного этапа, социально–политического, экономического, культурного преобразования таджикского общества XX - начала XX1 веков. Он является автором более 750 научных, научно-популярных трудов, монографий, книг, учебников и статей. В его научных работах нашло всестороннее освещение, насыщенное событиями полных социальных конфликтов, трудное, сложное, иногда противоречивое, трагическое, но героическое, справедливое, славное прошлое таджикского народа, особенно в северном регионе страны в советскую и постсоветскую эпоху.

Г.Х. Хайдаров был первым доктором наук и первым профессором среди историков Ленинабадского государственного педагогического института имени С.М. Кирова, (ныне-ХГУ имени академика Б. Гафурова), первым и единственным учёным, удостоившегося высшей награды советской эпохи – ордена Ленина.

Профессор Г.Х. Хайдаров, ветеран высшей школы и науки, почти 35 лет неизменно возглавлял кафедру истории СССР (затем Отечественной истории), прошёл долгий, тернистый, но славный путь учёного, педагога и общественного деятеля, оставив заметный след на ниве образования, науки и культуры и в сердцах своих учеников, коллег, соратников и друзей.

Выступая на торжественном собрании, посвящённом 90-летию со дня рождения академика Бободжона Гафурова, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отмечал: «В истории формирования каждого народа и каждой нации всегда имеются такие великие люди, чьи имена народ вовеки хранит в своей благодарной памяти. К счастью, таких личностей немало

и в истории таджикского народа. Они являются гордостью не только своей нации, но и жителей планеты. Своим богатейшим наследием и гуманными идеями эти великие люди внесли достойный вклад в развитие мировой цивилизации. Каждая из исторических вех таджикского народа выдвигала на мировую арену таких выдающихся личностей, с деятельностью которых связаны различные сферы науки, просвещения, политики и истории».[1] Двадцатый век в этом смысле также не был исключением. Достойными преемниками и продолжателями лучших традиций стали выдающиеся ученые таджикского народа, среди которых особое место принадлежит профессору Хайдарову Гафуру Хайдаровичу. Отслеживая его многогранный научный кругозор и интересы, охватывающие актуальные проблемы истории нового и новейшего периода Таджикистана, истории культуры, науки, общеобразовательной и высшей школы, просвещения республики в целом, и его северного региона, все больше ощущается необходимость выявления заслуг этого маститого ученого в отечественной историографии.

Актуальность избранной темы диссертации обосновывается следующими обстоятельствами:

- во–первых, профессор Г. Х. Хайдаров прожил яркую и интересную жизнь, и его научная, педагогическая, общественная деятельность – это неотделимая часть истории становления и развития таджикской исторической науки, истории построения нового общества, формирования новой таджикской интеллигенции, истории развития науки, высшей школы, культуры, просвещения в Таджикистане, в общем, и в северных районах республики в частности, и исследование этой проблемы имеет теоретическое, научно-познавательное, практическое и воспитательное значение;

-во–вторых, анализ материалов о жизни и деятельности Г.Х. Хайдарова в существующих публикациях показал, что в них содержатся неполные сведения об ученом, поэтому задачей диссертационного исследования является восстановление исторической картины той эпохи в контексте жизнидеятельности Г. Х. Хайдарова;

- в-третьих, научно-исследовательская деятельность Г.Х. Хайдарова была посвящена важнейшим аспектам истории народного образования, культуры, высшей школы в советской эпохе и начальные годы независимости и объективный анализ научного наследия профессора Г.Х. Хайдарова позволяет обобщить и оценить определённый этап развития таджикской исторической науки, подвести итоги, извлечь необходимый исторический опыт, способствовать дальнейшему развитию исторической мысли в Таджикистане и правильному выбору и разработке ключевых направлений научных проблем истории таджикского народа;

---

[1] Рахмонов Э.Ш. Великий сын народа. Выступление Президента Республики Таджикистан Э.Ш. Рахмонова на торжественном собрании, посвящённом 90-летию со дня рождения выдающегося сына таджикского народа, видного политического и государственного деятеля, академика Бободжона Гафурова. [Текст] / Э.Ш.Рахмонов // В масштабе века. Сборник воспоминаний о Б. Г. Гафурове – учёном, политике, гражданине. М.: Посольство РТ в РФ, 1999. С. 9.

- в–четвёртых, Г.Х. Хайдаров входит в плеяду ведущих историков Таджикистана, которые внесли неоценимый вклад в изучение отечественной истории нового и новейшего периода. Этот период по количеству и качеству происходивших событий, по степени их влияния на судьбу таджикского народа, по значимости тех преобразований и перемен, которые происходили в обществе, считается особым, судьбоносным;

- в–пятых, изучение, освещение и оценка заслуг историков этого периода, умеющих объективно, правдиво исследовать все параметры происходивших в обществе перемен, имеют принципиальное значение для исторической науки и историографии республики.

Степень разработанности темы. Жизнь и деятельность профессора Г.Х. Хайдарова, его научное наследие привлекали внимание коллег, учеников и других исследователей ещё при жизни ученого. Всю имеющуюся научную, научно-популярную литературу, материалы библиографического, справочного, энциклопедического характера, связанных с деятельностью и научным наследием Г.Х. Хайдарова, можно разделить на три группы.

В первую группу входят публикации, которые непосредственно посвящены жизни и творчеству Г.Х. Хайдарова. Первая работа, которая была посвящена жизни и творчеству, анализу его научного наследия – библиография научных трудов Г.Х. Хайдарова, вышедшая в честь 60-летия со дня его рождения в 1987 г.[1] В предисловии академика З.Ш. Раджабова и во вступительной статье доктора исторических наук, профессора Ш.А. Ахмедова и кандидата исторических наук, доцента С.А. Абдуллоева отражены основные этапы жизни и деятельности Г.Х. Хайдарова, дана краткая характеристика его научного творчества, как учёного, педагога и общественного деятеля. Библиография опубликованных его научных и научно-популярных работ охватывает период с 1947 по 1987 гг. и включает 388 названий. Г.Х. Хайдаров является автором около 750 фундаментальных научных монографий, научно-популярных книг, учебников, мемуаристики, научных статей, различных сборников и публицистических работ. В книге воспоминаний учёного «Моя стезя» в разделе «Научные и публицистические работы» приведены 746 названий опубликованных работ ученого по 2006 год включительно.[2]

Научно-популярные статьи, рецензии коллег, соратников, учеников - Н. Морозова, Н. Турсунова, М. Ваххобова, С. Каюмова, А. Кобилова, А. Солиева, Ш. Жалолова, А. Кодирова, У. Исмоилова, С. Абдуллоева, А. Абдукодырова, А. Сайфуллоева, Ш. Султонова, М. Шукурова, Ш. Рустамова, А. Дуна, Т. Максудова, С. Хомидова, Х. Дустова, Х. Тоатова, А. Бобокалонова, А. Рахматуллоева[3], посвященные профессору Г.Х. Хайдарову и его творчеству,

[1] Гафур Хайдарович Хайдаров. Материалы к библиографии учёных Таджикистана, вып. 37. [Текст] / Г. Х. Хайдаров. Душанбе: Дониш, 1987. 92 с.

[2] Хайдаров Г. Х. Моя стезя. (Итог жизни длинною в 80 лет). [Текст] / Г.Х. Хайдаров. Худжанд: Нури маърифат, 2007. С. 82 – 148.

[3] Морозов Н. Паспорт города Ленинабада [Текст] / Н. Морозов // Коммунист Таджикистана. 1965. 28 февр; Турсунов Н. Рисола оид ба Хуҷанди бузургу Ленинободи ҳозира [Текст] / Н. Турсунов // Тоҷикистони Советӣ. 1965. 24 авг.; Вопросы истории. 1967. № 3. С. 166 – 167. Краткое резюме о монографии Г. Х. Хайдарова «Борьба за установление и упрочение Советской власти в Северном Таджикистане (1917-1923 гг.)». Ленинабад.

опубликованные в середине 60–80-х годов XX века, положили основу научному изучению, трудовой, научно-педагогической и общественной жизни учёного.

Юбилеи Г.Х. Хайдарова, широко отмеченные в научных кругах историков области и республики, вызвали появление множества научно–популярных статей, воспоминаний, рецензий, книг, сборников и других материалов. Среди них можно отметить публикации Ш. Ахмедова, Н. Салимова, Х. Пирумшоева, А. Бобокалонова, У. Гаффарова, Дж. Хомидова, Ф. Хомидова, Х. Тоатова, Дж. Гулбекова, Ш. Шарипова, С. Эркаева, Б. Ходжибаевой, М. Каримовой, А. Бободжониён, Н. Шохинбода, М. Рахматовой, Н. Махмудовой,[1] в которых отражены многогранная научно–педагогическая,

---

1966. 183 с.; Турсунов Н., Ваххобов М. Книга о победе Советской власти в Северном Таджикистане [Текст] / Н. Турсунов, М. Ваххобов // Коммунист Таджикистана. 1968. 19 июня; Турсунов Н., Ваххобов М. Асар дар бораи ғалабаи Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ [Текст] / Н. Турсунов, М. Ваххобов // Тоҷикистони Советӣ. 1968. 14 нояб; Каюмов С. Первые шаги [Текст] / С. Каюмов // Ленинадабская правда. 1968. 13 марта; Мориф ва маданият. 1968. 10 дек.; Кабилов А., Солиев А. От академсектора вузкома до доктора наук [Текст] / А. Кобилов, А. Солиев// Маҳорати педагогӣ. 1968. 23 февр.; Кобилов А., Салиев Ш. Итоги в науку [Текст] / А. Кобилов, Ш. Салиев // Камсамолони Тоҷикистон. 1968. 10 марта; Жалилов Ш. Қодиров А. Табриклаймиз [Текст] / Ш.Жалилов, А. Қодиров // Совет Тожикистон. 1968. 15 марта.; Исмоилов У., Абдуллоев С. Нахустин доктори илм дар институти мо [Текст] / У. Исмоилов., С. Абдуллоев // Ҳақиқати Ленинобод. 1968. 22 марта; Исмоилов У., Абдуллоев С. Новых успехов Вам, доктор! [Текст] / У. Исмоилов., С. Абдуллоев // Ленинадабская правда. 1968. 22 марта; Сайфуллоев А. Фатҳи қуллаҳои тобони илм [Текст] / А. Сайфуллоев // Маориф ва маданият. 1968. 6 апр.; Султонов Ш. Интеллигент – это не просто человек с дипломом [Текст] / Ш. Султонов // Коммунист Таджикистана. 1968. 11 окт.; Морозов Н. Не пыль архивов, а фактов соль [Текст] / Н. Морозов // Ленинабадская правда. 1969. 22 апр.; Шукуров М., Турсунов А., Абдуллоев С. Олим ва педагоги намоён [Текст] / М. Шукуров., Н. Турсунов., С. Абдуллоев // Маориф ва маданият. 1972. 16 янв.; Турсунов Н., Абдуллоев С. Труд по истории края [Текст] / Н. Турсунов, С. Абдуллоев // Ленинабадская правда. 1974. 21 марта; Рустамов Ш. Самараи дӯстӣ [Текст] / Ш. Рустамов // Маориф ва маданият. 1974. 7 нояб.; Турсунов Н., Исмоилов У., Абдуллоев С. Очеркҳои сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ [Текст] / Н. Турсунов, У. Исмоилов, С. Абдуллоев // Коммунисти Тоҷикистон. 1975. № 9. С. 93 – 96. Хайдаров Г.Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг.). Душанбе: Ирфон, 1974. 460 с.; Торжество социализма в Северном Таджикистане // Известия АН Тадж. ССР. Отд – ние общест. наук. 1975. - №3 (81); Дун А. З. Итоги упорного труда [Текст] / А.З.Дун // Маҳорати педагогӣ. 1975. 23 февр. Турсунов Н., Абдуллоев С. Тадқиқоти пурарзиш (Ценное исследование) [Текст] / Н. Турсунов, С. Абдуллоев // Ҳақиқати Ленинобод. 1975. 11 июнь; Абдуқодиров А. Се мулоқот бо устод (Три встречи с учителем) [Текст] / А. Абдукодиров // Маҳорати педагогӣ. 1977. 15 янв.; Максудов Т. М., Хамидов С. Х., Абудуллоев С. А. Неутомимый труженник науки и просвещения [Текст]/ Т.М.Максудов, С. Х. Хамидов, С.А. Абудуллоев // Маҳорати педагогӣ. 1977. 15 янв.; Дӯстов Ҳ. Марди ориф [Текст] / Ҳ. Дӯстов // Комсомоли Тоҷикистон.1977. 16 февр.; Тоатов Ҳ, Бобокалонов А. Камоли илм [Текст] / Ҳ. Тоатов, А. Бобокалонов// Маҳорати педагогӣ. 1987. 15 сент.; Абдуллоев С., Дун А. Учёный, педагог, коммунист устод [Текст] / С. Абдуллоев, А.З.Дун // Ленинабадская правда. 1987. 16 сент.; Шукуров М., Рахматуллоев А., Қодиров А., Кашшофи қисмати халқ устод [Текст] / М. Шукуров, А. Раҳматуллоев, А. Қодиров // Комсомоли Тоҷикистон. 1987. 21 окт.

[1] Аҳмедов Ш., Ғаффоров У., Бобокалонов А., Ҳомидов Ф. Нигораҳои таърихи халқу миллат [Матн] / Ш. Аҳмедов., У. Ғаффоров., А.Бобокалонов., Ф. Ҳомидов. // Тирози ҷаҳон. 2002. 12 янв.; Бобокалонов А, Эркаев С., Тоатов Ҳ., Ҳомидов Ҷ., Гулбеков Ҷ. Фаромӯш накун ҳаққи устоди илм [Матн] / А. Бобокалонов, С. Эркаев., Ҳ. Тоатов., Ҷ. Ҳомидов., Ҷ. Гулбеков // Нури маърифат. 2002. 30 янв.; Қосимов Р. Устоди бузургвор Ғафур Ҳайдарович! [Матн] / Р. Қосимов. // Тадқиқоти гуманитарии Осиёи Марказӣ. 2003. № 5. С. 159 – 160; Салимов Н. Пирони солхӯрда сухан пухта мекунанд [Матн] / Н. Салимов //Там же. С. 161 – 163; Аҳмедов Ш., Ғаффоров У., Бобокалонов А, Ҳомидов Ф., Ҳомидов У., Эркаев С., Маҳмудова Н. Саҳми профессор Ғ. Ҳ. Ҳайдаров дар тадқиқи таърихи муосири тоҷик [Матн] / Ш. Аҳмедов., У. Ғаффоров., А. Бобокалонов.,Ф. Ҳомидов., У. Ҳомидов., С. Эркаев., Н. Маҳмудова.// Там же. С. 164 – 171; Ходжибаева Б. Книга радости и боли [Матн]/ Б. Хаджибаева// Тирози ҷаҳон. 2004. 27 нояб.; Каримова М. Қадри устод аз падар беш аст. [Матн] / М. Каримова // Суғд. 2005. 21 дек.; Абдумаҷиди Бобоҷониён, Низомиддини Шоҳинбод. Дипломатияи мардумӣ. Президенти Русия В. В. Путин ба олими тоҷик Ғ. Ҳ. Ҳайдаров арзи сипос мекунад [Матн] / А. Бобоҷониён, Н. Шоҳинбод // Суғд. 2005. 7 сент.; Пирумшоев Х. Борец за правду истории [Матн] / Х. Пирумшоев // Социализм: теория и практика. 2007. № 1- 2 (31 – 32). С. 131 – 145. Эркаев С., Ҳомидов Ф., Тоатов Ҳ., Шарифов Ш., Гулбеков Ҷ. Таърихшиноси таърихи халқи тоҷик [Матн] / С. Эркаев, Ф. Ҳомидов, Ҳ. Тоатов, Ш. Шарифов, Ҷ. Гулбеков.// Ҳақиқати Ленинобод. 2007. 10 янв.; Раҳматова М. Ҳарфи омӯзгор нӯшдору аст [Матн] / М. Раҳматова // Тирози

общественная деятельность Г.Х. Хайдарова, как талантливого педагога, наставника, учёного, человека универсального склада и широкого диапазона. Следует отметить, что невозможно перечислить все научно–популярные статьи, рецензии и заметки, опубликованные на страницах периодической печати о Г.Х. Хайдарове в различные годы. Их более 200, и они свидетельствуют об огромном научном авторитете учёного и популярности его научного наследия. Нами приведены более важные статьи, в которых можно найти новые, интересные факты, раскрывающие и характеризирующие его как учёного с широкой эрудицией, одного из заметных и незаурядных фигур таджикской исторической науки XX века. Среди них обстоятельной, имеющей глубокоий аналитический характер является статья члена–корреспондента НАН Таджикистана, доктора исторических наук, профессора Х. Пирумшоева[1], в которой дается объективная, профессиональная оценка пройденному пути, научному наследию, заслугам профессора Г.Х. Хайдарова и его месту в таджикской исторической науке.

В 1997 году к 70–летию юбилея Г.Х. Хайдарова была издана книга С. Абдуллоева и У. Гаффарова «Фидоии илму маърифат» («Служитель науки и просвещения»).[2] Эта книга – первое широкоплановое исследование о жизни, научно-педагогической и общественной деятельности учёного. Книга написана на основе документальных источников, личного архива Г.Х. Хайдарова, воспоминаний соратников, коллег, учеников, переписки, научных публикаций, и авторы объективно осветили основные моменты жизни и деятельности ученого.

В 2010 году вышел сборник «Пири тариқати илм» («Наставник пути науки»)[3] в честь 80–летия Г. Х. Хайдарова, широко отмеченного в январе 2007 года. В сборник вошли поздравительные письма Председателя Согдийской области, друзей юбиляра, в том числе ученого из Узбекистана, доктора исторических наук, профессора Р. Шамсуддинова, научные статьи коллег, учеников: ученого Н.Ю. Салимова, Х. Пирумшоева, Н.О. Турсунова, О.К. Каримова, и других, в которых отражены отдельные страницы жизни и научной деятельности учёного, раскрыты его особые черты как человека, талантливого историка, исследователя, мудрого наставника и общественного деятеля.

ҷаҳон. 2007. 13 янв.; Каримова М. Фарзанди фарзонаи миллат (Великий сын нации) [Матн] / М. Каримова //Тирози ҷаҳон. 2007. 13 янв.; Шарифов Ш., Тоатов Ҳ., Ҳомидов Ф., Эркаев С., Гулбеков Ҷ. Мураббии муаррихон [Матн] / Ш. Шарифов, Ҳ. Тоатов, Ф. Ҳомидов, С. Эркаев, Ҷ. Гулбеков // Тирози ҷаҳон. 2007. 13 янв.; Салимов М., Ҳомидов Ф., Шарифов Ш. Пири тариқати илм [Матн] / М. Салимов, Ф. Ҳомидов, Ш. Шарифов.//Тирози ҷаҳон. 2008. 12 янв.; Шарифов Ш. Мазораш дар дили мардум [Матн] / Ш. Шарифов //Тирози ҷаҳон. 2010. 28 июн.; Раҳматова М., Маҳмудова Н., Раҳнамои қуллаҳои илм [Матн] / М. Раҳматова, Н. Маҳмудова //Тирози ҷаҳон. 2012. 14 янв.; Бобокалонов А. Инъикоси таърихи Хуҷанд дар осори илмии профессор Ғафур Ҳайдаров [Матн] / А. Бобокалонов // Тирози ҷаҳон. 2015. 14 окт.

[1] Пирумшоев Х. Борец за правду истории [Текст] / Х. Пирумшоев // Социализм: теория и практика. 2007. № 1-2 (31 - 32). С. 131 – 145; Он же. Борец за правду истории [Текст] / Х. Пирумшоев // Пири тариқати илм...С. 34-56.

[2] Абдуллоев С., Гаффаров У. Фидоии илму маърифат [Матн] / С. Абдуллоев, У. Ғаффоров. Хуҷанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1997. 204 с.

[3] Пири тариқати илм. (Маҷмӯи мақолаҳо, номаҳо ва барқияҳои шодбошӣ ба ифтихори 80 - умин солгарди мавлуди Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми таърих, профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров) [Матн]. Хуҷанд, 2010. 112 с.

В 2018 году была издана книга «Машъалафрӯзи таърих» (“Факелоносец истории”)[1], где собраны материалы Республиканской научно-теоретической конференции, посвящённой 90–летию со дня рождения учёного. Книга включает 32 научные статьи известных историков республики – Х. Пирумшоева, Н. Турсунова, В. Набиева, Дж. Джуразоды, А. Усмонова[2] и других учёных, в них отражена его многогранная педагогическая, наставническая, научная и общественная деятельность.

Во вторую группу входят юбилейные сборники, книги, энциклопедии, посвященные истории ЛГПИ имени С.М. Кирова - ХГУ имени академика Б. Г. Гафурова, где отражены отдельные моменты жизни и деятельности основателей, ветеранов одного из старейших вузов Таджикистана, созданного в 1932 году, в том числе страницы жизни и творчества Г.Х. Хайдарова и некоторые издания энциклопедического и справочно-биографического характера.

История формирования, становления и развития ЛГПИ имени С.М. Кирова – ХГУ имени академика Б. Гафурова отражена в ряде юбилейных публикаций. В них изложены основные этапы истории развития института, приобретение институтом статуса университета, истории факультетов, кафедр, других структур, общественных организаций, приведены биографии отдельных известных личностей, внесших большой вклад в развитие просвещения, высшего образования, воспитание кадров. В этих работах[3] приведены ценные сведения о жизни и деятельности ветерана университета Г. Х. Хайдарова.

Некоторые биобиблиографические данные, отдельные штрихи из жизни, деятельности и научных трудов профессора Г. Х. Хайдарова можно найти в

---

[1] Машъалафрӯзи таърих. Маводи Конференсияи илмӣ - амалии ҷумҳуриявии “Саҳми профессор Ғафур Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва тарбияи мутахассисони баландихтисос” бахшида ба 90 - солагии зодрӯзи Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров [Матн]. Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. 296.

[2] Пирумшоев Х. Муборизи роҳи ҳақиқати таърих// Машъалафрӯзи таърих...133-153:, Турсунов Н. Одами хуб ва олими тавоно // Машъалафрӯзи таърих...164-172: Турсунов Н. Асари мӯҳташам оид ба бунёди ҷомеаи сотсиалистӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ// Машъалафрӯзи таърих...172-179:, Набиев В. Профессор Гафур Хайдаров – исследователь истории культурной революции в Таджикистане// Машъалафрӯзи таърих...118 – 129: , Усмонов А. Донишманди дарёдил // Машаъафрӯзи таърих...183 – 191.

[3] Маҷмӯаи идона. Юбилейный сборник в честь 25 летия ЛГПИ имени С. М. Кирова [Текст]. Ленинабад: Ленинабадская областная типография, 1958. – 140 с. на тадж. и русском яз. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 24, 35, 63, 65- 67; Хамидов Р. Я. Старейший институт Таджикистана. (Очерк о Ленинабадском госпединституте имени С. М. Кирова) [Текст] / Р.Я. Хомидов. Душанбе: Ирфон, 1966. – 87 с. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 64;

50 – лет Ленинабадскому государственному педагогическому институту им. С. М. Кирова. Душанбе: Ирфон, 1982. – 197 с. О Г. Х. Хайдарове см. стр. 3, 17, 36, 47, 54, 61, 103, 147-148, 150;

Ленинабадский государственный педагогический институт имени С. М. Кирова. 1932-1982 [Текст]. Ленинабад, 1982. – 32. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 14, 29; Каримов С. Н. Ҳайдаров Ғ. Ҳ. Кохи фарҳанг [Матн] / Н. С. Каримов., Ғ.Ҳ.Ҳайдаров. Хуҷанд: Матбааи вилоятии Ленинобод, 1992. – 59 с. О Г. Х. Хайдарове см. Стр. 23, 27 – 29, 55. Каримов С. М., Хайдаров Г. Х. Храм знаний [Текст] / М. С. Каримов, Г.Х. Хайдаров. Худжанд: Ленинабадская областная типография, 1982. – 76 с. - О Г. Х. Хайдарове с. Стр. 21-22, 25. Хайдаров Г. Х., Эркаев С. А. Калыбель историков (К 60-летию исторического факультета Худжандского госуниверситета) [Текст] / Г.Х.Хайдаров., С. А. Эркаев. Худжанд: Омор, 1996. – 2006. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 14, 17 – 18, 29, 51, 58, 71, 80, 90, 95, 97 – 102, 105, 108, 110, 115, 126 – 127, 131 – 132, 135, 144, 153, 155, 162, 177-179, 189; Абдуллоев С. А. Холджураев Х. Х. Худжандский государственный университет: история, документы и его люди [Текст]. Худжанд: Госиздательство им. А. Дониша, 1997. – 467 с. - О Г. Х.Хайдарове см. стр. 220, 242, 255, 269, 293 – 295, 331 – 335, 374, 376, 384, 390, 403, 406, 433 – 434, 441 – 442, 463.

различных изданиях энциклопедического и справочно-биографического характера.[1]

Жизнь и деятельность таджикского учёного привлекали внимание не только отечественных, но и зарубежных исследователей. В книге профессора Миннесотского университета (США) Эраджа Башири «Яркие таджикские фигуры XX века»[2], изданной на английском языке, приведены некоторые биографические данные Г.Х. Хайдарова.

К третьей группе можно отнести отдельные публикации историографического характера, в которых освещаются становление и развитие таджикской исторической науки, вклад известных учёных–историков в формирование, процветание и достижения исторической науки в республике. В работах Б. Искандарова[3], Р. Масова[4], Х. Холджураева[5], З.М. Шевченко[6], коллективного труда «Наука Советского Таджикистана»,[7] посвященных истории становления и развития таджикской науки, в том числе исторической науки и историографии республики, приведены некоторые сведения о научном наследии Г. Х. Хайдарова и краткая характеристика его научных трудов.

В 5-м томе шеститомного коллективного труда «История таджикского народа»,[8] вышедшего под редакцией академика Р. Масова в 2004 году, приведены сведения о научной деятельности профессора Г.Х. Хайдарова, как признанного исследователя истории таджикского народа советской эпохи. В историографическом разделе этой книги отмечается: «В 60–70-е годы проблемы истории установления Советской власти в различных районах Таджикистана и республики в целом, стали больше привлекать внимание ученых–историков республики. Одной из таких работ о победе Советской

---

[1] Советская историческая энциклопедия. Том 13. М.: Глав. науч. ред. совет. энциклопед. 1971. С. 682; Скоробогатов И. Хайдаров Гафур [Текст] // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 8. Душанбе: Сарред. илмии Энсиклопедияи советии тоҷик, 1988. С. 353; Пулотов У., Валиев А. Хайдаров Гафур Хайдарович [Текст]/У. Пулотов, А. Валиев // Худжанд. Энциклопедия. Душанбе: Глав: науч. ред. таджик. энцикл., 1999. С. 746 – 747. Худжандский государственный университет [Текст] // Энциклопедический словарь. На русском и таджик. яз. Худжанд, 1999. С. 17; 50 – 51; 87; 90 – 91; 97; Энциклопедия учёных ХГУ имени академика Б. Гафурова [Текст]. Худжанд; Нури маърифат, 2002. С. 9; 11; 251 – 252; Донишгохи давлатии Худжанд ба номи акдемик Б. Гафуров. Қомуси мухтасар [Матн]. Худжанд: Нури маърифат, 2007. С. 6; 213; 456; 481 - 482; Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Қомуси мухтасар [Матн]. Душанбе: Нуримаърифат, 2012. С. 214 – 215; 470; 493 – 494.

[2] Iradj Bashiri. Prominent tajik fugures,of the twentieth century. – Minnesota, USA, Dushanbe, Tajikistan, 2000. – p. 100-101.

[3] Искандаров Б. И. Развитие исторических наук в Таджикистане [Текст] / Б. Искандаров // Наука Советского Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1974. С. 173 – 188; Искандаров Б. И. Развитие исторических наук в Таджикистане [Текст] / Б. Искандаров. Душанбе, 1977. 82 с.

[4] Масов Р. М. Историография социалистической реконструкции сельского хозяйства и дальнейшего развития колхозного строительства в Таджикистане (1917-1967 гг.) [Текст] / М.Р. Масов. Душанбе: Дониш, 1974. 127 с.; Масов Р. М. Историография Советского Таджикистана (1917-1975 гг.) [Текст] / Р.М. Масов. Душанбе: Дониш, 1978. 235 с.; Масов Р. М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане [Текст] / Р.М. Масов. Душанбе: Дониш, 1988. 319 с.

[5] Холджураев Х. Диссертации историков по материалом Туркистана [Текст] / Х.Холджураев. Душанбе: ТГУ им. В. И. Ленина, 1970. 283 с.

[6] Шевченко З. М. Каталог кандидатских и докторских диссертаций, защищённых на материалах Таджикской ССР [Текст] / З. Шевченко. Душанбе: Дониш, 1970. 135 с.

[7] Наука Советского Таджикистана. Душанбе, Дониш: 1974. С. 173 – 188.

[8] История таджикского народа. Том V. Новейшая история (1917 – 1941 гг.). Душанбе: ПОО «Империал - групп», 2004. 752 с. О Г. Х Хайдарове см. стр. 20, 25, 351, 585.

власти в Северном Таджикистане является монография Г. Х. Хайдарова[1]. Он, пожалуй, первым среди исследователей новейшей истории Таджикистана более аргументированно раскрыл историю организации первых Советов, показал процесс их большевизации и борьбу против оппозиционных компартии группировок, а также партий левых эсеров и меньшевиков, сумевших временно возглавить руководство Худжандского Совета. Заслуживает особого внимания и его книга[2], где сравнительно шире рассматривается история установления и упрочения Советской власти в северных районах республики».[3]

Краткий историографический обзор и анализ публикаций показывает, что жизнь и деятельность профессора Г.Х. Хайдарова, его научное наследие, вклад в развитие таджикской исторической науки и подготовка кадров не стали предметом специального исследования. В существующих в историографии небольших по объёму исследованиях, научно-популярных книгах, сборниках, материалах периодической печати приводятся сведения лишь об отдельных сторонах жизнедеятельности и творчества учёного. Не изучена с достаточной полнотой его научно–организационная и творческая деятельность при создании фундаментальных, коллективных трудов по истории таджикского народа, истории Худжанда, его вклад в становление и развитие исторической науки и высшей школы, подготовка высококвалифицированных кадров.

Учитывая недостаточную разработанность и изученность отмеченных проблем, данная тема стала объектом нашего диссертационного исследования.

Связь работы с научными программами (проектами) и темами. Диссертационное исследование проведено в рамках разработки и внедрения перспективного плана научно-исследовательской работы кафедры истории таджикского народа ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» «Актуальные проблемы истории и культуры таджикского народа с древнейших времен до наших дней» на период 2021–2025 гг. (протокол № 5 от 28.12. 2020 года.)

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Цель и задачи исследования. Основная цель работы заключается в изучении жизни, научной деятельности и наследия Г.Х. Хайдарова с учетом конкретно-исторического и историографического аспекта. Исходя из этого в диссертации ставятся конкретные задачи, важными из которых являются следующие:

- на основе изучения и анализа научных трудов Г. Х. Хайдарова, его мемуаристики и эпистолярного наследия, архивных источников, в том числе личного архива, опубликованных работ, воспоминаний о нем, историографических трудов, различных энциклопедий всесторонне изучить пройденный путь ученого и его становление как человека, педагога, наставника, учёного и общественного деятеля;

[1] Хайдаров Г. Х. Борьба за установление и упрочение Советской власти в Северном Таджикистане (1917 – 1923 гг.) [Текст] / Г. Х. Хайдаров. Душанбе: Ирфон, 1966. 183 с.
[2] Хайдаров Г. Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917 – 1937 гг.) [Текст] / Г.Х.Хайдаров. Душанбе: Ирфон, 1974. 460 с.
[3] История таджикского народа. Том V. С. 24-25.

- раскрыть вклад Г.Х. Хайдарова в разработке проблем истории народного образования, культурной революции, строительства нового общества в северных районах Таджикистана, популяризации жизни известных личностей и исторического наследия таджикского народа;

- изучить его научно-организационную деятельность в становлении и развитии таджикской исторической науки и высшего образования, создании учебников и учебных пособий, подготовке учителей-историков и научно-педагогических кадров;

- исследовать участие учёного в создании сводных трудов по истории таджикского народа и истории отдельных городов Таджикистана, в том числе, Ленинабада (Худжанда), научно–редакторскую деятельность Г.Х. Хайдарова;

- анализировать научные работы учёного, изданные в годы независимости, осветить вклад Г.Х. Хайдарова в изучение проблем истории таджикского народа в начальные годы независимости, анализировать и исследовать мемуарное и эпистолярное наследие учёного, как ценный историографический источник;

- определить место и роль профессора Г.Х. Хайдарова в становлении и развитии исторической науки в Таджикистане, и значение его научного наследия в отечественной историографии.

Объектом исследования является творческая биография, научно-педагогическая, общественная деятельность Г.Х. Хайдарова, опубликованные труды ученого в виде монографий, книг, статей и др.

Предметом исследования является освещение вклада Г.Х. Хайдарова в разработку проблем истории народного образования, социально-культурного преобразования в северных районах Таджикистана, становление и развитие таджикской исторической науки, высшего образования, подготовке кадров.

Хронологические рамки исследования охватывают весь период жизни: научно-педагогической, организаторской, общественной деятельности Г.Х. Хайдарова, т. е. с 1927 по 2009 гг. Именно на этом этапе жизненного пути проходил процсеc становления и творческого развития Г.Х. Хайдарова, как одного из известных ученых республики, создавшего свою научную школу по исследованию отечественной истории, воспитавшего многочисленные кадры, не только для республики, но и за её пределами, опубликовавшего многочисленные научные труды, посвещенные актуальным проблемам новейшей истории таджикского народа.

Этапы, место и период исследования (исторические рамки исследования). Диссертационное исследование проводилось в ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» и включает два этапа: **первый этап -** с 2015 по 2019 гг. охватывает выбор темы и научного руководителя, составление плана работы, сбор, систематизацию материалов по избранной теме, поиск архивных документов, изучение и анализ личного архива Г.Х. Хайдарова, изучение научного наследия ученого, публикаций исследователей о его жизни и деятельности, историографических исследований, написание введения и первой главы работы, публикации статей

по теме диссертации, участие в научных конференциях, сдача кандидатских экзаменов; **второй этап -** с 2020 по 2023 гг. – включает в себя написание второй, третьей главы, заключения диссертации, публикации статей по теме исследования, выступления на областных, республиканских, региональных и международных конференциях, сдачу кандидатского минимума по специальности, предворительное обсуждение и представление диссертации к публичной защите.

Методологические и теоретические основы диссертации. При написании работы автор руководствовался методами историзма, объективизма. Кроме того, нами использованы методы, присущие историческим и историографическим исследованиям: историко-хронологический, проблемный, биографический, историко-сравнительный, историко-типологический, историко-системный, метод исторической периодизации, аналитический, критический, ретроспективный, описательный. Для нашего исследования наряду с названными методами особое значение имеет историко–биографический метод, который позваляет детально осветить жизнь и деятельность учёного, в конкретном случае Г.Х. Хайдарова как личности, в той социальной среде, в которой он вырос и сформировался, анализировать жизненные события, его труды в хролонологической последовательности или интересовавшие его проблемы.

Источниковая база исследования. При написании диссертации основными источниками послужили научные труды Г.Х. Хайдарова, литература о нем, публикации, посвящённые развитию таджикской исторической науки и историографии, материалы Центрального Госархива Республики Таджикистан (Фонд № № № 1735, 1915, 1917), Госархива Согдийской области (Фонды № № 264, 880) и материалы периодической печати.

В Госархиве Согдийской области под № 880 хранится личный фонд профессора Г. Х. Хайдарова, состоящий из 295 дел, где собраны материалы о жизни и деятельности ученого. Фонд № 880 состоит из трёх описей и составлен по хронологически-структурному принципу.

Среди использованных источников немаловажную ценность имеют материалы эпистолярного характера (переписки Г.Х. Хайдарова), воспоминания, рецензии, некрологи и другие материалы.

В исследовании использованы статьи, рецензии, опубликованные в периодической печати, такие как “Коммунист Таджикистана”, “Тоҷикистони Советӣ”, “Социализм: теория и практика”, “Маориф ва маданият”, “Ленинабадская правда”, “Маҳорати педагогӣ”, “Ҳақиқати Ленинобод”, “Суғд”, “Тирози ҷаҳон”, в которых отражены жизнь и деятельность профессора Г.Х. Хайдарова, а также статьи самого учёного.

Научная новизна исследования заключается в том, что:

-избранная тема фактически является первым, специальным, комплексным и обобщающим научным трудом в таджикской историографии, который на основе архивных материалов, опубликованных работ Г.Х.

Хайдарова и публикаций о нём освещает вклад учёного в развитие исторической науки и высшего образования Таджикистана. Также:

- в работе впервые в формате кандидатской диссертации исследуется весь жизненный путь (биография), научно-педагогическая, общественная деятельность Г.Х. Хайдарова;

- в диссертации использованы архивные материалы, прежде всего, личный архив Г. Х. Хайдарова и другие материалы, большинство из которых впервые вводятся в научный оборот;

- научная новизна работы обусловлена и другим характером источниковой базы исследования. В ней использованы материалы мемуаристики ученого и его эпистолярное наследие, которые занимают достойное место в научном и творческом наследии Г.Х. Хайдарова.

- в работе сделана попытка восполнить некоторые существующие пробелы в освещении жизни и творчества ученого, подведены результаты и внесены практические рекомендации по дальнейшему изучению трудов Г.Х. Хайдарова.

- в диссертации показаны процесс формирования взглядов Г.Х. Хайдарова, его роль в анализе и интерпретации важнейших проблем истории народного образования, просвещения, культуры, высшего образования.

- в работе обосновано, что научные взгляды профессора Г.Х. Хайдарова по проблемам истории навейшего периода Таджикистана до сих пор не потеряли своё значение и актуальность.

Основные положения, выносимые на защиту.

1. Становление и развитие таджикской исторической науки, организация и развитие научных центров, высших учебных заведений, подготовка высококвалифицированных кадров–историков в нашей республике связанны с советской эпохой. Именно в этот период начинается глубокая, всесторонная научная разработка истории таджикского народа, появляются в свет фундаментальные, обобщающие труды, монографии, освещающие все периоды и направления истории Таджикистана.

2. Благодаря помощи и поддержке советских учёных, научных центров и вузов Москвы, Ленинграда (Санкт-Петербурга) и других городов были подготовлены учёные-историки из числа местных кадров, первые кандидаты и доктора наук, принадлежащие к первой плеяде известных таджикских историков, таких как Б. Г. Гафуров, З. Ш. Раджабов, Б. И. Искандаров, Н.Н. Негматов, А.М. Мухтаров, М. Р. Шукуров, А.Джалилов, О. Маджлисов и др.

3. Среди незаурядных перечисленных фигур, составляющих гордость таджикской исторической науки, особое место пренадлежит доктору исторических наук, профессору, Заслуженному деятелю науки и техники Таджикистана Г. Х. Хайдарову. Он принадлежит к числу старшего поколения учёных Советского Таджикистана и является одним из основоположников и ярких представителей исторической науки республики в советской эпохе.

4. Г. Х. Хайдаров является одним из плодотворных и талантливых учёных и его перу принадлежат более 750 фундаментальных обобщающих монографий,

научно-популярных книг, учебников и учебных пособий для общеобразовательных школ и вузов, статей, воспоминаний, в которых отражена социально-политическая, экономическая, культурная и духовная история таджикского народа советского и постсоветского периода.

5. Профессор Г. Х. Хайдаров внес огромный вклад в становление и развитие исторической науки Таджикистана, высшей школы, подготовку учителей–историков, учёных–историков, процветание образования, просвещения и культуры в нашей республике.

6. В жизни, биографии и научном творчестве Г. Х. Хайдарова отражены особенности исторической эпохи его времени, следовательно, эпизоды жизни учёного, его творчество дополняют наше представление об исторических условиях, влиянии эпохи на его становление как личности педагога, учёного, общественного деятеля и его научно-творческое наследие.

7. В научных трудах Г. Х. Хайдарова нашли свое всестороннее отражение проблемы новой и новейшей истории Таджикистана, особенно северного региона республики, страницы истории народного образования, просвещения, культурного преобразования.

8. Ретроспективный анализ научного наследия Г. Х. Хайдарова показывает, что некоторые взгляды, позиции и оценки Г. Х. Хайдарова требуют анализа с точки зрения современной исторической науки. Он был учёным советской эпохи и марксистская идеология, стереотипы времени повлияли и оставили свой отпечаток в личной жизни и трудах учёного. Несмотря на это он оставался всегда правдивым, объективным историком, вопреки некоторым нигилистам, идеалистам, и его научное наследие не теряет свою актуальность и ценность и поныне.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Исследование имеет научно-познавательное, практическое и воспитательное значения. Материалы, научные положения, факты, выводы и рекомендации, сформулированные в работе, могут быть использованы при создании обобщающих работ по истории таджикской исторической науки и историографии, написании книг из серии «Жизнь замечательных людей», подготовке учебников, чтении спецкурсов и спецсеминаров по историческим дисциплинам в вузах.

Степень достоверности результатов исследования. Изложение материала, заключения и предложения, научные выводы, новизна исследования, положения, выносимые на защиту, и рекомендации практического характера исследованы, разработаны автором работы.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности (с пояснением и датой исследования). Диссертация на тему «Вклад профессора Г. Х. Хайдарова в развитие исторической науки и высшего образования Таджикистана», представленная на соискание учёной степени кандидата исторических наук, соответствует паспорту специальности ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 07.00.02 – Отечественная история (история таджикского народа). Тема диссертации была

утверждена 26. 11. 2015 года, протоколом № 4 на заседании Ученого совета Худжандского госуниверситета имени академика Б. Гафурова. Диссертация обсуждена на заседании кафедры истории таджикского народа ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова» от 29.12.2023 гг., протокол № 5 и признана завершённой научно-исследовательской работой, соответствующей требованиям и критериям, установленным ВАК при Президенте Республики Таджикистан к работам на соискание учёной степени, и рекомендована к публичной защите.

Личный вклад соискателя в получении результатов состоит в разработке авторской концепции, сборе, изучении, систематизации архивных документов, большинство из которых впервые введены в научный оборот, конкретизации вклада Г. Х. Хайдарова в анализ и изучение важнейших исторических событий истрии таджикского народа новейшего периода, публикации матерілов по исследуемой теме, подготовке научных докладов для различных конференций, в том числе областного (Худжанд, 2018 г.), республиканского (Худжанд, 2016 г.), (Худжанд, 2019 г.) и международного уровня (Пенджикент, 2019 г.). В целях дальшейшего изучения жизни и научного наследия Г.Х.Хайдарова автором внесены ряд конкретных предложений и рекомендаций, которые могут послужить в деле далнейшего исследования творчества учёного, поиска новых архивных источников, имеющих значение не только для исследования жизни и деятельности Г. Х. Хайдарова, но и для освещения определённых этапов истории развития иссторической науки в республике. Все результаты, предложенные в диссертации, получены автором работы.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Диссертация была обсуждена на заседании кафедры истории таджикского народа факультета истории и права ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова» и рекомендована к публичной защите (протокол № 5 от 29. 12. 2023 года).

Основные положения и отдельные результаты исследования отражены в публикациях автора. По теме диссертации опубликовано 9 научных статей, из них 4 в научно-рецензируемых журналах, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Российской Федерации, а также были изложены в виде научных докладов на областных, республиканских, региональных и международных научно–теоретических и научно–практических конференциях.

Структура и объем диссертации. Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованных источников и литературы (151 наименований). Диссертация представлена в объеме 198 страниц компьютерного текста, и её структура соответствует поставленным целям и задачам.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновывается актуальность избранной темы исследования, раскрывается степень ее изученности, определены цель и задачи, научная новизна, объект и предмет исследования, хронологические рамки, теоретическая и практическая значимость, характеризуются методологические

основы, источниковая база диссертации, определены основные положения, выносимые на защиту, а также показан личный вклад соискателя в разработке темы, внедрения результатов исследования, апробация, структура и объем диссертации.

В первой главе «Становление Гафура Хайдарова как личности, учёного, педагога и общественного деятеля», состоящей из двух разделов рассматриваются основные этапы жизни и деятельности Г. Х. Хайдарова, его становление как педагога, учёного-историка, общественного деятеля.

В первом параграфе первой главы **«Годы юности, учёбы, начало трудовой деятельности Г.Х. Хайдарова»** анализируется биография учёного, его тяжёлое детство, проходившее на чужбине, куда была выслана его семья в качестве спецпереселенцев, воспитание и учёба в Детдоме № 26 Ставропольского края (1932-1939 гг.), продолжение учёбы в Ленинабадском педагогическом училище имени Н. К. Крупской (ныне Педагогический колледж ХГУ имени академика Б. Г. Гафурова, 1939-1943 гг.), начало трудовой деятельности в средней школе № 5 г. Худжанда, учёба в историко-филологическом факультете ЛГПИ имени С. М. Кирова (1943-1947 гг.), в аспирантуре САГУ имени В.И. Ленина в Ташкенте (1950-1953 гг.) и его трудовой деятельности в качестве преподавателя высшей школы и формирование Г.Х. Хайдарова как учёного-историка.

В диссертации приводятся подробные факты о жизни Г. Хайдарова на чужбине, суровом детстве, которое настигло будущего учёного и его брата, оказавшихся полными сиротами после смерти родителей.

Несмотря на все жизненные невзгоды, постигшие его в детстве, спустя много десятилетий, Г. Х. Хайдаров все же с особой теплотой и благодарностью вспоминает судьбоносные для осиротевших братьев годы учёбы и проживания в Ставропольском детдоме, где им было суждено жить и откуда они, в прямом смысле слова, вышли в люди, как полноценные члены общества со своим местом и заметным следом в нем.[1]

В своих воспоминаниях он пишет про тяжёлую жизнь без отца и матери на чужбине, но все же после приобретения жизненного опыта, учёный приходит к выводу, что Советская власть одной рукой разрушила их семью, лишила родимого края, репрессировала отца на Кавказ, а другой рукой, как добрая мать не дала умереть с голоду, обула, одела, обучила, воспитала и вывела в люди.[2]

Здесь уместно привести слова самого Г. Хайдарова, где он пишет: «После долгого раздумья над своей карьерной и профессиональной жизнью часто

---

[1] Хайдаров Г. Х. Былое и думы. (Из воспоминаний).- Худжанд: Нури маърифат, 2004. - С. – 146.
[2] Хайдаров Г. Х. Былое и думы… С. - 146.

задаю себе вопрос: мог ли ты стать Гафур Хайдаровичем, учёным, профессором, общественным деятелем, если бы не воспитывался в детском коллективе, не выдержал превратности судьбы и трудности жизни, не карабкался по каменистым тропинкам науки, и всегда даю положительный ответ на данный вопрос».[1]

Как очень объективно и правдиво отмечает профессор Х. Пирумшоев: «Это откровенное признание учёного свидетельствует о его большом мужестве высказать правду истории в отличие от его многих коллег, часто меняющих свои взгляды на реалии недавней прошлой истории».[2]

Таким образом, в первом параграфе диссертации подробно анализируется пройденный тяжёлый путь Г. Хайдарова, который он прошёл от воспитанника детдома до студента, аспиранта, учёного, человека, нашедшего своё достойное место в обществе.

Второй раздел «Научно-педагогический рост и общественная деятельность Г.Х. Хайдарова» посвящён анализу профессионального роста Г. Х. Хайдарова, как педагога высшей школы, учёного-историка, общественного деятеля.

В этом разделе отмечается, что после окончания вуза в жизни Г. Х. Хайдарова произошёл коренной перелом - закончились студенческие годы, период его молодости, и начался новый, долгий этап трудовой жизни. Он прошёл все ступени работника вуза: ассистента, преподавателя, старшего преподавателя, кандидата наук, доцента, доктора наук, профессора, заведующего кафедрой (около 40 лет), декана факультета, стал известным учёным, наставником, общественным деятелем.[3]

Г. Х. Хайдаров всегда думал о большой науке и хотел стать настоящим учёным-историком. С этой целью он поступил в аспирантуру САГУ им. В.И. Ленина (г. Ташкент) и глубоко погружался в изучение истории народного образования Туркестанской АССР и под руководством известного историка, академика АН Узбекской ССР И. К. Додонова в 1953 году успешно защитил кандидатскую диссертацию.

После защиты Г. Х. Хайдаров возвратился в родной ЛГПИ им. С. М. Кирова и начал научно-педагогическую деятельность на историко-филологическом факультете. Г. Хайдаров в своих воспоминаниях отмечает: «Два заметных события сыграли решающую роль в моей жизни: в 1947 году меня приняли в ряды Коммунистической партии Советского Союза, а в 1953

---

[1] Хайдаров Г. Х. Былое и думы… С.187-188.
[2] Пирумшоев Х. Борец за правду истории// Социализм: Теория и практика.- 2007. – № 1-2 (31-32). – С. 36.
[3] Госархив Согдийской области. Ф.-880.- Оп. 1.-Д. 103.- Лл. 50.

году я стал кандидатом исторических наук».[1] В научно-педагогическом и профессиональном росте Г.Х. Хайдарова важную роль сыграло его назначение в 1956 году заведующим кафедрой истории СССР, где он почти 36 лет до 1992 года беспрерывно руководил этой кафедрой. В годы руководства Г. Х. Хайдарова кафедра истории СССР по всем параметрам являлась одной из передовых и ведущих кафедр в структуре не только факультета, но и всего института. На кафедре было обсуждено большое количество сводных трудов, монографических исследований, сборников статей и документов, а в качестве ведущей организации кафедра давала официальные отзывы десяткам кандидатским и докторским диссертациям не только учёным-историкам из Таджикистана но и диссертантам из братских республик бывшего Союза – Узбекистана, Кыргызстана, России и т.д.

В 60-90-е годы прошлого столетия в научной жизни кафедры наблюдается прогресс: к научно-исследовательской работе подключилось абсолютное большинство членов кафедры, велись исследования по проблемам отечественной и мировой истории, набирали темпы научные интеграции.

В научно-педагогическом и профессиональном росте Г. Х. Хайдарова важную роль сыграла защита докторской диссертации на тему «Из истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг.)» в Институте востоковедения Академии наук СССР в 1968 году. Это событие стало важным и определяющим этапом в научной карьере учёного. Он стал первым доктором и первым профессором ЛГПИ имени С. М. Кирова. В его докторской диссертации и изданной в 1974 г. монографии «Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг.)» учёный раскрыл закономерности и необходимость переходного этапа в истории построения нового общества в Таджикистане на примере северного региона.

В научно-педагогическом и профессиональном росте Г. Х. Хайдарова особую роль сыграла его общественно-политическая деятельность. Его знали, как одного из активных пропагандистов и популяризаторов исторической науки через средства массовой информации и с научных трибун. Он являлся участником десятков научно-теоритических конференций, семинаров и симпозиумов городского, областного, республиканского, регионального и международного масштаба. Он участвовал во Всесоюзной научной сессии, посвящённой истории Средней Азии и Казахстана в дооктябрьский период (Ташкент 1955 г.), в Международной научной конференции по истории, археологии и культуры Центральной Азии в Кушанскую эпоху (Душанбе, 1968 г.), в XIII Всемирном конгрессе историков (Москва, 1970г.), во Всесоюзной

---

[1] Хайдаров Г. Х. Былое и думы… С. – 271.

научной сессии, посвящённой «Актуальным проблемам истории национально-государственного строительства в СССР» (Душанбе,1970 г.), в Международной конференции ЮНЕСКО по социальному и культурному развитию стран Центральной Азии в Х1Х-ХХ вв. (Ашхабад, 1972 г.), на Всесоюзном совещании-семинаре заведующих кафедрами истории СССР и всеобщей истории педагогических институтов (Москва, 1979 г.) и ряде других авторитетных научных встреч учёных.

Г. Х. Хайдаров долгие годы возглавлял городскую и областную организации общества «Знание», был членом Президиума правления республиканского общества «Знание». По линии Всесоюзного общества «Знание» был командирован в Венгрию (1972 г.), Алжир (1978 г.) и в Италию (1978 г.). Г. Хайдаров являлся членом ряда научных советов, общественных организаций, активным популизатором исторической науки, идей дружбы и сотрудничества между народами.

Таким образом, анализ научно-педагогического и профессионального роста Г.Х. Хайдарова показывает, что он прошел трудный и тернистый путь науки, достиг все ступени профессионального научного роста и приобрёл славу маститого учёного, талантливого педагога, заботливого наставника и известного общественного деятеля.

Во второй главе «Профессор Г.Х. Хайдаров - выдающийся исследователь истории советского периода и эпохи независимости.» в 3 параграфах рассматриваются следующие вопросы: вклад профессора Г. Х. Хайдарова в освещение истории народного образования, отражение истории социальной и культурной трансформации в Северном Таджикистане, историю становления и развития независимого Таджикистана.

В первом параграфе второй главы «Профессор Г. Х. Хайдаров - исследователь истории народного образования» отмечается, что имя Г. Х. Хайдарова стоит в первых рядах видных учёных-историков республики, которые внесли свой весомый вклад в развитие исторической науки советского и современного Таджикистана. Его многочисленные исследования посвящены самым актуальным проблемам и важным аспектам истории таджикского народа, в числе которых особое место занимают история народного образования Туркестанской АССР и таджикского народа в советский период.

Диссертант отмечает, что избранная тема кандидатской диссертации Г.Х.Хайдарова была актуальной темой, что история системы народного образования в бывшем Туркестанском крае оставалось неизученной. Учёный на основе уникальных архивных документов, сведений периодической печати детально исследовал историю народного образования в Туркестанской АССР, являвшейся колыбелью многонациональной культуры, науки, просвещения

центральноазиатских народов, в том числе и таджиков. В диссертации детально анализируются все главы научного исследования Г. Х. Хайдарова и подчёркивается, что в центре внимания учёного было освещение следующих вопросов: становление новой советской системы образования, укрепление материальной базы школ, подготовка учителей, ликвидация безграмотности среди населения и другие вопросы культурной революции.

Диссертант отмечает, что в работе Г. Х. Хайдарова приводятся ценные сведения о роли русской научной интеллигенции, русских учителей, которые стояли у истоков новой системы народного образования, создании общеобразовательных школ и высших учебных заведений, основоположниках фундамента высшего образования Средней Азии, которые сыграли большую роль в подготовке учителей и первых отрядов научно-педагогических кадров из числа коренных национальностей. В диссертации рассматриваются последующие главы работы Г. Х. Хайдарова, в которых освещены различные идейные течения и другие остросюжетные аспекты истории народного образования Туркестанского края.

История народного образования всегда оставалось в центре внимания Г. Х. Хайдарова. В своей докторской диссертации учёный отмечает, что для построения нового общества нужно было решать три кардинальных вопроса: индустриализацию, коллективизацию и культурную революцию. Фундаментом решения этих задач была культурная революция, поэтому Г. Х. Хайдаров отмечает, что «борьба с неграмотностью, школьная проблема выдвигались на передний план социалистического строительства в республике».[1] В диссертации анализируются мнение и взгляды Г. Х. Хайдарова на трудности, особенности культурной революции, проблемы народного образования в Таджикистане.

Таким образом, Г.Х.Хайдаров был крупным исследователем истории народного образования и его труды являются ценным историографическим источником для изучения истории становления и развития новой системы образования, просвещения, подготовки учителей для средних школ, научно-педагогических кадров и развития высшей школы.

Во втором параграфе второй главы «Отражение социально-экономического и культурного преобразования Северного Таджикистана в трудах Г.Х. Хайдарова» рассматривается научное наследие учёного, посвящённое этой проблеме.

---

[1] Хайдаров Г.Х. Из истории социалистического строительства в северных районах Таджикистана (1917 – 1937 гг.). В 2-х частях. дис….док. ист. наук. – Масква - Ленинабад, 1967. – 967 с машинописи, 3 альбома иллюс. и фотодокументов

В диссертации отмечается, что реализация программы культурной революции и социальной трансформации в республике, в том числе в Северных районах Таджикистана, занимает особое место в научном наследии учёного. Анализ научных трудов Г. Х. Хайдарова показывает, что через всё его научное творчество красной нитью проходит история социального и культурного преобразования Таджикистана в 30-е годы XX века. Как в кандидатской, так и в докторской диссертациях Г. Х. Хайдарова этот вопрос является главной стержневой проблемой. Эти вопросы нашли свои отражения во многих трудах учёного, таких как «Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг.)» (Душанбе, 1974), «Страницы истории народного образования Туркестанской АССР (1918-1924 гг.)» (Худжанд, 1998, соавтор С. Абдуллаев), «Из истории культурных преобразований в Таджикистане в новейшее время» (Худжанд, 1998, соавтор С. Абдуллоев), «История таджикского народа: XX век» (Худжанд, 2001) и др. В диссертации отмечается, что вся многоплановая просветительская и общественно-политическая работа партийных и государственных органов, которые были направлены на решение социальных и культурных преобразований, отражены в трудах Г. Х. Хайдарова во всем их многообразии.

Одним из важнейших трудов Г. Х. Хайдарова является «Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг.)»[1] опубликованный в 1974 году. Этот труд является комплексным и охватывает все аспекты и особенности переходного периода, в том числе, социально-культурного развития таджикского народа, начиная с победы Октябрьской революции до предвоенных годов XX века. В диссертации отмечается о важности проведения реформы в сфере народного образования, просвещения, культуры, науки, становления новой таджикской интеллигенции и других аспектов, которые стали объектам пристального внимания учёного. Диссертант отмечает, что на ряду с большими успехами, которые были достигнуты в сфере социальной и культурной жизни в Северном Таджикистане, в этой работе анализируются недостатки в области культурного строительства. В работах Г. Х. Хайдарова отражены все области социокультурной жизни Северного Таджикистана, приводятся интересные сведения об известных деятелях культурного фронта, освещается история создания театрального и музыкального искусства, кино, периодической печати, организации библиотек и библиотечного дела, книгоиздательства, радиофикации и т.д.

Таким образом, труды Г. Х. Хайдарова, посвящённые истории социальной и культурной трансформации в северном Таджикистане, являются

---

[1] Хайдаров Г. Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917 – 1937 гг.). – Душанбе: Ирфон, 1974. – 460 с.

важным вкладом учёного в изучение культурного строительства в Таджикистане в целом, и в его северном регионе, в частности.

В третьем параграфе «Проблемы становления и развития суверенного Таджикистана в научном наследии профессора Г.Х. Хайдарова», подробно анализируются труды Г. Х. Хайдарова, посвященные эпохе независимости. В диссертации отмечается, что профессор Г. Х. Хайдаров являлся учёным, который тонко чувствовал пульс эпохи, и его внимание привлекали проблемы становления и развития Таджикистана в эпоху независимости. Диссертант отмечает, что в трудах учёного объективно и аргументированно рассматриваются проблемы горбачёвской перестройки и её негативные последствия для начального периода приобретения независимости. В диссертации детально анализированы работы Г. Х. Хайдарова «Таджикистан: трагедия и боль народа» (Санкт-Петербург, 1993, соавтор М. Иномов, изданной на рус., тадж., узб., языках), «История таджикского народа: XX век» (Худжанд, 2001 г.) «Начальная поступь суверенного Таджикистана» (Худжанд, 2006). Диссертант отмечает, что в трудах Г. Х. Хайдарова объективно рассматриваются основные причины осложнения и обострения политической обстановки в республике и нарастания общего кризиса в таджикском обществе, которые привели к политическому противостоянию и гражданской войне. В работах учёного анализируются все основные этапы истории суверенного Таджикистана, роль судьбоносной XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и Лидера нации, Президента страны Эмомали Рахмона в становлении мира, единства в Таджикистане, первые шаги по укреплению национальной независимости.

Таким образом, труды Г. Х. Хайдарова являются бесценным вкладом учёного в историографию Таджикистана эпохи независимости и имеют большое научно-теоретическое, познавательное и практическое значение.

В третьей главе «Вклад профессора Г.Х. Хайдарова в создании учебников и научно-педагогических кадров» в трёх параграфах анализируется вклад Г. Х. Хайдарова в создание учебников, учебных пособий для общеобразовательной и высшей школ, научно-популярных и публицистических книг, подготовке научно-педагогических и учительских кадров, научное значение мемуаристики и эпистолярного наследия профессора Г. Х. Хайдарова.

В первом параграфе «Профессор Г. Х. Хайдаров – автор учебников, для общеобразовательной и высшей школы, научно-популярных и публицистических книг» отмечается, что Г. Х. Хайдаров наряду с созданием капитальных трудов по истории народного образования, социальной и культурной трансформации, построения нового общества, проблемы

становления и развития суверенного Таджикистана написал ряд учебников, учебных пособий, научно-популярных, публицистических работ о жизни замечательных людей и т.д., которые являются составной частью его богатого научного наследия. Он, как педагог высшей школы и как талантливый методист, создал учебники для вузов и для общеобразовательных школ. О его заслугах в этой области известный историк, член-корреспондент НАН Республики Таджикистан, доктор исторических наук, профессор Х. Пирумшоев пишет: «Следует отметить заслуги Г. Х. Хайдарова в создании высокопрофессионального учебника «История Таджикской ССР. Учебник для 10-11 классов средней школы (на тадж; рус; узб. языках. – Душанбе: Маориф, 1991. – 196 с.), который является классическим образцом составления учебников для учащихся средней школы»[1]. В 1989 году эта книга была удостоена поощрительной премии Минобразования республики, как учебника по истории, и до сих пор является самым образцовым. Г. Х. Хайдаров об этом учебнике пишет: «Автор начал свою научно-педагогическую деятельность в качестве преподавателя истории в общеобразовательной школе и при написании данного учебника опирался на личный опыт и наблюдения в процессе длительного руководства педагогической практикой студентов и деятельности современной школы. Кроме того, использовал опыт передовых учителей истории О. Обидова, Н. Соловьёвой, А. Бадалова, Х. Муллоева, А. Кручинина (Заслуженных учителей Республики Таджикистан), М. Каюмова и др.».[2]

В диссертации детально анализируется ряд методических пособий Г. Х. Хайдарова, написанных в соавторстве с его учеником С. А. Абдуллаевым. В работе рассматривается капитальная книга Г. Х. Хайдарова «История таджикского народа: XX век» (Худжанд, 2001). Книга написана на основе уникальных архивных документов и на базе раннее опубликованных работ автора, и в ней повествуются основные события истории таджикского народа в XX столетии. По мнению известного историографа, профессора Х. Пирумшоева «ни одна работа других авторов, увидевшая свет, посвящённая истории XX века, не может сравниться с указанной работой Гафура Хайдарова по степени цельного, глубинного и объективного анализа истории таджикского народа и республики данного столетия”.[3]

В диссертации отмечается, что Г. Х. Хайдаров является автором ряда научно-популярных, публицистических работ. Среди них особую ценность

---

[1] Пирумшоев Х. Борец за правду истории//Социализм: теория и практика. № 1-2 (31-32). – С. 142.

[2] История Таджикской ССР. Учебник для 10-11 классов средней школы. (на тадж; рус; узб. языках. – Душанбе: Маориф, 1991. – 196 с.

[3] Пирумшоев Х. Борец за правду истории//Социализм: теория и практика. № 1-2 (31-32). – С. 142.

имеют «Краткий очерк истории Ленинабада» (Душанбе, 1965), «Борьба за установление и упрочение Советской власти в Северном Таджикистане (1917-1923 гг.)» (Душанбе, 1966), «Из истории культурных преобразований в Таджикистане в новейшее время» (Худжанд, 1998, в соавторстве с С.А. Абдуллаевым), «Великий сын Таджикистана. (К 90-летию академика Б. Г. Гафурова)» (Худжанд, 1998, в соавторстве С. А. Абдуллаевым), «Годы громовые (1941-1945). О вкладе согдийцев в победу в Великой Отечественной войне» (Худжанд, 2005) и др. Названия вышеперечисленных книг, брошюр показывают, что их объединяют важнейшие проблемы истории таджикского народа, которые привлекали пристальное внимание учёного. Диссертантом анализирован ряд из важных работ Г. Х. Хайдарова, в том числе «Краткий очерк истории Ленинабада» (Душанбе, 1965), «Борьба за установление и упрочение Советской власти в Северном Таджикистане (1917-1923 гг.)» (Душанбе, 1965).

Диссертант отмечает, что в научном творчестве профессора Г. Х. Хайдарова особое место занимает его публикации, посвящённые известным учёным-историкам, наставникам, соратникам, коллегам, друзьям и т.д. Ряд его публикаций посвящены жизни и творчеству знаменитых учёных, таких как З. Ш. Раджабов, С. А. Раджабов, М. И. Иркаев, Б. И. Искандаров, Н. Н. Негматов, А. М. Мухтаров, И.С. Брагинский, Р. М. Масов, М. Б. Бабаханов, А. Турсунов, М. Р. Шукуров, С. К. Каюмов, С. Абдуллаев, Н. Н. Ростовцева, В. М. Ионова и др. В работе всесторонне анализируется совместная книга С.А. Абдуллаева и Г. Х. Хайдарова «Великий сын Таджикистана. (К 90-летию академика Б. Г. Гафурова)» (Худжанд, 1998).

Автор диссертации констатирует, что Г. Х. Хайдаров внес достойный вклад в создании учебников, учебных пособий для общеобразовательных и высших школ, и в них очень удачно соединены опыт крупного учёного-историка, талантливого педагога, знающего тонкости общеобразовательных и высших школ. В работе анализируется ряд научно-популярных, публицистических книг учёного, в которых отражены проблемы новой и новейшей истории республики, особенно периода независимости, страницы жизни и деятельности известных исторических личностей, боевой и трудовой героизм таджикского народа в годы ВОВ и др.

Во втором параграфе третьей главы работы «Вклад Г. Х. Хайдарова в подготовке научно-педагогических кадров» отмечается, что в деятельности Г. Х. Хайдарова, как педагога высшей школы и наставника особое место занимает проблема подготовки высококвалифицированных научных, научно-педагогических и учительских кадров. Диссертант приводит конкретные факты о деятельности Г. Хайдарова в качестве заведующего кафедрой, роли кафедры

как основного звена учебно-воспитательной и научной деятельности в высшей школе. Автор диссертации отмечает, что при непосредственной помощи и поддержке Г. Х. Хайдарова многие молодые сотрудники кафедры истории СССР, такие как М. Искандаров, Н. Турсунов, Ш. Ахмедов, М. Иномов, С. Абдуллоев, С. Марофиев, Ш. Ахунов, А. Турсунов и другие защитили докторские и кандидатские диссертации. В диссертации отмечается, что в научном росте С. Абдуллоева, Х. Тоатова, А. Бобокалонова, Дж. Хомидова, С. Эркаева, Дж. Гулбекова, Н. Махмудовой, М. Рахматовой, Н. Хомидова, С. Кабиловой непосредственную роль сыграл Г. Х. Хайдаров в качестве научного руководителя. Учёный выступал в качестве официального и неофициального оппонента аспирантов и соискателей, рецензировал десятки докторских и кандидатских диссертаций. Диссертант особое внимание уделяет деятельности Г. Х. Хайдарова в качестве заместителя, затем председателя Диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций при ХГУ имени академика Б. Г. Гафурова, функционировавшего с 1996 по 2012 гг. Диссертант заключает, что профессор Г.Х. Хайдаров, как настоящий учёный-историк, известный педагог за время своей плодотворной научно–педагогической деятельности подготовил десятки высококвалифицированных научных и научно-педагогических кадров для вузов и других научных учреждений страны, которые успешно работали и работают во всех уголках Таджикистана и за его пределами. Под непосредственным научным руководством Г. Х. Хайдарова вырос большой отряд учёных-историков: 10 кандидатов и 2 доктора наук. В историографии Таджикистана появилась «Хайдаровская научная школа», в которой прошли закалку многие молодые учёные республики и его коллеги по совместной работе.

В третьем параграфе «Мемуаристика и эпистолярное наследие профессора Г. Х. Хайдарова», диссертант указывает, что в научном творчестве профессора Г. Х. Хайдарова особое место занимает мемуаристика и его эпистолярное наследие (переписка). В диссертации анализируются книги учёного, посвящённые непосредственно жанру мемуаристики «Тақдирҷунбон» (“Творец судеб”, Хуҷанд, 1998), «Альма-матер» (Худжанд, 2002), «Былое и думы» (Худжанд, 2004), «Моя стезя» (Худжанд, 2007), «Каъбаи дили ман» (Святыня моего сердца) (Худжанд, 2007).

Диссертант отмечает, что в этих книгах профессор Г. Х. Хайдаров с высоты достигшего им высшего профессионального мастерства учёного-историка и вершины жизненной мудрости пытается анализировать все основные этапы своего жизненного пути. В своих воспоминаниях Г. Х. Хайдаров больше уделяет внимание описанию тех событий, свидетелем

которых являлся сам, которые оказали влияние на его судьбу, его формирование как человека, гражданина, учёного и общественного деятеля.

Автор диссертации указывает, что профессор Г. Х. Хайдаров, как в своих научных трудах, так и в воспоминаниях всегда остается верным своим принципам, как объективного исследователя и честного борца за правду истории.

В диссертации отмечается, что мемуаристика и переписка профессора Г. Х. Хайдарова являются ценным источником не только для ознакомления с жизнью и деятельностью автора, но и для освещения истории становления и развития высшей школы, особенно истории ЛГПИ – ХГУ имени академика Б. Гафурова, подготовки кадров, первых преподавателей, которые заложили фундамент высшей школы, отражение страниц жизни современников автора.

I. Основные научные выводы диссертации

Анализ, изучение и освещение жизни, деятельности и научного наследия профессора Г. Х. Хайдарова, как известного учёного исследователя истории новой и новейшей эпохи, особенно истории периода построения нового общества, истории народного образования, становления и развития высшего образования в республике, общественного деятеля позволяет сделать следующие выводы:

1. Основой и фундаментом становления и развития подлинной исторической науки в Таджикистане послужили лучшие традиции таджикской классической, русской дореволюционной и отечественной исторической науки. Становление и развитие новой таджикской исторической науки, формирование научного центра, организация, высших учебных заведений, подготовка и воспитание высококвалифицированных специалистов, учителей-историков, научно-педагогических кадров, формирование представителей новой интеллигенции в Таджикистане связаны именно с советским периодом. Перерастание исторических знаний в подлинную историческую науку, дальнейшее её развитие за годы Советской власти позволяют сделать вывод, что деятели науки, культуры, просвещения этой эпохи внесли огромный вклад в развитие исторической науки, изучение и освещение истории таджикского народа, формирование местных кадров ученых-историков в нашей республике. Среди них можно отметить имена известных таджикских ученых-историков, Б. Г. Гафурова, З. Ш. Раджабова, Б. И. Искандарова, А. М. Мухторова, Н. Н. Негматова, Р. М. Масова, Ю. Я. Якубова, М. Р. Шукурова, А. Д. Джалилова, М. Б. Бобохонова, Н. А. Акрамова, Х. П. Пирумшоева, Н. О. Турсунова и многих других, чья жизнь, деятельность и научное наследие вошли в золотой фонд таджикской исторической науки.

2. Профессор Г. Х. Хайдаров является одним из корифеев исторической науки в Таджикистане, внёсшим огромный вклад в разработку и изучение актуальных проблем новой и новейшей истории таджикского народа, особенно

переломного периода, эпохи коренной социально-политической, экономической, культурной и духовной трансформации таджикского общества XX-начала XX1 веков, истории народного образования, школы, просвещения, формирования и развития высшей школы в республике, разработки теоретических, методологических основ и концептуальных положений отечественной исторической науки. [А-1].

3. Прослеживая за процессом формирования Г. Х. Хайдарова, как гражданина, крупного ученого-историка, общественного деятеля, незаурядной личности, можно понять, что в его личной жизни и деятельности отражены типичная жизнь и путь становления новой таджикской интеллигенции советской эпохи. Профессор Г. Х. Хайдаров представитель двух эпох – советского периода и периода независимости Таджикистана, чья жизнь растворилась в полной отдаче своих знаний, своего мудрого жизненного опыта в укреплении и обогащении духовного, морального облика и духовных ценностей общества. Он прожил долгую и яркую, интересную, плодотворную жизнь, его трудовая, научно-педагогическая, общественная деятельность – это неотделимая часть истории построения нового общества в нашей республике, формирования новой таджикской интеллигенции, истории становления и развития таджикской исторической науки, высшей школы, развития культуры, просвещения, подготовки кадров в Таджикистане. [А-1].

4. Годы детства, юношества, учебы Г. Х. Хайдарова совпали с трудными, трагическими временами – укрепления Советской власти, коренных реформ, трансформацией общества, коллективизацией и ее трагическими страницами – борьбой против кулачества, сталинской репрессии, тяжелыми военными и послевоенными годами. Несмотря на все жизненные невзгоды в детстве, юношестве, особенно на чужбине – в Ставропольском детском доме № 26, где трагически сложилась судьба его семьи, отправленной в качестве спецпереселенцев в Ставропольский край Российской Федерации, Г. Х. Хайдаров никогда не терял человеческое достоинство, не держал зла ни на кого, а наоборот, с особой теплотой и благодарностью вспоминает людей, которые поддерживали его, оказали помощь и сыграли судьбоносную роль в его становлении как полноценного и активного члена общества, преуспевающего учёного-педагога, известного общественного деятеля, активного гражданина, занимающего достойное место в жизни общества. [А-4].

5. Профессор Г. Х. Хайдаров прожил достойную и незабвенную жизнь, является примером для подрастающего поколения и начинающих молодых ученых, которые избрали тернистый путь науки. Он прошел все ступени профессионального, карьерного роста учёного-педагога, начиная свой педагогический путь от простого учителя истории общеобразовательной школы до аспиранта, ассистента, старшего преподавателя, кандидата наук, доцента, доктора наук, профессора, заведующего кафедрой, Заслуженного деятеля науки и техники республики, прославленного ученого, заботливого наставника многочисленных учителей-историков и руководителя десятков кандидатов и докторов наук.

6. Профессор Г. Х. Хайдаров является автором более 750 фундаментальных научных монографий, научно-популярных книг мемуарного жанра, многочисленных научных и научно-популярных статей в различных научных сборниках и на страницах периодической печати. Его огромное и ценное научное наследие занимает достойное место в таджикской исторической науке обогащая отечественную историографию.

7. Плодотворную научно-педагогическую жизнь профессор Г. Х. Хайдаров профессионально и умело сочетал с активной общественной жизнью. Он был избран председателем городского и областного общества «Знание», заместителем председателя областного филиала Общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами, членом комитета исполнительного правления таджикского филиала Всесоюзной ассоциации политических наук, членом Президиума областного Правления общества любителей книг и ряда других общественных организаций и внес достойный вклад в пропаганду достижений науки, культуры, укрепления дружбы между республиками, развитие научно – культурной и просветительской жизни республики.

8. Г. Х. Хайдаров был редактором многочисленных публикаций – коллективных работ, монографий и книг отдельных авторов, сборников, состоял в редколлегии ряда научных серий, сборников документов, энциклопедий и других публикаций.

9. Профессор Г. Х. Хайдаров почти 36 лет (1956-1992 гг.) заведовал кафедрой истории СССР (ныне кафедра история таджикского народа) и внес большой вклад в развитие и укрепление учебно-методического, педагогического, научного, общественно-воспитательного процесса, подготовку учителей-историков и научно-педагогических кадров. Кафедра истории СССР, возглавляемая профессором Г. Х. Хайдаровым была одной из ведущих кафедр ЛГПИ имени С. М. Кирова и неоднократно становилась победителем среди кафедр института и награждалась вымпелами и другими поощрительными призами. Кафедра играла ведущую роль в области научно-исследовательской деятельности, в подготовке научных кадров, представлении к защите кандидатских и докторских диссертаций, рецензировании книг, монографий, диссертаций, авторефератов, научных сборников и статей сотрудников кафедры и соответствующих кафедр вузов республики и научно-исследовательских учреждений.

10. Профессор Г. Х. Хайдаров внес большой вклад в подготовку научных и научно-педагогических кадров. Начиная с конца 60-х годов прошлого столетия, он вплотную приступил к подготовке аспирантов, кандидатов и докторов и внес достойную лепту в этом направлении. Под его непосредственным научным руководством и консультированием защитили кандидатские диссертации 10 аспирантов и соискателей, двое - докторские диссертации (А. Т. Турсунов и С.А. Абдуллаев). В течение 40 лет (1966-2006 гг.) профессор Г. Х. Хайдаров являлся официальным оппонентом более двадцати защищенных диссертаций, в том числе четырёх докторских. Он написал более 130 рецензий на кандидатские и докторские диссертаций, на

авторефераты научных исследований. Профессор Г. Х. Хайдаров был заместителем председателя (1996-2002 гг.), а затем председателем (2002-2009 гг.) Диссертационного совета по защите кандидатских диссертаций по специальности 07. 00. 02 – Отечественная история при Худжандском государственном университете имени академика Бободжона Гафурова, внес большой вклад в подготовку научно-педагогических кадров. В период функционирования Совета (1996-2012 гг.) около 40 аспирантов и соискателей защитили кандидатские и 1 докторскую диссертацию на разовом Совете.

11. Профессор Г. Х. Хайдаров глубоко разработал и внес неоценимый вклад в изучение и исследование актуальных проблем новой и новейшей истории таджикского народа, своими трудами обогатил таджикскую историческую науку.

Учёный универсального склада ума и широкого диапазона профессор Г. Х. Хайдаров оставил огромное и ценное научное наследие в области истории народного образования, просвещения, культуры, построения нового, цивилизованного общества, проблем эпохи независимости и т.д. Отличительной чертой трудов ученого, посвящённых этим проблемам, является комплексное изучение вопросов.

12. Профессор Хайдаров Г. Х. за свою долгую, плодотворную жизнь принимал активное участие и выступал с сообщениями и докладами с трибуны трёх республиканских, одиннадцати всесоюзных, трёх международных, сотен региональных и местных научно-теоретических конференций и т.д.

13. Конечно же многолетний труд устода на ниве образования, науки и общественно-политической жизни Отечества был достойно оценён государством и обществом. Профессор Гафур Хайдаров - кавалер ордена Ленина, награждён тремя Почётными Грамотами Президиума Верховного Совета Таджикской ССР, несколькими Грамотами ЦК Коммунистической партии Таджикистана, Ленинабадского (Согдийского) областного и Худжандского городского комитетов партии, Благодарственными Грамотами всесоюзного и республиканского обществ «Знание». Отличник народного образования Таджикистана, «Почётный гражданин города Худжанда», Лауреат премии имени академика Б. Г. Гафурова в области науки, Указом Президента РТ профессору Г. Х. Хайдарову было присвоено почётное звание «Заслуженный деятель науки и техники Таджикистана».

Ветеран высшей школы и науки Г. Х. Хайдаров прошёл долгий, тернистый, но славный путь учёного педагога и общественного деятеля, оставив заметный след в исторической науке и в сердцах учеников, коллег и друзей.

14. Жизнь и деятельность профессора Г. Х. Хайдарова, его большое научное наследие – это составная часть истории развития таджикской исторической науки и историографии, а его имя навечно вписано в летопись отечественной науки.

II. Рекомендации по практическому применению результата исследования

Для глубокого и всестороннего изучения и дальнейшего исследования темы «Вклад профессора Г. Х. Хайдарова в развитии исторической науки и высшего образования Таджикистана» полезно принять во внимание следующие вопросы и учесть следующие аспекты проблемы:

1. Анализ исследуемой темы знакомит нас с социальным положением, атмосферы и среды, где происходило становление Г. Х. Хайдарова, как человека, ученого, исследователя, наставника, общественного деятеля. Социально-политическое, культурное положение общества всегда оказывает большое влияние на становление, мышление человека, и чтобы построить будущее согласно новому мышлению и не повторить ошибок и промахов, мы должны учитывать эти факторы при оценки деятельности и научного наследия тех или иных исторических личностей.

2. Несмотря на всестороннее изучение и исследование жизни, деятельности и научного наследия Г. Х. Хайдарова, осуществленных историками, обществоведами, журналистами и другими в настоящее время все ещё не потерял свою актуальность и интерес к исследованию поучительной жизни и научного наследия ученого. В научном наследии Г. Х. Хайдарова относящемся к началу XX века и в начальные поступи периода независимости, всё ещё остаётся некоторые малоизученные и спорные вопросы, требующие дальнейшего, глубокого исследования.

3. Монографии, книги, статьи, мемуаристика, эпистолярное наследие Г. Х. Хайдарова написанное на протяжении всей его плодотворной, научной, творческой жизни требуют глубокого анализа изучения и обобщения. Книги, монографии ученого написанные, как ответ на запросы социально-культурной и духовно-нравственной жизни общества являются уникальными и достоверными историографическими источниками для изучения истории, культуры, просвещения, высшей школы Таджикистана, особенно его северного региона. На конкретных исторических периодах жизни научное наследие Г. Х. Хайдарова имело и имеет определённое социально-культурное, научное, просветительское, воспитательное значение. В связи с этим, изучение жизни и наследия известных ученых-историков Таджикистана, среди которых достойное место занимает имя Г. Х. Хайдарова, является важной задачей историков историографической науки республики.

4. Изучения жизни и научного наследия Г. Х. Хайдарова может сыграть определённую роль и пользу для дальнейшего изучении истории становления подлинной исторической науки в Таджикистане, исследования истории просвещения, высшей школы, культуры, подготовки кадров.

5.Научное наследие Г. Х. Хайдарова является важным историографическим источником для составления учебников, учебных пособий, при написании обобщающих работ по истории таджикского народа в нового и новейшего периодов.

6. Поиск, обнаружения и публикации новых сведений относительно жизни и деятельности известных учёных-историков, хранящихся в архивах Душанбе,

Худжанда и других городов является важней задачей молодых историков и выполнение этой задачи станет новой вехой в изучении истории таджикского народа и известных представителей интеллектуального общества.

Основное положение и выводы диссертации нашли воплощение в следующих публикациях автора:

I. Статьи в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Российской Федерации:

[1-А] Абдуллоева З. А. Освещение проблемы Великой Отечественной Войны в трудах профессора Г. Х. Хайдарова/З. Абдуллоева//Учёные записки Худжанского государственного университета имени академика Б.Г. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. 2016. – № 1 (46). - С. 22 - 28. – ISSN 2077- 4990.

[2-А] Абдуллоева З. А. Социально – экономические и культурные преобразования 30-х годов в Таджикистане в трудах профессора Г. Х. Хайдарова/ З. Абдуллоева//Учёные записки Худжанского государственного университета имени академика Б.Г. Гафурова. Серия гуманитарно–общественных наук. 2017. - № 1 (50). – С. 20 – 26. – ISSN 2077- 4990.

[3-А] Абдуллоева З. А. Некоторые вопросы истории независимого Таджикистана в трудах профессора Г. Х. Хайдарова/З. Абдуллоева//Учёные записки Худжанского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. - 2018. - № 2 (55). - С. 23 – 30. – ISSN 2077- 4990.

[4-А] Абдуллоева З. А. Мемуарное наследие профессора Г. Х. Хайдарова/ З. Абдуллоева//Учёные записки Худжанского государственного университета имени академика Б.Г.Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. 2020. - № 1 (62). – С. 49 – 54. – ISSN 2077- 4990.

Статьи опубликованных в других изданиях:

[5-А] Абдуллоева З. А. Отражение восстания 1916 года в Худжанде в научном наследии профессора Г. Х. Хайдарова/ З. Абдуллоева//Таджикистан и Россия: единство исторических судеб. Материалы-научно-теоритической конференции «Центральная Азия и Россия: дружба и сотрудничество, испытание временем» посвященная 150 – летию присоединения Худжанда к России. –Хучанд: Нури маърифат, 2016. – С. 351 – 361.

[6-А] Абдуллоева З. А. Саҳми профессор Ғафур Ҳайдаров дар тарбияи мутахассисони илмӣ-педагогӣ [Вклад профессора Гафура Хайдарова в воспитании научно-педогогических специалистов] // Уфуқи андешаҳо. (Маҷмӯи мақолаҳои олимони ҷавон ва магистрантон бахшида ба Рӯзи ҷавонон ва 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон).-Хуҷанд: Суғдтехносервис, 2016. - С.153-157.

[7-А] Абдуллоева З. А. Саҳми профессор Ғафур Ҳайдаров дар инкишофи илми таърихнигории тоҷик [Вклад профессора Гафура Хайдарова в развитие таджикской исторической науки] /З. Абдуллоева// Машъалафрӯзи таърих (маводи Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Саҳми профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва тарбияи мутахассисони баландихтисос” бахшида ба 90-солагии зодрӯзи Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илми таърих, профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. – С. 19 - 27.

[8-А] Абдуллоева З. А. Профессор Г.Х. Хайдаров о политической деятельности Бободжона Гафурова / З. Абдуллоева // Алломаи Машриқзамин. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии “Академик Бобоҷон Ғафуров - мутафаккири Бузурги Шарқ” бахшида ба 110-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобоҷон Ғафуров. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2019. - С.221-226.

[9-А] Абдуллоева З. А. Масъалаҳои таълиму тарбия дар осори профессор Ғафур Ҳайдаров [Проблемы обучение и воспитание в научном наследии профессора Гафура Хайдарова]/ З. Абдуллоева (соавтор: Абдукаримов Ҷ.)// Маводи анҷумани илмӣ-амалии баёналмиллалӣ бахшида ба соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ҳамчунин барномаҳои байналмиллалии амал “Об барои рушди устувор, барои солҳои 2018-2028”, “Масъалаҳои мубрами илмҳои педагогӣ, иҷтимоӣ гуманитарӣ, ва фанҳои дақиқ дар замони муосир”. - Панҷакент, 2019. - С.798 – 801.

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ”

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 947 (575.3)
ТБК: 63.3 (5 тоҷ.)
А 13

АБДУЛЛОЕВА ЗАМИРА АБДУМӮМИНОВНА

САҲМИ ПРОФЕССОР Ғ. Ҳ. ҲАЙДАРОВ ДАР РУШДИ ИЛМИ ТАЪРИХ ВА ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

АВТОРЕФЕРАТИ
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02 - Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

Хуҷанд - 2024

Диссертатсия дар кафедраи таърихи халқи тоҷики МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров” ба анҷом расидааст

Роҳбари илмӣ: **Шарипов Шавкат –** номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Муқарризони расмӣ: **Пирумшоев Ҳайдаршо** – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор, сарходими илмии Пажуҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИТ

Одинаев Алиҷон – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва Сиёсати Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ҳимояи диссертатсия санаи “_____”_________ соли 2024 соати 14:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.КОА-073, ки дар назди МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров” (735700, ш. Хуҷанд, г. Мавлонбеков, 1) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи илмии МДТ-и “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров” (735700, ш. Хуҷанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 224) ва дар сомонаи расмии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров (www. hgu.tj.) шинос шудан мумкин аст.

Эълон дар бораи ҳимояи рисола ва автореферат дар сомонаи расмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj ҷойгир карда шудааст.

Автореферат санаи “______”___________соли 2024 паҳн карда шуд.

Котиби илмии
Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои таърих, дотсент Исамитдинов Ж. Б.

Муқаддима

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Таърихи ташаккул ва рушди илми воқеии таърих дар ҷумҳурии мо, таъсис ва инкишофи марказҳои илмӣ, муассисаҳои олии таълимӣ, тайёр ва тарбия намудани мутахассисони баландихтисоси соҳаи таърих ба даврони шуравӣ алоқаманд аст. Ном ва хизматҳои муаррихон, ховаршиносони машҳури рус ва даврони шуравӣ В.В. Бартолд, А.А. Семёнов, А.Ю. Якубовский, М.С. Андреев, П.П. Иванов, Е.А. Бертелс, С.Ф. Олденбург, В.В. Струве, И.И. Умняков, А.П. Окладников, Б.А. Литвинский, В.А. Ранов, олимони шинохтаи тоҷик Б.Ғ. Ғафуров, З.Ш. Раҷабов, Б.И. Искандаров, А.М. Мухторов, Н.Н. Неъматов, Р.М. Масов, Ю. Яқубов, М.Р. Шукуров, Ҳ. Пирумшоев, Н.О. Турсунов, Б.И. Искандаров, С.А. Абдуллоев ва дигарон дар солномаи илми таърихнигории тоҷик бо ҳарфҳои зарин сабт гардидаанд.

Дар байни симоҳои барҷастае, ки ифтихори илми таърихнигории тоҷик мебошанд, мақому манзалати хосса ба Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳайдаров Ғафур Ҳайдарович (солҳои 1927-2009) мансуб аст. Мавсуф дар рушди илмӣ таърихнигорӣ, мактабӣ олӣ ва тайёр кардани омӯзгорон - муаррихон, олимони таърихшинос, рушди фарҳанг, маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми бузург гузоштааст.

Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров - мутахассиси шинохтаи таърихи давраи гузариш, таҳаввулоти иҷтимоӣ - сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, маънавии ҷомеаи тоҷик дар асри XX ва оғози асри XX1 мебошад. Ӯ муаллифи беш аз 750 рисола, китобҳои дарсӣ, мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ мебошад. Дар осори илмии ӯ гузаштаи пур аз ҳодисаҳои душвор, печида, гоҳо пурихтилоф, фоҷиавӣ, вале ғолибан қаҳрамонона, одилона ва пуршарафи халқи тоҷик, хоссатан дар қисмати шимолии кишвар дар даврони шуравӣ ва пасошуравӣ ҳамаҷониба инъикос ёфтааст.

Ғ.Ҳ. Ҳайдаров аввалин доктори илм ва нахустин профессор дар байни муаррихони Донишкадаи давлатии омӯзгории Ленинобод ба номи С.М. Киров – аввалин ва ягона олиме, ки бо мукофоти олии замони шуравӣ - ордени Ленин сарфароз гардидааст, ба шумор меравад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар ҷаласаи тантанавӣ бахшида ба 90-солагии зодрӯзи академик Б.Ғ. Ғафуров қайд намудааст: «Дар таърихи ташаккули ҳар як халқу миллат бузургоне ҳастанд, ки мардум номи онҳоро дар хотираи неки худ абадӣ нигоҳ медорад. Хушбахтона, дар таърихи халқи тоҷик низ чунин шахсиятҳо зиёданд. Онхо на танхо ифтихори миллати худ, балки тамоми сокинони сайёра мебошанд. Ин бузургон бо мероси ғанӣ ва ғояҳои инсондӯстонаи худ дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми арзанда гузоштаанд. Ҳар як марҳалаи таърихии халқи тоҷик чунин шахсиятҳои барҷастаеро, ки фаъолияташон ба соҳаҳои гуногуни илму маориф, сиёсат ва таърих иртибот дорад, ба арсаи ҷаҳонӣ овардааст».[1]

---

[1] Раҳмонов Э.Ш. Великий сын народа. Выступление Президента Республики Таджикистан Э.Ш. Рахмонова на торжественном собрании, посвящённом 90-летию со дня рождения выдающегося сына таджикского народа,

Асри бистум низ ба ин маъно истисно нест. Дар байни олимон ва муаррихони барҷастаи халқи тоҷик, ки ворисон ва идомадиҳандагони арзандаи ин анъанаҳо гардидаанд, номи профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мавқеи хосса дорад. Ҷаҳонбинии илмӣ ва шавқу ҳаваси гуногунҷабҳаи ӯро, ки бисёр масъалаҳои таърихи давраи нав ва навтарини Тоҷикистон, таърихи маданият, илм, мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ, маорифи ҷумҳури, умуман ва хоссатан минтакаи шимолии онро дар бар мегирад, мушоҳида намуда, зарурияти муайян кардани хизматхои ин олими муътабар дар таърихнигории ватанӣ бештар ҳис карда мешавад.

Муҳиммияти мавзуи интихобшудаи диссертатсияи мазкур бо далелҳо ва омилҳои зерин асоснок карда мешавад:

- **аввалан,** профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳаёти дурахшону наҷибро паси сар намуда, фаъолияти илмӣ, омӯзгорӣ ва ҷамъиятии ӯ - қисми таркибии таърихи ташаккул ва рушди илми таърихи тоҷик, таърихи бунёди ҷамеаи навин, ташаккули зиёиёни нави тоҷик, таърихи инкишофи илм, мактаби олӣ, фарҳанг, маорифи Тоҷикистон дар маҷмуъ, ва, ба вижа қисмати шимолии ноҳияҳои ҷумҳурӣ, таҳқиқи ин масъалаҳо аҳаммияти назариявӣ, илмӣ-маърифатӣ, амалӣ ва тарбиявӣ дорад;

- **дуюм**, таҳлили воқеъбинонаи мероси илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров барои ҷамъбаст ва арзёбии марҳилаи муайяни инкишофи илми таърихи тоҷик кӯмак мерасонад ва барои натиҷагирӣ, баҳрабардорӣ аз таҷрибаи зарурии таърихӣ имконият фароҳам меорад, барои рушди минбаъдаи афкори таърихӣ дар Тоҷикистон ва интихоби дуруст, таҳлилу омӯзиши самтҳои калидии таърихи халқи тоҷик мусоидат хоҳад кард;

- **сеюм**, Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар радифи муаррихони барҷастаи Тоҷикистон, ки дар омӯзиши таърихи ватании давраи нав ва навтарин саҳми бебаҳо гузоштанд, шомил аст. Ин давра аз лиҳози миқдор ва сифати ҳодисаҳои ба амал омада, аз дараҷаи таъсири онхо ба сарнавишти халқи тоҷик, аз ҷиҳати аҳаммияти таҳаввулот ва тағйиротҳои дар ҷамъият ба амаломада, хосу тақдирсоз ба ҳисоб меравад;

- **чорум**, омӯзиш, инъикос ва арзёбии хизматҳои муаррихони ин давра, ки қодиранд тамоми мушахассоти таҳаввулоти дар ҷомеа ба вуҷуд омадаро воқеъбинона ва дуруст таҳлил намоянд, барои илми таърих ва таърихнигории ҷумҳурӣ аҳаммияти бунёдӣ дорад.

Дараҷаи омӯзиши масъала. Ҳаёт ва фаъолияти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, мероси илмии ӯ ҳанӯз дар замони зиндагии олим таваҷҷуҳи ҳамкорон, шогирдон ва муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Тамоми адабиёти мавҷудаи илмӣ, илмӣ-оммавӣ, маводи дорои хусусияти библиографӣ, маълумотнома ва энсиклопедӣ доштаро, ки ба фаъолият ва мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров иртибот доранд, метавон ба се гурӯҳ тақсим намуд.

видного политического и государственного деятеля, академика Бободжона Гафурова // Сборник воспоминаний о Б. Г. Гафурове – учёном, политике, гражданине. – М.: Посольство РТ в РФ, 1999. – С. 9.

Ба гурӯҳи аввал интишороте дохил мешаванд, ки мустақиман ба ҳаёт ва фаъолияти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров бахшида шудаанд. Нахустин асаре, ки ба ҳаёт ва эҷодиёти олим, таҳлили мероси илмии ӯ бахшида шудааст - библиографияи осори илмии ӯ мебошад, ки ба муносибати 60-солагии зодрӯзи олим соли 1987 нашр гардида буд.[1] Дар сарсухани академики АИ Тоҷикистон З. Раҷабов ва дар мақолаи муқаддимавии доктори илмҳои таърих, профессор Ш.А. Аҳмадов ва номзади илмҳои таърих, дотсент С.А. Абдуллоев марҳилаҳои асосии ҳаёт ва фаъолияти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров инъикос ёфта, тавсифи мухтасари фаъолияти илмии ӯ ҳамчун олим, омӯзгор ва ходими ҷамъиятӣ дода шудааст. Библиографияи асарҳои илмӣ ва илмӣ-оммавии чопшудаи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки солхои 1947-1987-умро дар бар мегирад аз 388 номгӯ иборат аст. Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муаллифи қариб 750 рисолаҳои бунёдӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ, китобҳои дарсӣ, ёддоштҳо, мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ дар маҷмӯаҳои гуногун ва матбуоти даврӣ мебошад. Дар китоби ёддоштии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров «Моя стезя» дар бахши «Асарҳои илмӣ ва публитсистӣ» 746 номгӯй осори олим оварда шудааст, ки то соли 2006-умро дар бар мегиранд.[2]

Мақолаҳои илмӣ-оммавӣ, тақризҳои ҳамкорон, ҳамкасбон ва шогирдони ӯ – Н. Морозов, Н.Турсунов, М. Ваҳҳобов, С. Каюмов, А. Солиев, Ш. Ҷалолов, А. Қодиров, У. Исмоилов, С. Абдуллоев, А. Сайфуллоев, Ш. Султонов, М. Шукуров, Ш. Рустамов, А Дун, Т. Мақсудов, С. Ҳомидов, Ҳ. Дӯстов, Ҳ. Тоатов, А. Бобокалонов,[3] ки ба профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва осори ӯ бахшида шудаанд,

---

[1] Гафур Хайдарович Хайдаров. Материалы к библиографии учёных Таджикистана, вып. 37.

[2] Хайдаров Г. Х. Научные и публицистические работы// Хайдаров Г.Х. Моя стезя. (Итог жизни длинною в 80 лет). Худжанд: Нури маърифат, 2007. – С. 82 – 148.

[3] Морозов Н. Паспорт города Ленинабада // Коммунист Таджикистана. – 1965. – 28 февр; Турсунов Н. Рисола оид ба Хуҷанди бузургу Ленинободи ҳозира // Тоҷикистони Советӣ. – 1965. – 24 авг.; Вопросы истории. – 1967. - № 3. – С. 156 – 157. (Краткое резюме о монографии Г. Х. Хайдарова «Борьба за установление и упрочение Советской власти в Северном Таджикистане (1917-1923 гг.)». – Ленинабад, 1966. – 183 с.); Турсунов Н., Ваххобов М. Книга о победе Советской власти в Северном Таджикистане // Коммунист Таджикистана. – 1968. – 19 июня; Турсунов Н., Ваххобов М. Асар дар бораи ғалабаи Ҳокимияти Советӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ// Тоҷикистони Советӣ. – 1968. – 14 нояб; Каюмов С. Первые шаги// Ленинадабская правда. – 1968. – 13 марта; Маориф ва маданият. – 1968. – 10 дек.; Кабилов А., Солиев А. От академсектора вузкома до доктора наук // Маҳорати педагогӣ. – 1968. – 23 февр.; Кобилов А., Салиев Ш. Итоги в науку// Камсамолони Тоҷикистон. – 1968. – 10 марта; Жалилов Ш. Қодиров А. Табриклаймиз // Совет Тожикистон. – 1968.- 15 марта.; Исмоилов У., Абдуллоев С. Нахустин доктори илм дар институти мо// Ҳақиқати Ленинобод. – 1968. - 22 марта; Исмоилов У., Абдуллоев С. Новых успехов Вам, доктор! // Ленинадабская правда. – 1968. – 22 марта; Сайфуллоев А. Фатҳи қуллаҳои тобони илм // Маориф ва маданият. – 1968. – 6 апр.; Султонов Ш. Интеллигент – это не просто человек с дипломом // Коммунист Таджикистана. – 1968. – 11 окт.; Морозов Н. Не пыль архивов, а фактов соль // Ленинабадская правда. – 1969. – 22 апр.; Шукуров М., Турсунов А., Абдуллоев С. Олим ва педагоги намоён// Маориф ва маданият. – 1972. – 16 янв.; Турсунов Н., Абдуллоев С. Труд по истории края // Ленинабадская правда. – 1974. – 21 марта; Рустамов Ш. Самараи дӯстӣ. – Маориф ва маданият. – 1974. – 7 нояб.; Турсунов Н., Исмоилов У., Абдуллоев С. Очеркҳои сохтмони сотсиалистӣ дар Точикистони Шимолӣ // Коммунисти Тоҷикистнон. - 1975. - № 9. – С. 93 – 96. (Тақриз аз китоби Хайдаров Г.Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917-1937 гг.). – Душанбе: Ирфон, 1974. – 460 с.); Торжество социализма в Северном Таджикистане // Известия АН Тадж. ССР. Отд – ние общест. наук. – 1975. - № 3 (81); Дун А. З. Итоги упорного труда// Маҳорати педагогӣ. – 1975. – 23 февр. Турсунов Н., Абдуллоев С. Тадқиқоти пурарзиш // Ҳақиқати Ленинобод. – 1975. – 11 июнь; Абдуқодиров А. Се мулоқот бо устод// Маҳорати педагогӣ. – 15 янв.; Максудов Т. М., Хамидов С. Х., Абудуллоев С. А. Неутомимый труженник науки и просвещения// Маҳорати педагогӣ. - 1977. -15 янв.; Дӯстов Ҳ. Марди ориф// Комсомоли Тоҷикистон.- 1977. – 16 февр.; Тоатов Ҳ, Бобокалонов А. Камоли илм. – 1987. – 15 сент.; Абдуллоев С., Дун А. Учёный, педагог, коммунист// Ленинабадская правда. – 1987. – 16 сент.; Шукуров М., Рахматуллоев А., Қодиров А., Кашшофи қисмати халқ // Комсомоли Тоҷикистон. – 1987. – 21 окт.

дар миёнаҳои солҳои 60-80-уми қарни XX ба табъ расида, барои омӯзиши илмии фаъолияти меҳнатӣ, илмӣ-омӯзгорӣ ва ҷамъиятии олим замина гузоштаанд.

Ҷашнҳои солгарди профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар доираҳои илмии муаррихони вилоят ва ҷумҳурӣ ботантана қайд гардиданд, боиси ба вуҷуд омадани шумораи зиёди маколаҳои илмӣ-оммавӣ, ёддоштҳо, тақризҳо, китобҳо, маҷмуа ва маводҳои гуногун гардиданд. Дар байни онҳо метавон мақолаҳои Ш. Аҳмадов, Н. Салимов, Ҳ. Пирумшоев, А. Бобокалонов, У. Ғаффоров, Ҷ. Ҳомидов, Ф. Ҳомидов, Х. Тоатов, Ҷ. Гулбеков, Ш. Шарифов, С. Эркаев, Б. Хоҷибоева, М. Каримова, А. Бобоҷониён, Н. Шоҳинбод, М. Раҳматова, Н. Маҳмудова[1] ва дигаронро номбар намуд, ки дар онҳо фаъолияти гуногунҷабҳаи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун омӯзгори моҳир, ҳидоятгар, олим, инсони дорои истеъдоди фавқулодда ва фароху доманадор инъикос ёфтааст.

Бояд зикр намуд, ки номбар намудани тамоми мақолаҳои илмӣ-оммавӣ, тақризҳо ва қайду хотироте, ки дар саҳифаҳои матбуоти даври доир ба Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар солҳои гуногун ба нашр расидаанд аз имкон берун аст. Шумораи онҳо беш аз 200 номгӯй буда, шаҳодати обрӯ ва нуфузи бузурги олим ва маъруфияти мероси илмии ӯ мебошанд. Мо танҳо мақолаҳои муҳимтарини ҳамкорон, ҳамкасбон ва шогирдони Ғ.Ҳ. Ҳайдаровро овардаем, ки дар онҳо далелҳои наву ҷолибро метавон пайдо кард, ки ӯро ҳамчун олими дорои дониши васеъ, яке аз чеҳраҳои барҷаста ва шинохтаи илми таърихи тоҷик дар асри XX муаррифӣ менамоянд. Дар байни онҳо мукаммалтарин, пурарзиштарин мақолаи дорои хусусияти амиқи таҳлилӣ дошта, ба қалами, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ. Пирумшоев мансуб аст,[2] ки дар он ба роҳи тайкарда, мероси илмӣ, хизматҳои шоёни профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва мақоми ӯ дар рушди илми таърихи халқи тоҷик баҳои воқеъбинона, холисона дода шудааст.

---

[1] Аҳмедов Ш., Ғаффоров У., Бобокалонов А., Ҳомидов Ф. Нигораҳои таърихи халқу миллат// Тирози ҷаҳон. – 2002. – 12 янв.; Бобокалонов А, Эркаев С., Тоатов Ҳ., Ҳомидов Ҷ., Гулбеков Ҷ. Фаромӯш накун ҳаққи устоди илм // Нури маърифат. – 2002. – 30 янв.; Қосимов Р. Устоди бузургвор Ғафур Ҳайдарович! // Тадқиқоти гуманитарии Осиёи Марказӣ. 2003. – № 5. – С. 159 – 160; Салимов Н. Пирони солхӯрда сухан пухта мекунанд //Там же. – С. 161 – 163; Аҳмедов Ш., Ғаффоров У., Бобокалонов А, Ҳомидов Ф., Ҳомидов У., Эркаев С., Маҳмудова Н. Саҳми профессор Ғ. Ҳ. Ҳайдаров дар тадқиқи таърихи муосири тоҷик// Там же. – С. 164 – 171; Ходжибаева Б. Книга радости и боли// Тирози ҷаҳон. – 2004. – 27 нояб.; Каримова М. Қадри устод аз падар беш аст// Суғд. – 2005. – 21 дек.; Абдумаҷиди Бобоҷониён, Низомиддини Шоҳинбод. Дипломатияи мардумӣ. Президенти Русия В. В. Путин ба олими тоҷик Ғ. Ҳ. Ҳайдаров арзи сипос мекунад// Суғд. – 2005. – 7 сент.; Пирумшоев Х. Борец за правду истории// Социализм: теория и практика. – 2007. - № 1 – 2(31 – 32). – С. 131 – 145; Ҳамон муаллиф Борец за правду истории // Пири тариқати илм... С. 34 - 56. Эркаев С., Ҳомидов Ф., Тоатов Ҳ., Шарифов Ш., Гулбеков Ҷ. Таърихшиноси таърихи халқи тоҷик// Ҳақиқати Ленинобод. – 2007. – 10 янв.; Раҳматова М. Ҳарфи омӯзгор пӯшдору аст// Тирози ҷаҳон. – 2007. – 13 янв.; Каримова М. Фарзанди фарзонаи миллат//Тирози ҷаҳон. – 2007. – 13 янв.; Шарифов Ш., Тоатов Ҳ., Ҳомидов Ф., Эркаев С., Гулбеков Ҷ. Мураббии муаррихон. Тирози ҷаҳон. – 2007. – 13 янв.; Ҳомидов Ф., Эркаев С., Тоатов Ҳ., Шарипов Ш., Гулбеков Ҷ. Таърихшиноси таърихи халқи тоҷик// Нури маърифат. – 2007. -22 янв.; Салимов М., Ҳомидов Ф., Шарифов Ш. Пири тариқати илм//Тирози ҷаҳон. – 2008. – 12 янв.; Шарифов Ш. Мазораш дар дили мардум//Тирози ҷаҳон. – 2010. – 28 июн.; Раҳматова М., Маҳмудова Н., Раҳнамои қуллаҳои илм//Тирози ҷаҳон. – 2012. – 14 янв.; Бобокалонов А. Инъикоси таърихи Хуҷанд дар осори илмии профессор Ғафур Ҳайдаров// Тирози ҷаҳон. – 2015. – 14 окт.

[2] Пирумшоев Х. Борец за правду истории// Социализм: теория и практика. – 2007. - № 1-2 (31 - 32). – С. 131 – 145.

Соли 1997 ба муносибати 70-солагии зодрӯзи профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров китоби С. Абдуллоев ва У. Ғаффоров «Фидоии илму маърифат» аз чоп баромад.[1] Ин китоб аввалин тадқиқоти муфассал дар бораи ҳаёт, фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ ва ҷамъиятии Ғ. Ҳайдаров ба ҳисоб меравад. Китоб дар асоси сарчашмаҳои ҳуҷҷатӣ, бойгонии шахсии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, хотираҳои ҳамкорон, ҳамкасбон, шогирдон, мукотибот, мақолаҳои илмӣ таълиф шуда, муаллифон марҳилаҳои асосии фаъолияти олимро ҳамаҷониба инъикос намудаанд. Соли 2010 маҷмуаи «Пири таъриқати илм»[2] бахшида ба 80-солагии зодрӯзи профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки моҳи январи соли 2007 ҷашн гирифта шуд аз нашр баромад. Дар маҷмуа номаи табрикотии Раиси вилояти Суғд, дӯстони соҳибҷашн, аз ҷумла, аз Ӯзбекистон доктори илмҳои таърих, профессор Р. Шамсуддинов, мақолаҳои илмии ҳамкорон, шогирдони олим, аз ҷумла Н.Ю. Салимов, Н.О. Турсунов, О.К. Каримов ва дигарон гирд оварда шудааст, ки дар онҳо лаҳзаҳои алоҳида зиндагинома ва фаъолияти илмии олим инъикос ёфта, хислатҳои наҷиби ӯ ҳамчун инсон, муаррихи боистеъдод, муҳаққиқ, устоди хирадманд ва ходими ҷамъиятӣ инъикос гардидаанд.

Соли 2018 китоби «Машъалафрӯзи таърих» аз чоп баромад,[3] ки дар он маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 90-солагии зодрӯзи олим гирд оварда шудаанд. Дар китоб 32 мақолаи илмии муаррихони маъруфи ҷумҳурӣ Ҳ. Пирумшоев, Н. Турсунов, В. Набиев, Ҷ. Ҷӯразода, А. Усмонзода ва дигарон гирд оварда шудаанд, ки фаъолияти гуногунҷабҳаи омӯзгорӣ, устодӣ ва илмию ҷамъиятии ӯро инъикос мекунанд.

Ба гурӯҳи дуюм маҷмуаҳои ҷашнӣ, китобҳо, энциклопедияҳо бахшида ба таърихи ДДОЛ ба номи С.М. Киров - ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров, ки лаҳзаҳои алоҳидаи ҳаёт ва фаъолияти поягузорон, собиқадорони яке донишгоҳҳои куҳани Тоҷикистонро, ки соли 1932 таъсис ёфта буд, интишороти хусусияти энсиклопедӣ ва маълумотномавӣ-шарҳиҳолидоштаро, ки баъзе саҳифаҳои рӯзгор ва осори Ғ.Ҳ. Ҳайдаровро инъикос менамоянд, метавон ворид намуд.

Таърихи таъсис, ташаккул ва рушди ДДОЛ ба номи С.М. Киров – ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров дар як қатор интишороти ҷашнӣ инъикос ёфтаанд. Дар онхо марҳилаҳои асосии таърихи инкишофи донишкада, ба мақоми донишгоҳ соҳиб шудани он, таърихи факултетҳо, кафедраҳо, дигар сохторҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ инъикос ёфта, зиндагиномаи шахсиятҳои алоҳидаи маъруф, ки дар инкишофи маориф, маълумоти олӣ ва тайёр кардани мутахассисон саҳми калон гузоштаанд, баён ёфтааст. Дар ин асарҳо

---

[1] Абдуллоев С., Гаффоров У. Фидои илму маърифат. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Рахим халил, 1997. – 2003. 204 с.

[2] Пири тариқати илм. (Маҷмӯи мақолаҳо, номаҳо ва барқияҳои шодбошӣ ба ифтихори 80 - умин солгарди мавлуди Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми таърих, профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров). - Хуҷанд, 2010. - 112 с.

[3] Машъалафрӯзи таърих. Маводи Конференсияи илмӣ - амалии ҷумҳуриявии "Саҳми профессор Ғафур Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва тарбияи мутахассисони баландихтисос" бахшида ба 90 - солагии зодрӯзи Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. – 296 с.

маълумотҳои пурарзиш дар бораи ҳаёт ва фаъолияти яке аз собиқадорони донишгоҳ Ғ.Ҳ. Ҳайдаров оварда мешавад.[1]

Баъзе маълумотҳои библиографӣ ва шарҳиҳолӣ, лаҳзаҳои алоҳидаи ҳаёт, фаъолият ва осори илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаровро дар асарҳои хислати энсиклопедӣ, маълумотномавӣ ва шарҳиҳолидошта,[2] пайдо кардан мумкин аст.[3]

Ҳаёт ва фаъолияти олим таваҷҷуҳи на танҳо муҳаққиқони ватанӣ, балки хориҷиро низ ба худ ҷалб кардааст. Дар китоби профессори Донишгоҳи Миннесота (ИМА) Эраҷ Баширӣ «Чеҳраҳои дурахшони тоҷикони асри XX»,[4] ки ба забони англисӣ нашр шудааст, баъзе маводҳои шарҳиҳолии Ғ. Ҳ. Ҳайдаров оварда шудааст.

Ба гурӯҳи сеюм асарҳои алоҳидаи дорои хислати таърихнигорӣ доштаро метавон шомил намуд, ки дар онҳо ташаккул ва инкишофи илми воқеии таърихи халқи тоҷик, саҳми муаррихони номдор дар ташаккул, рушд ва комёбиҳои илми таърих дар ҷумҳурӣ инъикос ёфтааст.

Дар тадқиқотҳои Б. Искандаров,[5] Р. Масов,[6] Ҳ. Холҷӯраев,[7] М. Шевченко,[1] асари дастаҷамъонаи “Илми Тоҷикистони шӯравӣ”[2] ва дигар

---

[1] Маҷмӯаи идона. Юбилейный сборник в честь 25 летия ЛГПИ имени С. М. Кирова. – Ленинабад: Ленинабадская областная типография, 1958. – 140 с. на тадж. и русском яз. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 24, 35, 63, 65- 67;

Хамидов Р. Я. Старейший институт Таджикистана. (Очерк о Ленинабадском госпединституте имени С. М. Кирова). – Душанбе: Ирфон, 1966. – 87 с. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 64; 50 – лет Ленинабадскому государственному педагогическому институту им. С. М. Кирова. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 197 с. О Г. Х. Хайдарове см. стр. 3, 17, 36, 47, 54, 61, 103, 147-148, 150; Ленинабадский государственный педагогический институт имени С. М. Кирова. 1932-1982. – Ленинабад, 1982. – 32. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 14, 29; Каримов С. Н. Ҳайдаров Ғ. Ҳ. Кохи фарҳанг. Матбааи вилоятии Ленинобод, 1992. – 59 с. О Г. Х. Хайдарове см. Стр. 23, 27 – 29, 55. Каримов С. М., Хайдаров Г. Х. Храм знаний. – Худжанд: Ленинабадская областная типография, 1982. – 76 с. - О Г. Х. Хайдарове с. Стр. 21-22, 25. Хайдаров Г. Х., Эркаев С. А. Калыбель историков (К 60-летию исторического факультета Худжандского госуниверситета). – Худжанд: Омор, 1996. – 2006. - О Г. Х. Хайдарове см. стр. 14, 17 – 18, 29, 51, 58, 71, 80, 90, 95, 97 – 102, 105, 108, 110, 115, 126 – 127, 131 – 132, 135, 144, 153, 155, 162, 177-179, 189; Абдуллоев С. А. Холджураев Х. Х. Худжандский государственный университет: история, документы и его люди. Худжанд: Госиздательство им. А. Дониша, 1997. – 467 с. - О Г. Х.Хайдарове см. стр. 220, 242, 255, 269, 293 – 295, 331 – 335, 374, 376, 384, 390, 403, 406, 433 – 434, 441 – 442, 463.

[2] Советская историческая энциклопедия. Том 13. – М.: Глав. науч. ред. совет. энциклопед., 1971. – С. 682; Скоробогатов И. Хайдаров Гафур // Энциклопедияи советии точик. Ҷилди 8. Ғ Душанбе: Сарред. илмии Энсиклопедияи советии тоҷик, 1988. С. 353; Пулотов У., Валиев А. Хайдаров Гафур Хайдарович // Худжанд. Энҷиклопедия. – Душанбе: Глав: науч. ред. таджик. энцикл., 1999. – С. 746 – 747.

[3] Худжандский государственный университет. Энциклопедический словарь. На русском и таджик. яз. – Худжанд, 1999. – С. 17; 50 – 51; 87; 90 – 91; 97; Энциклопедия учёных ХГУ имени академика Б. Гафурова. – Худжанд; Нури маърифат, 2002. – С. 9; 11; 251 – 252; Донишгохи давлатии Худжанд ба номи акдемик Б. Гафуров. Қомуси мухтасар. – Худжанд: Нури маърифат, 2007. – С. 6; 213; 456; 481-482; Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Қомуси мухтасар. – Душанбе: Нуримаърифат, 2012. – С. 214 – 215; 470; 493 – 494.

[4] Iradj Bashiri. Prominent tajik fugures,of the twentieth century. – Minnesota, USA, Dushanbe, Tajikistan, 2000. – p. 100-101.

[5] Искандаров Б. И. Развитие исторических наук // Наука Советского Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 173 – 188; Искандаров Б. И. Развитие исторических наук в Таджикистане. – Душанбе, 1977. – 82 с.

[6] Масов Р. М. Историография социалистической реконструкции сельского хозяйства и дальнейшего развития колхозного строительства в Таджикистане (1917-1967 гг.). – Душанбе: Дониш, 1974. – 127 с.; Масов Р. М. Историография Советского Таджикистана (1917-1975 гг.). – Душанбе: Дониш, 1978. - 235 с.; Масов Р. М. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1988. – 319 с.

[7] Холджураев Х. Диссертации историков по материалом Туркистана. – Душанбе: ТГУ им. В. И. Ленина, 1970. – 283 с.

таълифоте, ки ба таърихи ташаккул ва рушди илми тоҷик, аз ҷумла илми таърих ва таърихнигории ҷумҳурӣ бахшида шудаанд, баъзе маълумотҳо оид ба осори Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва тавсифи мухтасари асарҳои илмии ӯ оварда шудаанд.

Дар ҷилди панҷуми тадқиқоти бунёдии шашҷилдаи «Таърихи халқи точик»[3] оид ба фаъолияти илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун муҳаққиқи шинохтаи таърихи халқи тоҷики даврони шуравӣ маълумот дода мешавад. Дар фасли таърихнигории китоби мазкур зикр мегардад, ки: «Дар солҳои 60-70 оид ба масъалаи таърихи барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, дар маҷмуъ тамоми ҷумҳурӣ бештар таваҷҷуҳи олимон-муаррихон равона карда мешавад. Яке аз чунин асарҳо оид ба ғалабаи Ҳокимияти Шуравӣ дар Точикистони Шимолӣ рисолаи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мебошад. Метавон гуфт, ки ӯ дар байни муҳаққиқони таърихи навтарини Тоҷикистон аввалин шуда, таърихи таъсиси шӯроҳоро бо далелҳои қавӣ инъикос намуда, раванди болшевикикунонии он ва мубориза и гурӯҳҳои мухолифро алайҳи Ҳизби коммунист, инчунин ҳизбҳои чапи эссерҳо, меншевикон, ки муваққатан сарварии Шурои Хуҷандро ба даст оварда буданд, инъикос намудааст”.[4] Китоби дигари ӯ, ки дорои таваҷҷуҳи хоса аст ва дар он таърихи барпо ва мустаҳкам шудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳияҳои шимолии ҷумҳурӣ муфассал таҳлил шудааст.[5]

Баррасии мухтасари таърихнигорӣ ва таҳлили маводи ба нашр расида нишон медиҳад, ки ҳаёт ва фаъолияти профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, мероси илмии ӯ, саҳми ӯ дар рушди илми таърихи халқи тоҷик ва тарбияи муттахасисони баландихтисос ҳанӯз мавзуи таҳқиқоти махсус нагардидааст. Дар таҳқиқотҳои хурдҳаҷм, китобҳои илмӣ-оммавӣ, маҷмуаҳо ва маводи матбуоти даврӣ, танҳо дар бораи паҳлӯҳои алоҳидаи ҳаёт ва эҷодиёти олим маълумот дода мешавад. Фаъолияти илмӣ-ташкилотчигӣ ва эҷодии ӯ дар самти офаридани асарҳои бунёдии дастаҷамъона оид ба таърихи халқи тоҷик, таърихи Хуҷанд, саҳми ӯ дар ташаккул ва рушди илми таърих ва маълумоти олӣ, тарбияи кадрҳои баландихтисос ба таври кофӣ омухта нашудааст.

Бо дарназардошти дар сатҳи нокифоя омӯхта шудани масъалаҳои дар боло зикршуда, мо мавзуи мазкурро ҳамчун таҳқиқоти диссертатсионии худ интихоб кардем.

Робитаи таҳқиқот бо барономаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи пажӯҳиш ва татбиқи нақшаи дурнамои кори илмӣ-тадқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров “Масъалаҳои умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз даврони қадим то замони муосир” барои солҳои 2021-2025 тасдиқ гардидааст, ба амал бароварда шудааст (суратҷаласаи № 5, аз 28.12.2020).

[1] Шевченко З. М. Каталог кандидатских и докторских диссертаций, защищённых на материалах Таджикской ССР. – Душанбе: Дониш, 1970. – 135 с.
[2] Наука Советского Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1974. – 1974. – С. 173 – 188.
[3] История таджикского народа. Том V. Новейшая история (1917 – 1941 гг.). – Душанбе: ПОО «Империал - групп», 2004. – 752 с. – О Г. Х Хайдарове см. стр. 20, 25, 351, 585.
[4] История таджикского народа. Том V. Новейшая история (1917 – 1941 гг.). – Душанбе: ПОО «Империал - групп», 2004. – 752 с. – О Г. Х Хайдарове см. стр. 20, 25, 351, 585.
[5] История таджикского народа. Том V. С. 25.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот ҷанбаи мушаххаси таърихӣ, таърихнигорӣ қарор додани ҳаёт, фаъолият ва мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мебошад. Дар ин замина дар диссертатсия чунин вазифаҳои мушаххас гузошта мешавад, ки муҳимтарини онҳо чунинанд:

- дар асоси омӯзиш ва таҳлили осори илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ёддоштҳо ва мероси мактуби ӯ, маъхазҳои бойгонӣ аз ҷумла, бойгонии шахсӣ, осори нашршуда, осори таърихнигорӣ ва энсиклопедияҳои гуногун, ҳамаҷониба омӯхтани роҳи тайкардаи олим ва ташаккули ӯ ҳамчун омӯзгор, устод, олим ва арбоби ҷамъиятӣ;
- равшан намудани саҳми Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар таҳқиқи масъалаҳои таърихи маорифи халқ, инқилоби маданӣ, бунёди ҷомеаи навин дар минтақаҳои шимолии Тоҷикистон, таблиғи ҳаёти шахсиятҳои маъруф ва мероси таърихии халқи тоҷик;
- омӯзиши фаъолияти илмӣ-ташкилотчигии ӯ дар ташаккул ва рушди илми таърих ва таҳсилоти олӣ, таълифи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ, тарбия намудани омӯзгорон-муаррихон ва муттахассисони баландихтисоси илмӣ-омӯзгорӣ;
- таҳқиқи иштироки олим дар офаридани асарҳои ҷамъбастӣ оид ба таърихи халки тоҷик ва таърихи шаҳрҳои алоҳидаи Тоҷикистон, аз ҷумла Ленинобод (Хуҷанд), фаъолияти илмӣ- муҳарририи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров;
- таҳлили осори олим, ки дар солҳои истиқлолият ба нашр расидаанд, равшан намудани саҳми Ғ. Ҳ. Ҳайдаров дар таҳқиқи масъалаҳои таърихи халқи тоҷик дар солҳои аввали истиқлолият, таҳлилу таҳқиқи осори ёддоштӣ ва мукотиботи олим ҳамчун сарчашмаи арзишманди таърихнигорӣ;
- муайян кардани мақом ва нақши профессор Ғ.Ҳ.Ҳайдаров дар ташаккул ва рушди илми таърих дар Тоҷикистон ва аҳаммияти мероси илмии ӯ дар таърихнигории ватанӣ.

Объекти таҳқиқот – шарҳи ҳоли эҷодӣ ва фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ, ҷамъиятии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, осори нашршудаи олим дар шакли рисолаҳо, монографияҳо, китобҳо, мақолаҳо ва ғайра мебошад.

Предмети таҳқиқот – инъикоси саҳми Ғ. Ҳ. Ҳайдаров дар таҳқиқу омӯзиши масъалаҳои таърихи маорифи халқ, дигаргунсозиҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон, ташаккул ва рушди илми таърих, таҳсилоти олӣ, тайёр кардани муттахассисон мебошад.

Ҳудуди хронологии таҳқиқот – тамоми марҳилаҳои ҳаёт, фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ, ташкилотчигӣ ва ҷамъиятии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, яъне солҳои 1927-2009-ро дар бар мегирад. Маҳз дар ҳамин марҳилаи роҳи зиндагӣ ҷараёни ташаккул ва рушди эъҷодии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун яке аз олимони маъруфи ҷумҳурӣ, ки мактаби илмии худро оид ба таҳқиқу омӯзиши таърихи ватанӣ созмон дод, муттахассисони зиёдеро на танҳо барои ҷумҳурӣ, балки берун аз он тарбия намуд, шумораи зиёди асарҳои илмиро бахшида ба масъалаҳои мубрами таърихи навтарини халқи тоҷик таълиф намуд, сурат мегирад.

Марҳилаҳо, макон ва давраҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ду марҳила, дар кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров иҷро гардид. **Марҳилаи аввал** - солҳои 2015-2019-ро дар бар гирифта, он аз интихоби мавзуъ, роҳбари илмӣ, ҷамъоварӣ, ба низом даровардани мавод оид ба мавзуи таҳқиқот, ҷустуҷӯи ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, омӯзиш, таҳлили бойгонии шахсии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, омӯзиши мероси илмии олим, интишорот оид ба ҳаёт ва фаъолияти ӯ, таҳқиқотҳои таърихнигорӣ, таълифи муқаддима ва боби аввали диссертатсия, интишори мақолаҳо оид ба мавзуи диссертатсия, иштирок дар конференсияҳои илмӣ, супоридани имтиҳони минимуми номзадӣ аз фанҳои таърих ва фалсафаи илм, забони хориҷӣ иборат буд. **Марҳилаи дуюм**, солҳои 2020-2023-ро дар бар гирифта, дар ин давра таълифи бобҳои дуюм, сеюм, хулосаи диссертатсия, нашри мақолаҳо оид ба мавзуи таҳқиқот, иштирок дар конференсияҳои сатҳи вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ, супоридани имтиҳони минимуми номзадӣ аз рӯи ихтисос ва пешниҳоди диссертатсия ба ҳимояи расмӣ ба анҷом расонида шуд.

Асосҳои методологӣ ва назариявии диссертатсия. Муаллиф ҳангоми таълифи рисола метод ва усул таърихият, воқеиятро сармашқи кори худ қарор додааст. Илова бар он аз метод, роҳу василаҳое, ки хоси таҳқиқотҳои таърихӣ ва таърихнигорӣ мебошанд, аз ҷумла методҳои таърихӣ-хронологӣ, проблемавӣ, шарҳиҳолӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, таърихӣ-типологӣ, таърихӣ-системавӣ, таҳлилӣ, интиқодӣ, ретроспективӣ, тасвирӣ истифода бурда шуд. Барои таҳқиқоти мо дар баробари дигар методҳо, усули шарҳиҳолӣ аҳаммияти хосса дорад. Ин метод инъикоси муфассали ҳаёт ва фаъолияти олимро, дар мисоли мушаххасси Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун муаррих, муҳити иҷтимоӣ, ки ӯ дар он ба воя расида, ҳамчун олим ташаккул ёфтааст, таҳлили осори муҳаққиқро аз рӯи тартиби хронологӣ ё аз рӯи масъалаҳое, ки ӯро ба худ ҷалб кардаанд, тақозо менамояд.

Пояи сарчашмавии таҳқиқот. Ҳангоми таълифи диссертатсия ҳамчун сарчашмаи асосӣ осори илмии Ғ. Ҳ. Ҳайдаров, адабиёти таърихнигорӣ оид ба ӯ, интишорот бахшида ба рушди илми таърих ва таърихнигории тоҷик, маводи Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (фондҳои №№ 1735, 1915, 1917), Бойгонии давлатии вилояти Суғд (фондҳои №№.264,880) истифода шуданд.

Дар Бойгонии давлатии вилояти Суғд таҳти рақами №880 фонди шахсии профессор Ғ. Ҳайдаров, ки иборат аз 295 парванда аст, маҳфуз аст, ки дар онҳо маводи нодир оид ба ҳаёт ва фаъолияти олим гирд оварда шудаанд. Фонди №880 аз се феҳрист иборат буда, аз рӯи принсипи таркибӣ-хронологӣ таҳия шудаанд.

Дар байни маъхазҳои истифодашуда мукотиботи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ёддоштҳо, тақризҳо, сӯвориҳо ва дигар сарчашмаҳо арзиши муҳимро доро мебошанд.

Дар таҳқиқот мақолаҳо, интишорот, тақризҳое, ки дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ нашр гардидаанд, аз ҷумла: “Коммунисти Тоҷикистон”, “Тоҷикистони Советӣ”, “Сотсиализм: назария ва амалия”, “Маориф ва маданият”, “Ленинабадская правда”, “Маҳорати педагогӣ”, “Суғд”, “Тирози ҷаҳон”, ки дар

онҳо ҳаёт ва фаъолияти профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров инъикос ёфтаанд, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навоварии илмии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки:

- мавзуи интихобшуда, амалан нахустин кори илмии махсус, ҳамаҷониба, ва ҷамъбастӣ дар таърихнигории тоҷик маҳсуб ёфта, он дар пояи маводи архивӣ, осори нашршудаи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва таълифот оид ба рӯзгор ва осори ӯ ба анҷом расонида шуда, дар он саҳми олим дар рушди илми таърих ва маълумоти олӣ дар Тоҷикистон, инъикос ёфтааст;
- дар таҳқиқоти мазкур бори аввал дар доираи диссертатсияи номзадӣ, тамоми роҳи тайкарда (шарҳи ҳол), фаъолияти илмӣ - омӯзгорӣ, ҷамъиятии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст;
- дар диссертатсия маводи бойгонӣ, пеш аз ҳама бойгонии ғании шахсии Ғ. Ҳ. Ҳайдаров ва дигар сарчашмаҳои дасти аввал истифода шудаанд, ки аксарияти онҳо бори нахуст ба доираи илм ворид карда мешаванд;
- навоварии дигари таҳқиқот бо хислати пояи сарчашмавии он муайян карда мешавад. Дар диссертатсия маводи ёддоштии олим ва мероси мактуби ӯ истифода шудаанд, ки онҳо дар байни мероси илмӣ ва эҷодии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мавқеи муҳимро ишғол менамоянд;
- дар таҳқиқот кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки баъзе лаҳзаҳои норавшан ва камтаҳқиқшудаи ҳаёт ва эҷодиёти олим мукаммалтар инъикос шуда, хулосаҳо ва тавсияҳои амалӣ барои таҳқиқу омӯзиши минбаъдаи мероси илмии Ғафур Ҳайдаров баён шудаанд;
- дар диссертатсия ҷараёни ташаккули ақидаҳои илмии Ғафур Ҳайдаров инъикос шуда, саҳми ӯ дар таҳлил ва шарҳу тавзеҳи муҳимтарин масъалаҳои таърихи маорифи халқ, фарҳанг, маълумоти олӣ арзёбӣ гардиданд;
- дар рисола асоснок карда шудааст, ки осори илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров оид ба масъалаҳои мубрами таърихи муосири Тоҷикистон аҳамият ва арзиши илмии худро гум накардаанд.

Муқаррароти асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мегарданд:

1. Ташаккул ва инкишофи илми таърихи халқи тоҷик, таъсис ва инкишофи марказхои илмӣ, муассисаҳои олии таълимӣ, тайёр кардани муттахассисони баландихтисоси соҳаи таърих ба давраи шӯравӣ иртибот дорад. Маҳз дар ҳамин давра таҳқиқотҳои илмии амиқ ва ҳаматарафаи таърихи халки тоҷик оғоз ёфта, асарҳои бунёдӣ, ҷамъбастӣ, рисолаҳо ва ғайра, ки тамоми давраҳо ва самтҳои таърихи халқи моро дар бар мегиранд, эҷод шуданд.
2. Ба шарофати кӯмак ва дастгирии олимони руси давраи шуравӣ, марказҳои илмӣ ва донишгоҳҳои олии Москва, Ленинград (Санкт-Петербург) ва дигар шаҳрҳо аз ҳисоби муттахассисони маҳаллӣ олимон-муаррихон, аввалин номзадҳо ва докторҳои илм, ки ба насли аввали муаррихони маъруфи тоҷик мансубанд, аз қабили Б.Ғ. Ғафуров, З.Ш. Раҷабов, Б.И. Искандаров, Н.Н. Неъматов, А.М. Мухторов, М.Р. Шукуров, А.Ҷалилов, О.Маҷлисов ва дигарон ба воя расиданд.
3. Дар байни шахсиятҳои барҷаста, ки ифтихори илми таърихи халқи тоҷик мебошанд, мақоми махсус аз рӯи ҳақиқат ба доктори илмҳои таърих,

профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров мансуб аст. Ӯ ба насли аввали олимони шуравии тоҷик тааллуқ дошта, яке аз поягузорон ва намояндагони барҷастаи илми таърихи ҷумҳурӣ дар замони шуравӣ маҳсуб меёбад.

4. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров аз ҷумлаи олимони пурмаҳсул ва боистеъдод мебошад. Ба қалами ӯ беш аз 750 рисолаҳои бунёдӣ, ҷамъбастӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ барои мактабҳои миёна ва олӣ, мақолаҳо, ёддоштҳо мансубанд, ки дар онҳо таърихи иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавии халқи тоҷик дар замони шуравӣ ва пасошуравӣ инъикос ёфтаанд.

5. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар ташаккул ва инкишофи илми таърих дар Тоҷикистон, мактаби олӣ, тайёр кардани муаллимон-муаррихон, олимони муаррих, рушду нумуи маорифу фарҳанг дар ҷумҳурии мо саҳми бузург гузоштааст.

6. Дар зиндагинома ва фаъолияти илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров хусусиятҳои давраи таърихии замони ӯ инъикос ёфтаанд. Аз ин рӯ, баъзе лаҳзаҳои ҳаёти олим, осори ӯ фаҳмиши моро дар бораи шароити таърихӣ, таъсири давру замон ба ташаккули ӯ ҳамчун инсон, омӯзгор, олим, ходими чамъиятӣ ва мероси илмию эчодии ӯ пурра менамояд.

7. Дар асарҳои илмии Ғ. Ҳайдаров масъалаҳои таърихи нав ва навтарини Точикистон, хосатан минтақаи шимолии ҷумҳурӣ, сахифаҳои таърихи маорифи халқ, фарҳанг, дигаргунсозиҳои фарҳангӣ, таҳсилоти олӣ, омода кардани муаррихони баландихтисос инъикоси ҳаматарафаи худро ёфтанд.

8. Таҳлили ретроспективии мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров нишон медиҳад, ки баъзе ақидаҳо ва андешаҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров таҳлилу арзёбиро аз нуқтаи назари илми таърихи муосир тақозо менамояд. Ӯ олими замони шӯравӣ ва ҷонибдори идеологияи марксистӣ буда, қолабҳои замон дар ҳаёти шахсӣ ва осори олим таъсири худро гузоштааст. Аммо, дар маҷмуъ, дар тафовут баъзе нигилистҳо ва идеалистҳо ӯ муаррихи ҳақиқатнигор боқӣ мондааст ва осори илмии ӯ то имрӯз ҳам аҳамият ва арзиши худро гум намекунад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии кор. Тадқиқот аҳамияти назариявӣ, илмӣ-маърифатӣ, амалӣ ва тарбиявӣ амалӣ. Мавод, мулоҳизаҳои илмӣ, далелу хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия овардашударо ҳангоми навиштани асарҳои ҷамъбастӣ оид ба таърихи илми таърих ва таърихнигории тоҷик, таълифи китобҳо аз силсилаи “Ҳаёти одамони наҷиб”, омода кардани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ барои мактабхои олӣ, таълими курсҳои ва семинарҳои махсус оид ба илмҳои таърих истифода бурдан мумкин аст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳо (интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия) – баён, шарҳу тавзеҳи мавод, пешниҳодот ва хулосаҳои илмӣ, навгонӣ, муқаррароти ба ҳимоя пешкашшуда нашри мақолаҳо аз рӯи мавзӯи таҳқиқот ва тавсияҳои ҷанбаи амалидошта мустақиман, аз ҷониби муаллиф таҳия, баррасӣ ва собит карда шудаанд.

Мутоқибати диссертатсия бо шиносномаи тахассуси илмӣ (бо шарҳ ва санаи таҳқиқот). Диссертатсияи Абдуллоева З.А. дар мавзуи “Саҳми

профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва таҳсилоти олӣ дар Тоҷикистон”, ки барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои таърих, пешниҳод шудааст, ба талаботҳои шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 07.00.02 Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) ҷавобгӯ мебошад. Мавзуи диссертатсия дар ҷаласаи Шурои олимони Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров санаи 26.11.2015, суратҷаласаи № 4, тасдиқ шудааст. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров муҳокима шуда, ҳамчун таҳқиқоти илмии ба анҷом расида ва ҷавобгӯ ба талабот, меъёрҳои аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шуда, ба ҳимояи расмӣ тавсия шудааст (суратҷаласаи № 5 аз 29.12.2023).

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ барои ба даст овардани натиҷаҳо дар тадвин ва тарҳрезии назариёти муаллиф, ҷамъоварӣ, омӯхтан ба низом даровардани маводи боёгонӣ, ки аксарияти онҳо бори нахуст ба доираи илм ворид карда шудаанд, мушаххас намудани саҳми Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар таҳлил ва омӯзиши муҳимтарин руйдодҳои таърихи муосири халқи тоҷик, интишори мавод доир ба мавзуи таҳқиқот дар нашрияҳо ва маҷаллаҳои гуногун зоҳир мегардад. Илова бар он омода намудан ва ироаи маърузаҳои илмӣ дар конференсияҳои гуногуни сатҳи вилоятӣ (Хуҷанд, 2018), ҷумҳуриявӣ (Хуҷанд, 2016), (Хуҷанд, 2019), байналхалқӣ (Панҷакент, 2019) баёнгари саҳми шахсии довталаб маҳсуб меёбад. Бо мақсади минбаъд идома додани таҳқиқу омӯзиши ҳаёт ва осори илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муаллиф як зумра пешниҳодот ва тавсияҳои мушаххасро пешкаш намудааст, ки онҳо барои идома додани таҳқиқот дар самти омӯзиши эҷодиёти олим, ҷустуҷуи сарчашмаҳои нави бойгонӣ, ки на танҳо барои таҳқиқи осор ва рӯзгори Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва инчунин барои инъикоси марҳилаҳои муайяни таърихи рушди илми таърих дар ҷумҳурӣ аҳаммият доранд. Тамоми натиҷаҳои дар диссертатсия пешниҳодшуда, аз ҷониби муаллиф ба даст оварда шудаанд.

Тавсиб ва тадбиқи натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики МДТ-и “ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров” муҳокима ва ба ҳимояи расмӣ пешниҳод шудааст (суратҷаласаи № 5 аз 29.12.2023).

Муҳтавои асосӣ ва баъзе натиҷаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои нашркардаи муаллиф инъикос ёфтаанд. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 9 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои дар феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Россия сабти номшуда нашр шудаанд. Илова бар он, диссертант дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ ва илмӣ-назариявии сатҳи вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва байналхалқӣ бо маърузаҳои илмӣ суханронӣ намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисола аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда () иборат аст. Диссертатсия дар ҳаҷми 194 саҳифаи чопӣ компютерӣ пешниҳод шуда, сохтори он ба мақсад ва вазифаҳои муайяншуда мутобиқат менамояд.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши он, вазифа ва мақсади таҳқиқот, навоварии илмӣ, объект ва предмет, ҳудуди хронологӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот муайян шуда, инчунин тавсифи натиҷаи таҳқиқот, пояи сарчашмавӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии унвонҷӯ дар таҳқиқи мавзуъ ва ҳаҷми диссертатсия тавсиф ва муайян шудаанд.

Дар боби аввали диссертатсия **"Ташаккули Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ҳамчун шахсият, олим, омӯзгор ва ходими ҷамъиятӣ"**, ки аз ду зербоб иборат аст, марҳилаҳои асосии ҳаёт ва фаъолияти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ташаккули ӯ ҳамчун омӯзгор, олим-муаррих, арбоби ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Зербоби аввали боби якум **"Солҳои ҷавонӣ, таҳсил, оғози фаъолияти меҳнатии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров" ба** таҳлили шарҳи ҳоли олим, тасвири даврони душвори бачагӣ дар кишвари бегона, ки оилаи онҳо чун муҳоҷирони махсус бадарға гардида буданд, тарбия ва таҳсил дар Хонаи бачагони № 26-и кишвари Ставропол (солҳои 1932-1939), идомаи таҳсил дар Омӯзишгоҳи омӯзгории Ленинобод ба номи Н.К. Крупская (ҳоло Коллеҷи омӯзгории ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров), оғози фаъолияти меҳнатӣ ба сифати омӯзгори мактаби миёна (солҳои 1943-1945), солҳои таҳсил дар факултети таъриху филологияи ДДОЛ ба номи С.М. Киров (1943-1947) ва дар аспирантураи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёнаи ба номи В. И. Ленин дар ш. Тошканд (солҳои 1950-1953), оғози фаъолияти меҳнатии ӯ чун омӯзгори мактаби олӣ ва ташаккули Ғ. Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун олим-муаррих бахшида шудааст.

Новобаста аз душвориҳо ва маҳрумиятҳое, ки дар даврони бачагӣ насиби ӯ гаштанд, Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ба ҳар сурат бо як меҳру сипоси хос солҳои таҳсил ва зиндагиро дар Хонаи бачагони кишвари Ставропол, ки тақдир онҳоро дар он ҷо рӯ ба рӯ карда буд, ба ёд меорад. Ба ин душвориҳо нигоҳ накарда, онҳо ба маънои томи сухан ба қатори мардум, чун узви комилҳуқуқи ҷомеа ворид гашта, дар он мақом ва ҷойгоҳи назарраси худро пайдо карданд.[1]

Дар ёддоштҳои худ ӯ дар бораи зиндагии вазнини маҳрум аз падару модар дар кишвари бегона навишта, ба ҳар ҳол пас аз ба даст овардани таҷрибаи зиндагӣ ба чунин хулоса меояд, ки Ҳокимияти шуравӣ бо як дасти худ оилаи онҳоро хароб кард, аз зодгоҳ маҳрум сохт, падари ӯро ба Кавказ бадарға намуд, вале бо дасти дигар чун модари мушфиқ аз марги гуруснагӣ наҷот дод, пӯшонид, маълумот дод, тарбия намуд ва ба ҷамъият ворид сохт.[2]

Ин ҷо овардани суханони худи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров айни матлаб аст, ки ӯ менависад: "пас аз андешаи зиёд оид ба мақому пешрафти касбӣ дар зиндагӣ гоҳ-гоҳ ба худ савол медиҳам, ки оё ту метавонистӣ, олим, профессор, арбоби ҷамъиятӣ шавӣ, агар дар хонаи бачагона, дар байни ҷомеа тарбия намеёфтӣ, маҳрумиятҳо ва душвориҳои зиндагиро паси сар намекардӣ, бо пайраҳаи

[1] Хайдаров Г. Х. Былое и думы. (Из воспоминаний). Худжанд: Нури маърифат, 2004. С.146.
[2] Ҳамон ҷо, с. 146.

сангини илм хазида пеш намерафтӣ, оё ту метавонистӣ Ғафур Ҳайдаров шавӣ ва ҳамеша ба ин савол посухи мусбӣ медодам”.[1]

Ҳамчуноне, ки воқеъбинона ва аз рӯи адолат профессор Ҳ. Пирумшоев қайд мекунад “ин иқрори рӯирости олим аз мардонагии бузурги ӯ, ки ҳақиқати таърихиро баён карда тавонистани ӯ, дар тафовут аз баъзе ҳамкасбонаш мебошад, ки андешаҳои худро аз воқеияти на чандон дур зуд-зуд иваз менамоянд”. [2]

Ҳамин тавр, дар зербоби аввал роҳи душвори тайкардаи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки аз давраи тарбиягирандагии хонаи бачагона оғоз шуда, солҳои донишҷӯӣ, аспирантӣ, бурдани тадқиқотҳои илмӣ, то ба давраи дар ҷомеа мақоми шоистаро соҳиб шудан, муфассал таҳлил шудааст.

Дар зербоби дуюм “**Пешрафти илмӣ-омӯзгорӣ ва фаъолияти ҷамъиятии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров**” ҷанбаи рушди касбии Ғ. Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун омӯзгори мактаби олӣ, олим - муаррих, ходими ҷамъиятӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар ин қисмат зикр мегардад, ки паз аз хатми мактаби олӣ дар ҳаёти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров таҳаввулоти куллӣ ба миён омад - солҳои донишҷӯи, даврони ҷавонӣ сипарӣ гашта, марҳилаи нави тулонӣ дар фаъолияти меҳнатии ӯ оғоз гардид. Дар ин давра ӯ тамоми зинаҳои мактаби олиро тай намуда, аз ассисент, муаллим, муаллими калон то ба дараҷаи номзади илм, дотсент, доктори илм профессор, мудири кафедра (қариб 40 сол), декани факултет, олими маъруф, ходими ҷамъиятӣ расид.[3]

Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамеша дар хусуси илмӣ бузург андеша мекард ва орзу дошт, ки олим-муаррихи хақиқӣ гардад. Бо ин мақсад ӯ ба аспирантураи Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна ба номи В. И. Ленин (ш. Тошканд) дохил шуда, ба омӯзиши таърихи маорифи ҶМШС Туркистон ба таври амиқ машғул гардид ва таҳти роҳбарии муаррихи намоён, академики АИ ҶШС Ӯзбекистон И. К. Додонов соли 1953 диссертатсияи номзадиро муваффақона ҳимоя намуд.

Пас аз ҳимояи диссертатсия Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ба донишгоҳи азизи худ ДДОЛ ба номи С.М. Киров баргашта, фаъолияти илмӣ-омӯзгории худро дар факултети таърих - филология оғоз намуд. Ғ. Ҳ. Ҳайдаров дар ёддоштҳои худ чунин қайд менамояд, ки “ду рӯйдоди муҳим дар ҳаёти ман нақши ҳалкунанда бозиданд: соли 1947 маро ба сафи ҲКИШ қабул карданд ва соли 1953 номзади илмҳои таърих гардидам”.[4] Дар пешрафти самти илмӣ-омӯзгорӣ ва касбии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров нақши муҳимро таъин шудани ӯ ба вазифаи мудири кафедраи таърихи ИҶШС соли 1956 гардид, ки ӯ муддати 36 сол - то соли 1992 бебадал ин кафедраро сарварӣ намудааст. Дар солҳои сарварии Ғ.Ҳ.Ҳайдаров кафедраи таърихи ИҶШС аз рӯи тамоми нишондодҳо яке аз кафедраҳои пешқадам ва пешбар на танҳо дар сохтори факултет, балки дар тамоми донишкада буд.

---

[1] Хайдаров Г. Х. Былое и думы. (Из воспоминаний).- Худжанд: Нури маърифат, 2004. - С. – 146.

[2] Пирумшоев Х. Борец за правду истории// Социализм: Теория и практика.- 2007. – № 1-2 (31-32). – С. 36.

[3] Бойгонии давлатии вилояти Суғд. ‒ ф. ‒ 880. ‒ р. 1. ‒. П. 103. ‒ в. 50.

[4] Хайдаров Г.Х. Билое и думы...- С. ‒ 271.

Дар давраи роҳбарии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар кафедраи таърихи ИҶШС шумораи зиёди дастнависи асарҳои ҷамъбастӣ, таҳқиқотҳои монографӣ, маҷмуи мақолаҳо ва ҳуҷҷатҳо муҳокима гардида, кафедра ба сифати муассисаи пешбар ба даҳҳо рисолаҳои номзадӣ ва доктории муаррихони на танҳо Тоҷикистон, балки ҷумҳуриҳои собиқ Иттифоқ - Ўзбекистон, Қирғизистон Россия ва ғайра тақризҳои мусбат додааст.

Солҳои 60-90-уми асри XX, дар ҳаёти илмии кафедра пешравии назаррас мушоҳида мешавад: ба кори илмӣ-тадқиқотӣ аксарияти кормандони кафедра ҷалб гардида, таҳқиқотҳо оид ба масъалаҳои таърихи ватанӣ ва ҷаҳонӣ пеш бурда шуда, робита ва ҳамкориҳо рушд менамояд.

Дар пешрафти илмӣ-омўзгории Ғ.Ҳ. Ҳайдаров нақши муҳимро ҳимояи рисолаи докторӣ дар мавзуи "Аз таърихи сохтмони сотсиалистӣ дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон (солҳои 1917-1937)" дар Пажуҳишгоҳи ховаршиносии АИ ИҶШС соли 1968 бозид. Ин ҳодисаи муҳим ва ҳалкунанда дар рушди минбаъдаи касбияти илмии олим гардид. Ў аввалин доктори илм ва нахустин профессори ДДОЛ ба номи С.М. Киров ба ҳисоб меравад. Дар диссертатсияи доктории Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва монографияи ў, ки соли 1974 таҳти унвони "Очеркҳои таърихи сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ (1917-1937)" интишор гардид, олим қонуният ва зарурияти гузаришро дар таърихи бунёди ҷомеаи навин дар Тоҷикистон дар мисоли минтақаи шимолӣ асоснок ва ошкор намудааст.

Дар пешрафти илмӣ-омўзгорӣ ва касбии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров нақши хоссаро фаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсии ў бозидааст. Ўро ҳамчун яке аз таблиғгарон ва ташвиқгарони фаъоли илми таърих тавассути васоити ахбори умум ва минбарҳои илмӣ мешинохтанд. Ў иштирокчии даҳҳо конференсияҳо, семинарҳо ва симпозиумҳои илмӣ-назариявии сатҳи шаҳрӣ, вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва байналмиллалӣ мебошад. Мавсуф дар Сессияи илмии умумииттифоқӣ оид ба таърихи Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар давраи то инқилоби Октябр (Тошканд, 1955), Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО оид ба таърих археология ва фарҳанги Осиёи Марказӣ дар аҳди Кушон (Душанбе, 1968), Конгресси X111-умумиҷаҳонии муаррихон (Москва, 1970), Сессияи илмии умумииттифоқии "Масъалаҳои умдаи таърихи сохтмони миллӣ - давлатӣ дар ИҶШС" (Душанбе, 1970), Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО оид ба рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар асри X1X-XX (Ашқобод, 1972), Машварат-семинари умумииттифоқии мудирони кафедраҳои таърихи ИҶШС ва таърихи умумии донишкадаҳои омўзгорӣ (Москва, 1979) ва як қатор мулоқотҳои бонуфузи олимон мебошад.

Олим дар ҳаёти ҷамъиятӣ, фарҳангӣ, маънавии факултет, донишгоҳ, шаҳр, вилоят ва ҷумҳурӣ фаъолона ширкат меварзид. Ғ.Ҳ. Ҳайдаров солҳои зиёд сарварии ҷамъияти "Дониш"-и шаҳр ва вилоятро дар уҳда дошта, узви Раёсати Садорати ҷамъияти "Дониш"-и ҷумҳурӣ ба ҳисоб мерафт. Бо роҳхати ҷамъияти умумииттифоқии "Дониш" ў ба Венгрия (Маҷористон, 1972), Алҷазоир (1978) ва Италия (1978) сафар намудааст. Илова бар он, Ғ.Ҳ. Ҳайдаров узви Шуроҳои

илмӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, таблиғгари фаъоли дастовардҳои илми таърих, ғояҳои дӯстӣ, равобит ва ҳамкорӣ миёни халқҳо буд.

Ҳамин тавр, таҳлили пешрафти фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ ва касбии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров шаҳодат аз он медиҳад, ки ӯ роҳи душвор ва ноҳамвори илмро тай намуда, тамоми зинаҳои пешрафти касбиро ба даст овардааст ва ба сифати олими тавоно, омӯзгори моҳир, устоди ғамхор ва арбоби ҷамъиятӣ шӯҳратёр гаштааст.

Дар боби дуюми диссертатсия "**Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муҳаққиқи таърихи замони шуравӣ ва давраи истиқлолият",** ки аз 3 зербоб иборат аст, масъалаҳои зерин, саҳми профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар инъикоси таърихи маорифи халқ, бозтоби таърихи таҳаввулоти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар Тоҷикистони шимолӣ дар осори олим, таърихи ташаккул ва рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол дар эҷодиёти илмии муаррих мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтаанд.

Зербоби аввали боби дуюм "**Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муҳаққиқи таърихи маорифи халқ",** ном дошта, ки номи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар радифи олимон, муаррихони намоёни ҷумҳурӣ, ки дар рушди илми таърихи даврони шуравӣ ва муосири Тоҷикистон саҳми бузург гузоштанд, қарор дорад. Тадқиқотҳои сершумори ӯ ба масъалаҳои умдатарин ва ҷанбаҳои муҳимтарини таърихи халқи тоҷик бахшида шудаанд, ки дар ин радиф мақоми хоссаро омӯзиши таърихи маорифи ҶМШС Туркистон, таърихи халқи тоҷик дар замони шуравӣ, Тоҷикистон ишғол менамоянд.

Диссертант қайд менамояд, ки мавзӯи интихобнамудаи рисолаи номзадии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров хеле мубрам буда, таърихи маорифи халқ дар собиқ кишвари Туркистон ҳанӯз ба таври бояду шояд таҳқиқ нагашта буд. Олим дар асоси санадҳои нодири архивӣ, маълумоти матбуоти даврӣ таърихи маорифи халқи ҶМШС Туркистонро, ки гаҳвораи фарҳанг, илм ва маорифи миллатҳои гуногуни халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон ба ҳисоб мерафт, муфассал таҳқиқ намудааст. Дар диссертатсия тамоми бобҳои таҳқиқоти илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мавриди таҳқиқ қарор гирифта, таъкид мешавад, ки дар маркази таваҷҷуҳи олим чунин масъалаҳо: ташаккули низоми нави шуравии маориф, таҳкими пояи моддии мактабҳо, тайёр кардани омӯзгорон, маҳви бесаводӣ дар байни мардум ва дигар масълаҳои инқилоби фарҳангӣ мавқеи марказиро ишғол менамоянд.

Муаллифи диссертатсия кайд менамояд, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров оид ба нақши зиёиён ва омӯзгорони рус, ки дар саргаҳи низоми нави маорифи халқ, таъсиси мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ қарор доштанд, поягузорони таҳкурсии маълумоти олӣ дар Осиёи Миёна ба шумор рафта, дар тарбияи омӯзгорон ва аввалин гурӯҳи мутахассисони илмӣ-омӯзгорӣ аз ҳисоби намояндагони миллатҳои таҳҷоӣ саҳм гузоштаанд, маълумотҳои нодир оварда мешавад. Дар диссертатсия бобҳои минбаъдаи таҳқиқоти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки дар онҳо масъалаи ҷараёнҳои гуногуни ғоявӣ ва дигар ҷанбаҳои умдаи таърихи маорифи халқи кишвари Туркистон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, таҳлил мегардад.

Таърихи маорифи халқ ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров қарор дошт. Дар диссертатсияи докторӣ олим қайд менамояд, ки "барои бунёди ҷомеаи навин се масъалаи калидӣ: саноаткунонӣ, коллективонӣ, инқилоби маданӣ бояд амалӣ карда мешуд".[1] Таҳкурсии ҳаллу фасли вазифаҳои зикршуда инқилоби маданӣ ба ҳисоб мерафт, аз ин рӯ, Ғ.Ҳ. Ҳайдаров қайд менамояд, ки мубориза барои маҳви бесаводӣ, масъалаи мактабу маориф дар мадди аввали нақшаи бунёди сотсиализм дар ҷумҳурӣ қарор гирифта буд. Дар диссертатсия андешаҳо ва ақидаҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров оид ба душвориҳо ва хусусиятҳои хоси инқилоби маданӣ, масъалаи маорифи халқ дар Тоҷикистон таҳлил шудааст.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муҳаққиқи барҷастаи таърихи маорифи халқ маҳсуб ёфта, асарҳои ӯ сарчашмаи пурарзиши историографӣ оид ба омӯзиши таърихи ташаккул, рушди низоми нави таҳсилот, маориф, тайёр кардани омӯзгорон барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ, мутахассисони илмӣ-омӯзгорӣ ва рушди мактаби олӣ ба ҳисоб меравад.

Дар зербоби дуюм "**Инъикоси таҳаввулоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ дар асарҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров**" осори илмии олим марбут ба масъалаи мазкур баррасӣ шудааст.

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки амалӣ сохтани барномаи инқилоби маданӣ ва таҳаввулоти иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла ноҳияҳои шимоли Тоҷикистон дар осори илмии олим мавқеи хосса дорад. Таҳлили асарҳои Ғ.Ҳ.Ҳайдаров собит месозад, ки дар тамоми фаъолият ва эҷодиёти илмии ӯ масъалаи таърихи дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX мисли риштаи сурх мегузарад. Дар рисолаи номзадӣ ва ҳам рисолаи доктории Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ин масъала чун мавзӯи асосӣ ва меҳварӣ ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои мазкур дар бисёр асарҳои олим, аз ҷумла "Очеркҳои таърихи сохтмони сотсиализм дар Тоҷикистони Шимолӣ (солҳои 1917-1937)" (Душанбе, 1974), "Саҳифаҳои таърихи маорифи халқи ҶМШС Туркистон (солҳои 1918-1924)" (Хуҷанд, 1988, бо ҳамқаламӣ бо С. Абдуллоев), "Аз таърихи дигаргуниҳои фарҳангӣ дар Тоҷикистон дар даврони навтарин" (Хуҷанд, 1998 бо ҳамқаламии С. Абдуллоев), "Таърихи халқи тоҷик: асри XX" (Хуҷанд, 2001) ва ғайра инъикоси худро ёфтаанд. Дар диссертатсия таъкид мегардад, ки корҳои гуногунҷанбаи маърифатӣ ва ҷамъиятиву сиёсии мақомоти ҳизбӣ ва давлатӣ, ки ба ҳаллу фасли дигаргуниҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ нигаронида шудаанд, дар асарҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров инъикос шудаанд.

Яке аз асарҳои муҳимми Ғ.Ҳ. Ҳайдаров таҳқиқоти бунёдии "Очеркҳои таърихи сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ (солҳои 1917-1937)"[2], ки соли 1974 нашр гардид, ба ҳисоб меравад. Ин асар хислати ҳамаҷониба (комплексӣ) дошта, тамоми ҷанбаҳо ва хусусиятҳои хоси давраи гузариш, аз ҷумла рушди иҷтимоӣ-фарҳангии халқи тоҷикро аз замони ғалабаи инқилоби

---

[1]Хайдаров Г.Х. Из истории социалистического строительства в северных районах Таджикистана (1917 – 1937 гг.). В 2-х частях. дис….док. ист. наук: – Москва - Ленинабад, 1967. – 967 с машинописи, 3 альбома иллюс. и фотодокументов.

[2] Хайдаров Г. Х. Очерки истории социалистического строительства в Северном Таджикистане (1917 – 1937 гг.). – Душанбе: Ирфон, 1974. 460 с.

Октябр то солҳои пешазҷангии асри ХХ-ро дар бар мегирад. Дар диссертатсия оид ба муҳиммияти гузаронидани маъракаи ислоҳот дар соҳаи маорифи халқ, таҳсилот, фарҳанг, илм, ташаккули зиёиёни нави тоҷик ва дигар ҷанбаҳои муҳим андешаҳои муаллиф баён шудаанд. Диссертант қайд менамояд, ки дар баробари комёбиҳои бузург, ки дар соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони Шимолӣ ба даст омаданд, дар таҳқиқоти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров камбудиҳо ва норасоиҳо дар соҳаи сохтмони маданӣ таҳлил ва ошкор карда шудааст. Дар таълифоти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров тамоми самту соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангии Тоҷикистони Шимолӣ муфассал таҳлил шуда, далелҳо ва маълумотҳои ҷолиб оид ба фаъолияти намояндагони машҳури ҷабҳаи маданӣ оварда шуда, таърихи таъсиси театр ва мусиқӣ, кино, матбуоти даврӣ, таъсиси китобхонаҳо ва кори китобдорӣ, нашри китоб, шабакаи радио ва ғайра инъикоси худро ёфтаанд. Ҳамин тавр, асарҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки ба таърихи таҳаввулоти иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистони Шимолӣ бахшида шудаанд, саҳми аразандаи олим дар самти таҳқиқи омӯзиши таърихи сохтмони маданӣ дар Тоҷикистон, дар маҷмуъ, ва, ба вижа дар минтақаҳои шимолии он маҳсуб меёбанд.

Дар зербоби сеюм **“Масъалаҳои ташаккул ва рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол дар осори илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров”** асарҳои олим бахшида ба даврони истиқлолият муфассал таҳлил шудаанд. Дар диссертатсия зикр мегардад, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров олиме буд, ки набзи замонро хеле аниқ ва амиқ эҳсос менамуд ва таваҷҷуҳи ӯро масъалаҳои ташаккул ва рушди Тоҷикистон дар даврони истиқлолият ба худ ҷалб сохтанд. Диссертант зикр менамояд, ки дар осори олим масъалаи бозсозии горбачёвӣ ва оқибатҳои манфии он барои давраи аввали истиқлолият воқеъбинона ва бо далелҳои раднопазир таҳлил мегардад. Дар диссертатсия асарҳои профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров “Тоҷикистон: фоҷиа ва дарди мардум” (Санкт-Петербург, 1993, бо ҳамқалии М. Инъомов, ба забонҳои русӣ, тоҷикӣ, узбекӣ), “Таърихи халқи тоҷик: асри ХХ” (Хуҷанд, 2001), “Қадамҳои нахустини Тоҷикистони соҳибистиқлол” (Хуҷанд. 2006) ба таври муфассал таҳлил карда мешавад. Диссертант, зикр менамояд, ки дар асарҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров сабабҳои асосии мураккаб ва тезутунд шудани вазъи сиёсӣ дар ҷумҳурӣ в фаро расидани бӯҳрони умумӣ дар ҷомеаи тоҷик, ки ба мухолифати сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ овард, воқеъбинона баррасӣ гаштаанд. Дар тадқиқотҳои муҳаққиқ тамоми марҳилаҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол, нақши Иҷлосияи сарнавиштсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар барқароршавии сулҳу ваҳдат дар Тоҷикистон, аввалин қадамҳо ва иқдомҳо дар роҳи таҳкими истиқлолияти миллӣ таҳлил гардидаанд.

Ҳамин тавр, асарҳои Ғ.Ҳ. Ҳайдаров саҳми пурарзиши олим дар таърихнигории Тоҷикистони соҳибистиқлол буда, аҳамияти муҳимми илмӣ-назариявӣ, маърифатӣ ва амалӣ доранд.

Дар боби сеюм “**Саҳми профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар таълифи китобҳои дарсӣ ва тайёр кардани мутахассисони илмӣ-омӯзгорӣ**”, ки аз се зербоб

иборат аст, саҳми Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар эҷоди китобҳои дарсӣ, васоити ёрирасони таълимӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ ва публитистӣ, тарбияи мутахссисони илмӣ-омӯзгорӣ ва муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, аҳамияти мероси ёддоштӣ (мемуаристика) ва мукотиботи олим мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар зербоби аввал "**Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров - муаллифи китобҳои дарсӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ ва публитистӣ**" зикр мегардад, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар баробари таълифи асарҳои бунёдӣ оид ба таърихи маорифи халқ, таҳаввулоти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, бунёди ҷомеаи навин, дигаргунсозиҳои маданӣ, масъалаи ташаккул ва рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол ва дигар масъалаҳои умдаи таърихи наву навтарини халқи тоҷик як зумра китобҳои дарсӣ, васоити ёрирасони таълимӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ ва публитистӣ дар мавзуи "Ҳаёти одамони наҷиб" ва ғайра таълиф намудааст, ки ҷузъи таркибии мероси пурғановати олим ба ҳисоб меравaнд. Ӯ ҳамчун омӯзгори мактаби олӣ ва методисти боистеъдод якчанд китобҳои дарсиро барои мактабҳои олӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ эҷод кардааст. Дар бораи саҳми ӯ дар ин соҳа, узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои таърих Ҳ. Пирумшоев чунин навиштааст: "Бояд хизмати Ғ.Ҳ. Ҳайдаровро дар таълифи китоби дарсии "Таърихи ҶШС Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11 мактабҳои миёна (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ. - Душанбе, маориф 1991.196 с.)", ки дар сатҳи баланди касбӣ таълиф шудааст қайд намуд, ки он мисоли классикии таълифи китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ба ҳисоб меравад".[1] Ин китоб сазовори ҷоизаи ҳавасмандкунии Вазорати маорифи ҷумҳурӣ дар соҳаи китобҳои дарсӣ аз фанни таърих дар соли 1989 гардида, то имрӯз намунаи беҳтарин ба ҳисоб меравад. Ғ.Ҳ. Ҳайдаров доир ба ин китоби дарсӣ чунин навиштааст: "Муаллиф фаъолияти илмӣ-омӯзгории худро ба сифати омӯзгори фанни таърих дар мактаби таҳсилоти умумӣ оғоз намуда, ҳангоми таълифи ин китоб ба таҷрибаи шахсии худ ва мушоҳидаҳо дар ҷарайёни тулонии роҳбарӣ ба таҷрибаомӯзии педагогии донишҷӯён ва фаъолият дар мактаби муосир такя намудааст. Илова бар он, таҷрибаи омӯзгорони пешқадами фанни таърих О. Обидов, Н. Соловёва, А. Бадалов, Х. Муллоев, А. Кручинина (Муаллимони хизматнишондодаи Тоҷикистон), М. Қаюмов ва дигарон мавриди истифода қарор гирифтаанд".[2]

Дар диссертатсия як зумра васоити методии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки бо ҳамқаламии С. Абдуллоев таълиф намудааст, муфассал таҳлил шудаанд. Дар диссертатсия асари бунёдии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров "Таърихи халқи тоҷик: асри ХХ". (Хуҷанд, 2001) баррасӣ мешавад. Асар дар пояи ҳуҷҷатҳои нодири бойгонӣ ва асарҳои қабл аз ин нашршудаи муаллиф таълиф гардида, дар он воқеияти асосии таърихи халқи тоҷик дар асри ХХ инъикос ёфтааст. Аз рӯи ақидаи таърихнигори маъруф, профессор Ҳ. Пирумшоев "Ягон асари нашршудаи муаллифони дигар, ки ба асри ХХ бахшида шудаанд, аз ҷиҳати сатҳи таҳлили

[1] История Таджикской ССР. Учебник для 10-11 классов средней школы. (на тадж; рус; узб. языках. – Душанбе: Маориф, 1991. – 196 с.

[2] Пирумшоев Х. Борец за правду истории//Социализм: теория и практика. № 1-2 (31-32). – С. 142.

амиқи мақсаднок ва воқеъбинонаи таърихи халқи тоҷик ва ҷумҳурӣ бо асари мазкури зикршуда баробар шуда наметавонад”.[1]

Дар диссертатсия зикр мегардид, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муаллифи як қатор асарҳои илмӣ-оммавӣ ва публитистӣ ба ҳисоб меравад. Дар байни онҳо “Очерки мухтасари таърихи Ленинобод” (Душанбе, 1965), “Мубориза баҳри барқарор ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ (солҳои 1917-1923)” (Душанбе, 1966), “Аз таърихи дигаргуниҳои фарҳангӣ дар Тоҷикистон дар даврони навтарин” (Хуҷанд, 1998, бо ҳаммауаллифии С. Абдуллоев), “Фарзанди бузурги Тоҷикистон. Ба ифтихори 90-солагии академик Б. Ғафуров” (Хуҷанд, 1998, бо ҳамқаламии С. Абдуллоев), “Солҳои пурошӯб (1941-1945), Оид ба саҳми суғдиён дар ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ” (Хуҷанд, 2005) мебошад. Номгӯи китобҳо, рисолаҳои (брошюраҳо)-и дар боло зикршуда, собит месозад, ки мазмун ва мундариҷаи онҳоро масъалаҳои муҳимтарини таърихи халқи тоҷик, ки таваҷҷуҳи олимро ба худ ҷалб месохтанд, муттаҳид менамояд.

Диссертант як қатор асарҳои муҳимтарини Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, аз ҷумла “Очеркҳои мухтасари Ленинобод” (Душанбе, 1965), “Мубориза баҳри барқарор ва мустаҳкам кардани Ҳокимияти шуравӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ (солҳои 1917-1923)” (Душанбе, 1965) барои таҳлил қарор додааст.

Диссертант қайд менамояд, ки дар эҷодиёти илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мақоми хоссаро таълифоти ӯ бахшида ба олимон-муаррихони маъруф, ҳамсафон, ҳамкорон, дӯстон ишғол менамояд. Як зумра таълифоти ӯ ба рӯзғор ва эҷодиёти олимони машҳур, аз қабили З.Ш. Раҷабов, С.А. Раҷабов, М.И. Иркаев, Б.И. Искандаров, Н.Н. Неъматов, А.М. Мухторов, И.С. Брагинский, Р.М. Масов, М.Б. Бобохонов, А. Турсунов, М.Р. Шукуров, С.Қ. Қаюмов, С. Абдуллоев, Н.Н. Растовсева, В.И. Ионова, ва дигарон бахшида шудаанд. Дар диссертатсия асари бо ҳаммуаллифӣ таълифнамудаи С. Абдуллоев ва Ғ. Ҳ. Ҳайдаров “Фарзанди бузурги Тоҷикистон. (Ба 90-солагии академик Б. Ғафуров)” (Хуҷанд, 1998) муфассал таҳлил шудааст.

Муаллифи диссертатсия зикр менамояд, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар таълифи китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ барои мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишгоҳи олӣ саҳми арзанда гузошта, дар онҳо таҷрибаи олим - муаррихи барҷаста омӯзгори боистеъдод, ки нозукиҳои мактаби таҳсилоти миёна ва олиро хуб медонист, моҳирона пайванд шудаанд. Дар рисола як қатор асарҳои илмӣ-оммавӣ, публитистии олим, ки дар онҳо масъалаҳои таърихи нав ва наватрини ҷумҳурӣ, хосатан давраи истиқлолият, саҳифаҳои зиндагӣ ва фаъолияти шахсиятҳои машҳури таърихӣ, корномаҳои ҷангӣ ва меҳнатии халқи точик дар солҳои Ҷанги Бузарги Ватанӣ ва ғайра таҳлил гардидаанд.

Дар зербоби дуюми боби сеюм “**Саҳми Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар тайёр кардани мутахассисони илмӣ-омӯзгорӣ**” қайд карда мешавад, ки дар фаъолияти профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун омӯзгори мактаби олӣ ва устоди ғамхор мавқеи хоссаро масъалаи тарбияи мутахассисони баландихтисоси илмӣ, илмӣ-омӯзгорӣ ва омӯзгорони мактаб ишғол менамояд. Диссертант оид ба

---

[1] Пирумшоев Х. Борец за правду истории//Социализм: теория и практика. № 1-2 (31-32). – С. 142.

фаъолияти Ғ.Ҳ.Ҳайдаров ба сифати мудири кафедра ва нақши кафедра чун ниҳоди асосии фаъолияти таълимӣ, тарбиявӣ, ва илмӣ дар мактаби олӣ мисолҳои мушаххас меорад. Муаллифи диссертатсия зикр менамояд, ки маҳз дар натиҷаи кӯмак ва дастгирии бевоситаи профессор Ғ. Ҳ. Ҳайдаров шумораи зиёди кормандони ҷавони кафедраи таърихи ИҶШС, аз ҷумла М. Искандаров, Н. Турсунов, Ш. Аҳмадов, С. Абдуллоев, М. Иномов, С. Марофиев, Ш. Охунов, А. Турсунов ва дигарон рисолаҳои номзадӣ ва доктории худро ҳимоя намуданд.

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки дар ташаккули илмии С. Абдуллоев, Ҳ. Тоатов, А. Бобокалонов, Ҷ. Ҳомидов, С. Эркаев, Ҷ. Гулбеков, М. Маҳмудова, М. Раҳматова, Н. Ҳомидов, С. Қобилова профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ба сифати роҳбари илмӣ нақши мустақим бозидааст. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ба сифати муқарризи расмӣ ва ғайрирасмии шумораи зиёди аспирантон ва унвонҷӯён дар ҷаласаи Шурои диссертатсионӣ суханронӣ намуда, ба даҳҳо рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ тақриз навиштааст. Диссертант ба фаъолияти Ғ.Ҳ. Ҳайдаров аввал чун муовин ва сипас раиси Шурои диссертатсионӣ оид ба ҳимояи рисолаҳои номзадӣ дар назди Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров аз соли 1996 то соли 2012 фаъолият менамуд, таваҷҷуҳи хосса намудааст. Диссертант ба чунин хулоса омадааст, ки профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун олим-муаррихи асил, устоди моҳир дар тӯли фаъолияти босамари илмӣ-омӯзгории худ даҳҳо мутахассисони баландихтисоси илмӣ ва илмӣ-омӯзгориро барои донишгоҳҳои олии мамлакат тарбия намудааст, ки онҳо дар тамоми гӯшаю канори Тоҷикистон фаъолият мебаранд ва имрӯз низ кору фаъолият доранд. Таҳти роҳбарии бевоситаи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров як гурӯҳи бузурги олимон – муаррихон: 10 номзадҳои илм ва 2 доктори илм ба воя расидаанд. Дар илми таърихнигории Тоҷикистон “Мактаби илмии Ғ. Ҳайдаров” ташаккул ёфтааст, ки дар он шумораи зиёди олимони ҷавони ҷумҳурӣ ва ҳамкорони ӯ дар ин мактаб обутоб ва ташаккул ёфтаанд.

Дар зербоби сеюм “**Ёддоштнависӣ ва мероси мактуби Ғ.Ҳ. Ҳайдаров**”, дисертант зикр менамояд, ки да эҷодиёти илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мақоми хоссаро ёддоштнависӣ мероси мактуби ӯ (мукотиботи олим) ишғол менамояд. Дар диссертатсия асарҳои олим, ки мустақиман ба жанри ёддоштнависӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла “Тақдирҷунбон” (Хуҷанд, 1998), “Алма-матер” (Хуҷанд, 2002 ба забони русӣ), “Гузаштаҳо ва андешаҳо” (Хуҷанд, 2004, ба забони русӣ), “Роҳи ман” (Хуҷанд, 2007, ба забони русӣ), “Каъбаи дили ман” (Хуҷанд, 2007) таҳлил шудаанд.

Диссертант қайд менамояд, ки дар асарҳои профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров аз қуллаи баланди касбии олим-муаррихи моҳир таҷриба ва ҳиради зиндагӣ, тамоми марҳилаҳои ҳаёти худро таҳлил кардааст. Дар ёддоштҳои худ Ғ.Ҳ. Ҳайдаров таваҷҷуҳи бештари худро ба он ҳодисаву рӯйдодҳо равона намудааст, ки худ шоҳиди онҳо буд ва дар сарнавишт ва ташаккули ӯ чун инсон, шаҳрванд, олим ва ходими ҷамъиятӣ нақшу таъсири худро гузоштаанд.

Муаллифи диссертатсия таъкид менамояд, ки профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳам дар осори илмӣ ва ҳам дар асарҳои ёддоштии худ ҳамеша ба мавзуъ ва

принсипҳои худ чун муҳаққиқи воқеънигор, ҳақиқатгӯ ва мубориза ростқавл дар роҳи адолат ва ҳақиқати таърих содиқ ва вафодор буд.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки осори ёддошт ва мукотиботи профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров сарчашмаи пурарзиш на танҳо барои омӯхтани ҳаёт ва фаъолияти муаллифи ин осор, балки барои инъикоси таърихи ташаккул ва рушди мактабҳои олӣ, хосатан таърихи ДДОЛ ба номи С.М. Киров - ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров, тарбияи мутахассисон ва омӯзгорон мебошад, ки хишти аввалини мактаби олиро гузоштанд, инъикоси саҳифаҳои ҳаёти ҳамзамонон, ҳамкорони муаллиф мебошанд.

I. Хулосаҳои асосии илмии диссертатсия

Таҳлил, омӯзиш ва инъикоси ҳаёт, фаъолият ва мероси илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ҳамчун олими маъруф, муҳаққиқи таърихи нав ва навтарини халқи тоҷик, хосатан таърихи даврони бунёди ҷомеа навин, таърихи маорифи халқ, ташаккул ва рушди таҳсилоти олӣ дар ҷумҳурӣ, ходими намоёни ҷамъиятӣ имконият медиҳад, ки ба чунин хулосаҳо ва натиҷагирӣ расид:

1. Асос ва пояи ташаккул ва рушди илми воқеии таърихнигорӣ дар Тоҷикистон, анъанаҳои беҳтарини илми таърихнигории классикии тоҷик, давраи тоинқилобӣ, шуравӣ ва ватанӣ ба ҳисоб меравад. Ташаккул ва рушди илми таърихнигории муосири тоҷик, ташаккули марказҳои илмӣ, таъсиси мактабҳои олӣ, тайёр ва тарбия намудани мутахассисони баландихтисос, муаррихон-омӯзгорон, мутахассисони илмӣ-омӯзгорӣ, ташаккули зиёиёни нав дар Тоҷикистон маҳз ба давраи шуравӣ алоқаманд аст. Табдили донишҳои таърихӣ ба илми воқеии таърих ва рушди минбаъда дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ имконият медиҳад, ба чунин хулоса расид, ки ходимони илм, фарҳанг ва маорифи ин давра дар рушди илми таърих, таҳқиқу омӯзиши таърихи халқи тоҷик, тарбияи мутахассисони маҳаллӣ, олимон-муаррихон дар ҷумҳурии мо хизмати бузург намудаанд. Дар байни онҳо номи олимон-муаррихони тоҷик Б.Ғ. Ғафуров, З.Ш. Раҷабов, Б.И. Искандаров, А.М. Мухторов, Н.Н. Неъматов, Р.М. Масов, Ю.Я. Яқубов, М.Р. Шукуров, А.Ҷ. Ҷалилов, М.Б. Бобохонов, Н.А. Акрамов, Ҳ. Пирумшоев, Н.О. Турсунов ва бисёр дигарон, ки зиндагӣ, фаъолият ва мероси илмиашон ба захираи тиллоии илми таърихнигории тоҷик ворид шудаанд, мақоми хосса доранд.

2. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки яке аз намояндагони барҷастаи илми таърихнигорӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки дар таҳқиқу омӯзиши масъалаҳои мубрами давраи нав ва навтарини таърихи халқи тоҷик хосатан давраи дигаргунсозӣ, замони таҳаввулоти қатъии иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ-фарҳангӣ ва маънавии ҷомеаи тоҷик дар асри XX - ибтидои асри XX1, таърихи маорифи халқ, мактаб, таҳсилот, ташаккул ва рушди мактаби олӣ дар ҷумҳурӣ таҳқиқи пояҳои назариявӣ методологӣ ва андешаҳои консептуалии илми таърихнигории ватанӣ саҳми бузург гузоштааст. [2-М].

3. Ҷараёни ташаккули Ғ.Ҳ. Ҳайдаровро ҳамчун шаҳрванд, олим-муаррихи маъруф, ходими ҷамъиятӣ, фарди нодир мушоҳида намуда, метавон чунин хулоса намуд, ки дар ҳаёт ва фаъолияти шахсии ӯ зиндагӣ ва роҳи муқаррарии

ташаккули зиёиёни нави даврони шуравӣ инъикос ёфтааст. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров намояндаи ду замон - Шуравӣ ва даврони истиқлоли Тоҷикистон мебошад, ки зиндагӣ ва дониши худ, таҷрибаи хирадмандонаи ҳаёти тайкардаашро ба таҳким ва ғанӣ гардонидани сарватҳои ахлоқӣ ва арзишҳои маънавии ҷомеа бахшидааст. Ҳайдаров Ғ.Ҳ. зиндагии тулонӣ, дурахшон, ҷолиб ва самарабахшро паси сар намудааст, фаоъолияти меҳнатӣ, илмӣ-омӯзгорӣ, ҷамъиятии устод ҳамчун ҷузъи таркибии таърихи бунёди ҷомеаи навин дар ҷумҳурии мо, ташаккули зиёиёни тоҷик, ташаккул ва рушди таърихнигории тоҷик, мактаби олӣ, рушди фарҳанг, маориф, тарбияи мутахассисон дар Тоҷикистон мебошад. [1-М].

4. Солҳои бачагӣ, наврасӣ ва таҳсили Ғ.Ҳ. Ҳайдаров бо давраҳои душвор ва фоҷиавӣ-мустаҳкам кардани Ҳокимияти Шуравӣ ислоҳотҳои қатъӣ, таҳаввулоти ҷомеа, коллективонӣ ва саҳифаҳои фоҷиаовари он - мубориза бар зидди кулакҳо, "таъқиботи сталинӣ", солҳои вазнини давраи ҷанг ва баъди ҷангӣ рост омад. Новобаста аз тамоми ин нобаробариҳои зиндагӣ дар давраи бачагӣ, наврасӣ, хусусан дар ғарибӣ - дар хонаи бачагонаи № 26 кишвари Ставропол, ки сарнавишти фоҷиаомези хонаводаи ӯ, ки ба сифати муҳоҷирони махсус ба кишвари Ставропол бадарға шуда буд, Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар ҳама ҳолат сифатҳои инсонии худро гум накард, аз ҳеҷ кас домангир набуд, баръакс бо самимияти хоса ва сипосгузорӣ онҳоеро ёдовар шудааст, ки ӯро дастгирӣ намудаанд ва дар сарнавишт ва ташаккули ӯ ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеа олим-омӯзгори муваффақ, ходими намоёни ҷамъиятӣ, шаҳрвандӣ фаъол ва фарде, ки дар ҷомеа мақоми шоистаро пайдо намуд, ёдовар мешавад. [4-М].

5. Профессор Ғ.Ҳ.Ҳайдаров зиндагии шоиста ва ибратбахшро паси сар намуда, намунаи ибрат барои насли наврас ва олимони ҷавон мебошад, ки роҳи ноҳамвори илмро интихоб намуданд. Ӯ тамоми зинаҳои касбӣ болоравии олим-омӯзгорро тай намуда, аз омӯзгори одии фанни таърихи мактаби таҳсилоти умумӣ то ба дараҷаи аспирант, ассистент, муаллими калон, номзади илм, дотсент, доктори илм, профессор, мудири кафедра, Арбоби илм ва техникаи ҷумҳурӣ, донишманди маъруф, устоди ғамхори садҳо муаллимон-муаррихон ва роҳбари илмии даҳҳо номзадҳо ва докторони илм расидааст.

6. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муаллифи беш аз 750 рисолаҳои бунёдии илмӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ, китобҳои жанри ёддоштӣ, мақолаҳои зиёди илмӣ ва илмӣ-оммавӣ дар маҷмӯаҳои гуногуни илмӣ ва саҳифаҳои матбуоти даврӣ мебошад. Мероси бузург ва пурарзиши олим дар илми таърихнигории халқи тоҷик мақоми шоиста дошта, илми таърихнигории ватаниро ғанӣ месозанд.

7. Фаъолияти пурсамари илмӣ-омӯзгориро профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров муваффақона ва босалоҳият бо иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ пайванд намудааст. Ӯ раиси шаҳрӣ ва вилоятии ҷамъияти "Дониш", ҷонишини раиси бахши вилоятии ҷамъияти дӯстӣ ва равобити фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷӣ, узви комитети иҷроияи Раёсати тоҷикистонии бахши Анҷумани умумиитифоқии илмҳои сиёсӣ, узви Раёсати вилоятии Садорати ҷамъияти дӯстдорони китоб ва як қатор созмонҳои дигари ҷамъиятӣ интихоб гашта, дар таблиғу ташвиқи дастовардҳои илм, фарҳанг, таҳкими дӯстии байни

ҷумҳуриҳо, рушди ҳаёти фарҳангӣ ва маърифатии ҷумҳурии мо саҳми бузург гузоштааст.

8. Ғ.Ҳ. Ҳайдаров - муҳаррири интишороти сершумори гуногун, тадқиқотҳои дастаҷамъона, рисолаҳо ва китобҳои муаллифони алоҳида, маҷмуаҳои гуногун буда, узви ҳайати таҳририяи якчанд силсилаҳои илмӣ, маҷмуи ҳуҷатҳо, энсиклопедияҳо ва дигар нашрияҳо буд.

9. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров қариб 36 сол (1956-1992) сарвари кафедраи таърихи ИҶШС (ҳоло кафедраи таърихи халқи тоҷик)-ро дар ӯҳда дошта, дар рушди ҷараёни таълимӣ-методӣ, омӯзгорӣ, ҷамъиятӣ, тарбиявӣ тайёр кардани омӯзгорон-муаррихон ва мутахассисони илмӣ-омӯзгори саҳми бузург гузоштааст. Кафедраи таърихи ИҶШС таҳти роҳбарии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров яке аз беҳтарин ва пешқадамтарин кафедраҳои ДДОЛ ба номи С.М. Киров ба ҳисоб рафта, чандин карат ғолиби мусобиқа дар байни кафедраҳои донишгоҳ гардида, бо нишон ва дигар мукофотҳои ҳавасмандкунӣ қадршиносӣ гардидааст. Кафедра дар самти фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ тарбияи мутахассисони илмӣ, омода ва ба ҳимоя пешниҳод кардани рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, муқарризӣ ба рисолаҳо, диссертатсияҳо, авторефератҳо, китобҳо, маҷмӯаҳои илмӣ ва мақолаҳои кормандони кафедра ва кафедраҳои ҳаммаслаки донишгоҳҳои олии ҷумҳурӣ ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ нақшу мақоми пешсафро ишғол менамуд.

10. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар тарбия ва тайёр кардани мутахассисони илмӣ ва илмӣ-омӯзгорӣ саҳми бузург гузоштааст. Аз охири солҳои 60-уми асри гузашта, ӯ ба тайёр кардани аспирантон, номзадҳо ва докторони илм саҳми арзанда гузоштааст. Таҳти роҳбарии бевоситаи илмӣ ва мушовирии ӯ 10 нафар аспирантон ва унвонҷӯён рисолаи номзадӣ ва 2 нафар (А.Т. Турсунов ва С.А. Абдуллоев) рисолаи докторӣ ҳимоя намудаанд. Дар тули 40 сол профессор Ғ. Ҳ. Ҳайдаров муқарризи расмии беш аз 20 рисолаҳои ҳимояшуда, аз ҷумла 4 рисолаи докторӣ буд. Ӯ беш аз 130 тақриз ва рисолаҳои номзадӣ, докторӣ ва хулосаҳои рисолаҳои номзадию докторӣ навиштааст. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров аввал муовини раис (1996-2002), сипас раиси (2002-2009) Шурои диссертатсионии оид ба ҳимояи рисолаҳои номзадӣ аз рӯи ихтисоси 07.00.02 - Таърихи ватанӣ дар назди Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров буда, дар тайёр кардани мутахассисони илмӣ-омӯзгорӣ саҳми бузург гузоштааст. Дар давоми фаъолияти Шӯро (солҳои 1996-2012) қариб 40 нафар аспирантон ва унвонҷӯён рисолаҳои номзадӣ ва 1 нафар дар Шӯрои якдафаъина рисолаи докторӣ ҳимоя намуданд.

11. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар таҳқиқу омӯзиши амиқи масъалаҳои мубрами таърихи нав ва навтарини халқи тоҷик саҳми арзанда гузошта, бо асарҳои худ илми таърихнигории халқи тоҷикро ғанӣ сохтааст. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров чун муҳаққиқе, ки доираи таҳқиқотҳояш хеле фароху доманадор аст, дар соҳаи таърихи маорифи халқ, маърифат, фарҳанг, бунёди ҷомеаи нави мутамаддин, давраи истиқлол ва ғайра осори пурарзиши илмӣ аз худ боқӣ гузоштааст. Хусусияти хоси асарҳои олим, ки ба мавзуъҳои зикршуда бахшида

шудаанд, хислати амиқ ва ҳамаҷониба (комплексӣ) доштани масъалаҳои таҳқиқот мебошанд.

12. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар тули зиндагии босамари худ фаъолона дар ҳаёти илмӣ иштирок намуда, бо маърузаҳо ва гузоришҳои худ дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ, байналхалқии илмӣ-назариявӣ ширкат варзидааст.

13. Меҳнати чандинсолаи устод дар ҷодаи маориф, илм ва ҳаёти ҷамъиятӣ ба таври шоиста, аз ҷониби давлат ва ҷомеа қадршиносӣ гардидааст. Профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров бо ордени Ленин, се Ифтихорномаи Раёсати Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон, Ифтихорномаҳои Комитетҳои вилоятӣ ва шаҳрии ҳизби коммунистии Тоҷикистон, Сипосномаҳо ва Ифтихорномаҳои ҷамъияти "Дониш" - и ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқӣ, нишони "Аълочии маорифи халқи Тоҷикистон", унвони ифтихории шаҳрванди Фахрии ш. Хуҷанд, Ҷоизаи вилоятии ба номи академик Б. Ғафуров дар соҳаи илм қадршиносӣ шудааст. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров унвони баланди "Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон" дода шудааст.

Собиқадори мактаби олӣ ва илм Ғ.Ҳ. Ҳайдаров зиндагии тӯлонӣ, душвор, аммо пуршарафи олим - омӯзгор, ходими ҷамъиятиро паси сар карда, дар илми таърихнигории тоҷик ва қалби шогирдон, ҳамкорон, хотираи нек гузоштааст.

14. Ҳаёт ва фаъолияти профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, мероси бузурги илмии ӯ - ҷузъи таркибии рушди илми таърих ва историографияи тоҷик буда, номи ӯ дар солномаи илми ватанӣ ба таври абадӣ сабт гардидааст.

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Барои амиқтар ва ҳамаҷониба омӯхтан ва таҳқиқи минбаъдаи мавзуи "Саҳми профессор Ғ.Ҳ.Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва маълумоти олӣ дар Тоҷикистон" ба манфиати кор ба масъалаҳои зерин бояд таваҷҷӯҳ намуд ва нуктаҳои зеринро ба инобат гирифт:

1. Таҳлили мавзуи таҳқиқот моро бо вазъи иҷтимоӣ, муҳите, ки Ғ.Ҳ. Ҳайдаров чун инсон, олим, муҳаққиқ, устод, ходими ҷамъиятӣ ташаккул ёфт, ошно месозад. Вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа ҳамеша ба ташаккул, тафаккури инсон таъсири бузург мерасонад, зеро барои бунёди оянда аз рӯи тафаккури нав ва барои такрор накардани хатову иштибоҳҳо мо бояд ин омилҳоро ҳангоми баҳо додан ба фаъолият ва мероси илмии ин ё он шахсияти таърихӣ ба инобат гирем.

2. Новобаста аз таҳқиқу омӯзиши ҳамаҷонибаи ҳаёт ва фаъолият ва мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров аз ҷониби муаррихон, ҷомеашиносон, рӯзноманигорон таваҷҷуҳ ба таҳқиқи зиндагии ибратбахш ва мероси илмии олим аҳамият ва мубрамияти худро гум накардааст. Дар осори илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки ба солҳои 20-40-уми асри ХХ ва оғози асри ХХ1 қадамҳои аввали замони истиқлолият бахшида шудаанд, ҳанӯз баъзе саҳифаҳои камтаҳқиқшуда ва баҳсталаб мавҷуданд, ки таҳқиқотҳои амиқи минбаъдаро тақозо менамоянд.

3. Рисолаҳо, асарҳо, мақолаҳо, ёддоштҳо ва мероси мактуби Ғ.Ҳ. Ҳайдаров, ки дар тули тамоми ҳаёти пурсамари илмӣ, эҷодии ӯ таълиф шудаанд, таҳлил,

омӯзиш ва ҷамъбасти амиқро тақозо менамояд. Асару рисолаҳои олим, ки чун посух ба савол ва талаботи ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маънавию ахлоқии замон таълиф шудаанд, сарчашмаи нодири таърихнигорӣ барои омӯзиши таърих, фарҳанг, маориф, мактаби олӣ дар Тоҷикистон, хосатан минтақаи шимолии он маҳсуб меёбанд. Барои давраҳои мушаххаси таърихӣ ҳаёт ва мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров арзиш ва аҳамияти муайяни иҷтимоӣ-фарҳангӣ, илмӣ, маърифатӣ, тарбиявиро доро буд ва ҳоло низ дорост. Дар робита ба ин таҳқиқу омӯзиши ҳаёт ва осори олимон - муаррихони намоёни Тоҷикистон, ки дар байни онҳо номи Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мақоми шоистаро ишғол менамояд, вазифаи муҳимми муаррихон ва илми таърихнигории ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

4. Таҳқиқу омӯзиши ҳаёт ва мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров барои пажуҳиши минбаъдаи таърихи ташаккули илми воқеии таърихнигорӣ дар Тоҷикистон, таърихи маориф, мактаби олӣ, фарҳанг, тарбияи мутахассисон нақши муайянро метавонад бозид.

5. Мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров сарчашмаи нодири таърихнигорӣ барои таълиф ва таҳияи китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, барои таълифи таҳқиқотҳои ҷамъбастӣ оид ба таърихи халқи тоҷик барои давраи нав ва навтарин мебошад.

6. Ҷустуҷӯ, дарёфт ва интишори маълумотҳои нави марбут ба ҳаёт ва фаъолияти олимон-муаррихон, ки дар бойгониҳои Душанбе, Хуҷанд ва дигар шаҳрҳо маҳфузанд вазифаи муҳимми муаррихони ҷавон буда, амалӣ сохтани ин вазифа марҳилаи нав дар таҳқиқу омӯзиши таърихи халқи тоҷик ва намояндагони маъруфи ҷомеаи зеҳнӣ ва равшанфикрон маҳсуб меёбад.

Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар интишороти зерини муаллиф инъикос ёфтаанд:

1. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Россия:

[1-М] Абдуллоева З. А. Освещение проблемы Великой Отечественной Войны в трудах профессора Г. Х. Хайдарова/З. Абдуллоева// Номаи донишгоҳ. Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат. 2016 – № 1 (46). - С. 22 - 28. – ISSN 2077- 4990.

[2-М] Абдуллоева З. А. Социально – экономические и культурные преобразования 30-х годов в Таджикистане в трудах профессора Г. Х. Хайдарова/ З. Абдуллоева// Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат. , - 2017. - № 1 (50). – С. 20 – 26. – ISSN 2077- 4990.

[3-М] Абдуллоева З. А. Некоторые вопросы истории независимого Таджикистана в трудах профессора Г. Х. Хайдарова/З. Абдуллоева// Номаи

донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. - № 2 (55). – Хуҷанд: Нури маърифат. - 2018. - № 2 (55). - С. 23 – 30. – ISSN 2077- 4990.

[4-М] Абдуллоева З. А. Мемуарное наследие профессора Г. Х. Хайдарова/ З. Абдуллоева// Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. - № 1 (62). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2020.– С. 49 – 54. – ISSN 2077- 4990.

Мақолаҳои дар дигар нашрияҳо ба табъ расида:

[5-М] Абдуллоева З. А. Отражение восстания 1916 года в Худжанде в научном наследии профессора Г. Х. Хайдарова/ З. Абдуллоева// Тоҷикистон ва Россия: сарнавишти ягонаи таърихӣ. Маводи Конференсияи илмӣ-назариявии "Осиёи Марказӣ ва Россия: дӯстӣ ва ҳамкориҳои аз санҷиши замон гузашта" бахшида ба 150 – солагии ҳамроҳ карда шудани Хуҷанд ба ҳайати Россия. – Хучанд: Нури маърифат, 2016. – С. 351 – 361.

[6-М] Абдуллоева З. А. Саҳми профессор Ғафур Ҳайдаров дар тарбияи мутахассисони илмӣ – педагогӣ// Уфуқи андешаҳо. (Маҷмӯи мақолаҳои олимони ҷавон ва магистрантон бахшида ба Рӯзи ҷавонон ва 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон) - Хуҷанд: Суғдтехносервис, 2016. - С. 153 - 157.

[7-М] Абдуллоева З. А. Саҳми профессор Ғафур Ҳайдаров дар инкишофи илми таърихнигории тоҷик/З. Абдуллоева// Машъалафрӯзи таърих (маводи Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии "Саҳми профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва тарбияи мутахассисони баландихтисос" бахшида ба 90-солагии зодрӯзи Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илми таърих, профессор Ғафур Ҳайдарович Ҳайдаров). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. – С. 19 - 27.

[8-М] Абдуллоева З. А. Профессор Г.Х. Хайдаров о политической деятельности Бободжона Гафурова/З. Абдуллоева//Алломаи Машриқзамин. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - назариявии "Академик Бобоҷон Ғафуров - мутафаккири Бузурги Шарқ" бахшида ба 110 - солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобоҷон Ғафуров. - Хуҷанд: Нури маърифат, 2019. - С.221 - 226.

[9-М] Абдуллоева З. А. Масъалаҳои таълиму тарбия дар осори профессор Ғафур Ҳайдаров / З. Абдуллоева (ҳаммуаллиф: Абдукаримов Ҷ.) // Маводи анҷумани илмӣ-амалии баёналмиллалӣ бахшида ба соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ, ҳамчунин барномаҳои байналмиллалии амал "Об барои рушди устувор, барои солҳои 2018-2028", "Масъалаҳои мубрами илмҳои педагогӣ, иҷтимоӣ гуманитарӣ, ва фанҳои дақиқ дар замони муосир". - Панҷакент, 2019. - С.798 – 80.

АННОТАЦИЯ

автореферата диссертации Абдуллоевой Замиры Абдумуминовны на тему: «Вклад профессора Г.Х. Хайдарова в развитие исторической науки и высшего образования Таджикистана», представляемой к защите на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 -Отечественная история (история таджикского народа).

Кандидатская диссертация посвящена исследованию вклада профессора Г. Х. Хайдарова в развитие исторической науки и высшего образования Таджикистана. Данная тема до настоящего времени не была предметом специального исследования.

Цель и задачи исследования заключаются в изучении жизни, научной деятельности и наследия Г.Х. Хайдарова с учетом конкретно-исторического и историографического контекста. Основная цель исследования - определить место и роль ученого в развитии исторической науки, высшей школы, подготовке кадров, а также оценить значение его научных исследований в отечественной историографии.

В процессе работы над темой автор диссертации руководствовалась методами и принципами историзма, свободного мышления, преодоления старых идеологизированных подходов к историческим явлениям и личностям, беспристрастностью к изложению фактов и событий, объективного научного анализа. Кроме того использованы методы присущие историческим и историографическим исследованиям: хронологический, проблемный, биографический, сравнительно-сопоставительный, аналитический, критический, описательный и т.д. Исследование жизни и научного наследия Г. Х. Хайдарова показало, что он является одним из корифеев исторической науки в Таджикистане, внесший огромный вклад в разработку и изучение актуальных проблем новой и новейшей истории таджикского народа, особенно истории народного образования.

Научная новизна заключается в том, что впервые в формате кандидатской диссертации, комплексно исследуется жизнь, научно–педагогическая и исследовательская деятельность Г.Х. Хайдарова. Исследование, кроме научно-теоретического, научно-познавательного значений, имеет и практическое значение. В диссертации использованы архивные материалы, прежде всего, богатый личный архив Г.Х. Хайдарова и другие первоисточники, большинство из которых впервые вводятся в научный оборот.

Материалы, научные положения, факты и выводы сформулированные в работе, могут быть использованы при написании обобщающих работ по истории таджикской исторической науки, историографии и историческим дисциплинам.

Ключевые слова: Вклад, становление исторической науки, исследования, научная новизна, актуальность, образование, просвещение, высшее образование, отечественная историография, научное наследие, объективный анализ, мемуаристика, эпистолярное наследие.

АННОТАТСИЯ

ба фишурдаи диссертатсияи Абдуллоева Замира Абдумуминовна дар мавзӯи "Саҳми профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва маълумоти олӣ дар Тоҷикистон", ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 - Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) пешниҳод шудааст.

Диссертатсияи номзадӣ ба таҳқиқи саҳми профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар рушди илми таърих ва таҳсилоти олӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Мавзуи мазкур то ҳол мавриди таҳқиқу омӯзиши алоҳида қарор нагирифтааст.

Мақсад ва вазифаи таҳқиқот ба таври мушаххас мавриди омӯзиш қарор додани ҷанбаи таърихнигории рӯзгор, фаъолияти илмӣ, мероси таърихии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров ва муайян намудани саҳм, нақшу мақоми олим дар ташаккул ва рушди илми таърих, маълумоти олӣ, тарбияи мутахассисони баландихтисос ва арзёбии аҳамияти мероси илмии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров дар илми таърихнигории ватанӣ мебошад.

Дар ҷараёни таҳқиқу омӯзиши мавзуи мазкур муаллифи рисола ба метод ва принсипҳои таърихият, воқеият, тафаккури озод, даст кашидан аз қолабҳои кӯҳнаи идеологӣ нисбат ба шарҳу эзоҳи падидаҳои таърихӣ, баёни далелҳо ва рӯйдодҳо, таҳлили воқеъбинонаи илмӣ такя намудааст. Илова бар он, муаллиф аз чунин методҳое, ки ба тадқиқотҳои таърихӣ ва таърихнигорӣ хосанд, аз ҷумла методҳои хронологӣ, проблемавӣ, шарҳиҳолӣ, муқоисавӣ, таҳлилӣ, интиқодӣ, ретроспективӣ ва ғайра истифода намудааст.

Таҳқиқу омӯзиши рӯзгор ва осори илмии профессор Ғ.Ҳ. Ҳайдаров шаҳодат медиҳад, ки ӯ яке аз донишмандони маъруфи илми таърих дар Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар таҳқиқу омӯзиши масъалаҳои мубрами таърихи нав, навтарини халқи тоҷик, хосатан таърихи маорифи халқ, мактаб ва таҳсилоти олӣ дар Ҷумҳурӣ, пажуҳиши пояҳои назариявӣ, методологӣ ва консептуалии илми таърихнигории ватанӣ саҳми бузург гузоштааст. Навоварӣ дар рисола аз он иборат аст, ки бори аввал дар доираи рисолаи номзадӣ ҳамаҷониба (комплексӣ) ҳаёт, фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ ва муҳаққиқии Ғ.Ҳ. Ҳайдаров мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия маводи бойгонӣ, пеш аз ҳама бойгонии шахсии олим ва дигар сарчашмаҳои муҳим истифода шуда, бештари онҳо бори аввал ба таваҷҷуҳи аҳли илм пешниҳод мегарданд.

Таҳқиқот ғайр аз аҳамияти илмӣ-назариявӣ, илмӣ-маърифатӣ, инчунин аҳамияти амалиро доро мебошад. Мавод, андешаҳои илмӣ, далелҳо, хулосаҳое, ки дар рисола пешниҳод шудаанд, барои таълифи асарҳои ҷамъбасти оид ба таърихи илми таърих ва таърихнигории таърихи халқи тоҷик, навиштани китобҳо аз силсилаи "Ҳаёти одамони наҷиб", омода намудани китобҳо ва дастурҳои таълимӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ, таълими курсҳо ва семинарҳои махсус аз рӯи фанҳои таърихнигорӣ метавон истифода намуд.

Калидвожаҳо: саҳм, ташаккули илми таърих, таҳқиқот, навоварии илмӣ, мубрамият, таҳсилот, маориф, маълумоти олӣ, таърихнигории ватанӣ, мероси илмӣ, таҳлили объективӣ, ёддоштнависӣ, мероси мактуб, даврони шуравӣ, истиқлол.

ANNATATION

abstract of the dissertation of Abdulloeva Zamira Abdumuminovna on the topic: "The contribution of Professor G.Kh. Khaidarov in the development of historical science and higher education in Tajikistan", submitted for defense for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.02.-Domestic history (history of the tajik people).

The candidate's dissertation is devoted to the study of the contribution of Professor G. Kh. Khaidarov in the development of historical science and higher education in Tajikistan. This topic has not yet become the subject of special research. The purpose of the research task is to specifically, historically and historiographically, explore the life, scientific activity and legacy of G.Kh. Khaidarov and determine the place and role of the scientist in the formation and development of historical science, higher education, personnel training and the significance of his scientific research and domestic historiography.

In the process of working on the topic, the author of the dissertation was guided by the methods and principles of historicism, free thinking, overcoming old ideological approaches to historical phenomena and personalities, impartiality in the presentation of facts and events, objective scientific analysis. In addition, methods inherent in historical and historiographical research were used: chronological, problematic, biographical, comparative, analytical, critical, descriptive, etc. Research into the life and scientific heritage of G. Kh. Khaidarov showed that he is one of the luminaries of historical science in Tajikistan, who made a huge contribution to the development and study of topical problems of the modern and contemporary history of the Tajik people, especially the history of public education.

The scientific novelty lies in the fact that for the first time the format of masters thesis, the life, scientific, pedagogical and research activities of G. Kh. Khaidarov are comprehensively studied. Research, in addition to scientific-theoretical, scientific-cognitive, also has practical significance. The dissertation uses archival materials, primarily G. Kh. Khaidarovs rich personal archive and other primary sources, most of which are being in traduced into scientific circulation for the first time.

The materials, scientific positions, facts and conclusions formulated in the work can be used when writing general works on the history of Tajik historical science, historiography and historical disciplines.

Key words: Contribution, development of historical science, research, scientific novelty, relevance, education, enlightenment, higher education, domestic historiography, scientific heritage, objective analysis, memoirs, epistolary heritage, Soviet era, independence